

БАЙГУНДИНОВ ЕЛЬДОС НАГЫМБАЕВИЧ

Анасының жаңа туған баланы өлтіруінің қылмыстық құқықтық ерекшеліктері (қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері)

6D030100-Құқықтану

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші
PhD доктор, доцент
Кумисбеков С.К.

Шетелдік ғылыми кеңесші
заң ғылымдарының кандидаты,
доцент Потапов Д.П., РФ,
Алтай Республикасы,
Горно-Алтайск қаласы

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	3
КІРІСПЕ.....	4
1 АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҚҰРАМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ГНОСЕОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДІЛІГІ.....	13
1.1 Жаңа туылған баланың анасы тарапынан өлтірілуіне қатысты қылмыстық жауаптылықты көздейтін заңнаманың тарихи аспектілері.....	13
1.2 ҚР қылмыстық құқығындағы адам өлтіру мен анасының жаңа туған баласын өлтіру қылмыстарының ара-қатынасы.....	27
1.3 Анасының жаңа туған баласын өлтіргені үшін шетелдік тәжірибе.....	35
2 АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҚҰРАМЫНДАҒЫ БЕЛГІЛЕРДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЛМЫС СУБЪЕКТИСІНІҢ ІС-ӘРЕКЕТІН ОДАН ӘРІ САРАЛАУ ҮШІН ПРАКТИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ.....	40
2.1 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының объектісі және объективтік жағы.....	40
2.2 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының субъектісі және субъективтік жағы.....	58
2.3 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмыстары бойынша жаза тағайындау мәселелері.....	74
3 ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ АНАСЫНЫҢ ӨЛТІРУІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚПЕН ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ КҮРЕСТІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	82
3.1 Анасының жаңа туған баланы өлтіру жағдайы, құрылымы, динамикасы.....	82
3.2 Анасының жаңа туған баланы өлтіру кезіндегі тұлғаның криминологиялық мінездемесі.....	90
3.3 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының теориялық негіздері бойынша жалпы және арнайы алдын-алу жолдары.....	101
ҚОРЫТЫНДЫ.....	115
ПАЙДАЛЫНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	121

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР	–Қазақстан Республикасы
БҰҰ	– Біріккен Ұлттар Ұйымы
ТМД	– Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
АҚШ	– Америка Құрама Штаттары
ҚР ҚК	– Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі
ж.	– жыл
т.б.	– тағы басқа

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысында жаңа туған баланы анасының өлтіруінің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерінде ашылады. Шетелдік және отандық ғалымдардың пікірлеріне салыстырмалы талдау жасау арқылы, жаңа туған баланы өлтіру ұғымының қалыптасу мәселелері зерттелді, жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының объективтік және субъективтік белгілеріне байланысты қылмыстық заңнаманы жетілдіру ұсыныстары беріледі. Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық аспектісі талданып, жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Қазақстан Республикасының Президенті – Тоқаев Қ.К. Ел Президентінің 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауында: «Балалардың қауіпсіздігі мен құқығын қорғау мәселесіне ерекше назар аудару керек»- деп атап өтті [1].

Қасым-Жомарт Тоқаев жаңажылдық құттықтауында 2022 жылды «Балалар жылы» деп жариялады. Балаларға ерекше назар аудару керек. Бұл жылды тек ұрандатып немесе мереке түрінде атап өту ғана емес, ең алдымен билік тарапынан денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қамсыздандыру саласында балаларды қорғау мақсатында нақты іс-шаралар жасалуы керек. «Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық – бұл біздің жалпыұлттық міндетіміз, – деп атап өтті Президент [2].

Зерттеу тақырыбының өзектілігі азаматтардың әл-ауқаты мен халықтың өмір сүру деңгейін арттыру болып табылатын Қазақстан Республикасының Үкіметі жүргізетін экономикалық және саяси қайта құруларға негізделеді. Зерттеу жұмысының тақырыбы, бұл мәселені одан әрі терең зерттеу қажеттілігі анықтайды. Бұған негіз ретінде құқықтық реттеуден тыс қалған мәселелер: анасының жаңа туған баласын өлтіру кезіндегі, жаңа туған бала мен бала түсінігі, қылмыс оқиғасы болған соң объективтік жақ пен субъективтік жақтың дұрыс анықталмауы, ҚР қылмыстық кодексінде көзделмеген жағдайлардың орын алған кездегі сұрақтар, бұл қылмыстың дұрыс сараланбауына тікелей әсер етеді.

Қазақстан Республикасында 2017-2021 жылдар аралығындағы ҚР ҚК 100-бабы «Жаңа туған баланы анасының өлтіруі» бойынша статистикасы:

Кесте 1 - ҚР 2017-2021 жылдар аралығындағы ҚР ҚК 100-бабы бойынша статистикасы

Көрсеткіш атауы	2017	2018	2019	2020	2021
Тіркелгені	28	75	85	27	50
Аяқталғаны	38	7	22	9	22
Сотқа жіберілген	16	7	22	9	21
Ақтамайтын негіздер бойынша қысқартылған құқық бұзушылықтар саны	22	0	0	0	1
Ақтайтын негіздер бойынша қысқартылған құқық бұзушылықтар саны	40	117	114	69	73
Сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері үзілген құқық бұзушылықтар саны	7	29	23	6	14

Семей қаласы бойынша 2017 жылы – 0; 2018 жылы - тіркелген – 2; ақтайтын негіздер бойынша қысқартылғандар -2; 2019 жылы тіркелген – 2, аяқталғаны – 1, ақтайтын негіздер бойынша қысқартылғандар -1; 2020 – 0; 2021 жылы тіркелген –1, ақтайтын негіздер бойынша қысқартылғандар -1 қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелген болатын [3].

Жоғарыда ұсынылған көрсеткіштерге қарайтын болсақ, бұл қылмыстың жыл сайын көбейіп келе жатқаны байқалады және тіркелген қылмыстардың сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері үзілген құқық бұзушылықтар саны сотқа жіберілген істерден аз емес. Бұл осы қылмысты тергеу барысында заңнамалық тұрғыда шешілмеген мәселелерге байланысты болғанын көрсетеді.

Демографиялық көрсеткіштердің тұрақсыздығына байланысты ерекше мәнге ие болады. Қазақстан Республикасында балалар өлімінің деңгейі бұрынғысынша жоғары болып отыр.

Жоғарыда аталған проблеманы ескере отырып, қазіргі кезеңде жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын, атап айтқанда, жаңа туған баланың өмірі мен денсаулығын қорғау ерекше маңызға ие.

Жасына, нәсіліне, дініне, саяси нанымына, экономикалық немесе әлеуметтік жағдайына қарамастан, кез келген адамның негізгі құқықтарының бірі болып табылатындықтан, Қазақстан Республикасы келесідей нормативтік құқықтық актілерді ратификациялаған:

- 10 желтоқсанда 1948 жылы қабылданған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, адам құқықтарын және ең алдымен өмір сүру құқығын егжей-тегжейлі анықтады;

- Адам құқықтары туралы халықаралық пактілер 1966 ж. атап айтқанда, азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 6-бабында - өмір сүру құқығы, заңмен қорғалатын әр адамның ажырамас құқығы болып табылады, оған сәйкес ешкімді өз бетінше өмірден айыруға болмайды;

- 20 қараша 1989 жылы қабылданған бала құқықтары конвенциясы Нью-Йорк қ. АҚШ, Бала құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы 8 маусым 1994 жылғы ҚР Жоғарғы Кеңесінің Қаулысының 2- бабына сәйкес мемлекет оның ата-анасының немесе қамқоршысының қандай да бір кемсітушіліксіз нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де сенім-нанымдарына, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, баланың денсаулығының және туылуының жай-күйіне немесе өзге де жағдайларына қарамастан, барлық құқықтарын құрметтейді және қамтамасыз етеді; [4].

- Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы.

Қазақстан Республикасының Конституциясында бұл мәселеге 2-тарау берілген, онда 15-бапта «Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ» [5]. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2-бабында «Қылмыстық кодекстің міндеттері» деген бапта қылмыстық заңның бірінші кезектегі міндеттері атап

өтілді «...адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін...» [6]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі «жеке адамға қарсы қылмыстар» тарауынан басталады, яғни бұл адам құқықтары мен құндылықтарының Қылмыстық кодекспен қорғалып, жоғары маңыздылығын көрсетеді.

Адам өлтіру - адамға қарсы ең ауыр қылмыс, ол адамдың өмірін қияды - оның ең құнды артықшылықтарының бірі, ол қоғамға үлкен зиян келтіруі.

Адам өлтіру кезінде, қалпына келтіруге немесе өтеуге болмайтын салдарлар пайда болады, адам өлімі қайтымсыз, өйткені бұл мәселе қоғамды қатты алаңдатады, заңнама сотқа бірқатар жағдайларды ескере отырып мынадай қылмыстар туралы істерді сараланған түрде қарауға мүмкіндік береді: қылмыскердің жеке басы, кінә нысаны, жасау тәсілі, жеңілдететін немесе ауырлататын жағдайлардың болуы немесе болмауы.

Заңнамада жеңілдететін мән-жайлары бар қылмыстардың бірі жаңа туған баланы анасының өлтіруі болып табылады. 1998 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бұл құрам алғаш рет кіргізілген болатын.

Қазақстан Республикасының Президенті 2019 жылғы 2 қыркүйектегі халыққа Жолдауында «Біз шамадан тыс қудалау шаралары мен сот төрелігінің қатаң жазалау тәжірибесінен бас тарттық. Алайда, елімізде ауыр қылмыстардың саны азаймай тұр. Біз заңнамамызды ізгілендіру ісіне көбірек мән беріп, азаматтардың негізгі құқықтарын назардан тыс қалдырдық. Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстарға, әсіресе, балаларға қатысты қылмыстарға қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатайту қажет. Бұл мәселені шешуді Парламентке және Үкіметке тапсырамын» [7].

Қазіргі уақытта өмір сүру жағдайының өзгеруіне, әлеуметтік-экономикалық проблемалардың шиеленісуіне, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне байланысты қылмыс, атап айтқанда, жаңа туған баланы анасының өлтіруі көбеюде. ҚР Қылмыстық кодексіне сәйкес, жаңа туған баласын босану кезінде, сол сияқты одан кейінгі кезеңде психикасын күйзелтетін ахуал болған жағдайларда немесе есінің дұрыстығын жоққа шығарылмайтын психикасының бұзылуы жағдайында да қасақана өлімге әкелуі болып табылады. Бұл жағдайда, жаңа туған баланы анасының өлтіруінен бала өлтіруді айыра білу керек. Өйткені баланы өлтіру қылмыстар бойынша, субъектісіне қарамастан 18 жасқа дейінгі баланың кез-келгені жатқызылады. Осыған байланысты жаңа туған баланы анасының өлтіру мәселелерін зерттеу үшін белгілі бір теориялық және практикалық қызығушылық болуы керек. Бұл қылмыстың мәнін талдау барысында: адам өлтіру қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алудың қолданыстағы әдіс-тәсілдеріне, аналардың жаңа туған балаларын өлтіруінің ерекшеліктерін атап өту, сондай-ақ зерттеліп жатқан қылмыстық құқық бұзушылық үшін қылмыстық жауапкершілікті регламенттеу мәселесін заңнамалық тұрғыда шешуге бағытталған мәселелерге екінші жағынан қарауға мүмкіндік береді.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруі барлық қылмыстық құқық бұзушылықтар арасында, соның ішінде зорлық-зомбылық қылмыстық құқық бұзушылықтарының ішінде кішігірім орын алады. Алайда, мәселені терең зерттегенде бірқатар жағымсыз құбылыстар пайда болады. Әйелдердің қылмыстық мінез-құлқы жеткілікті зерттелмеген. Сонымен қатар қоғамға қайшы, соның ішінде әйелдердің қылмыстық мінездері қоғамға, отбасына кері әсерін тигізіп жатыр. Әйелдер қылмыстылығы – қоғамның, оның рухының салауатты жүріс-тұрысының көрсеткіші, адамзат құндылығының негізіне деген қатынасы.

Әлеуметтік жағдайлары тұрақсыз ортада біз қарастыратын қылмыстық құқық бұзушылықтар үлесінің артқанын ерекше атап өткен жөн. Адамдарға жасалатын зорлық-зомбылық әрекеттерді бұл ортаның өкілдері күнделікті жалпыға бірдей мінез-құлық ретінде қабылдайды. Өлтіруші аналардың арасында алкогольизмге, нашақорлыққа тәуелді және басқа да психикалық ауырулармен ауыратындар көп кездеседі. Осыған байланысты қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күресте арнайы алдын-алудың сараланған нысандарын әзірлеу және қолдану қажет.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің алдын-алу үшін қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түріне ықпал ететін, себептер мен жағдайлардың шеңберін анықтау қажет. Статистика мен практиканың салыстырмалы талдауы көрсеткендей, жаңа туған баланы анасының өлтіруі - бұл жоғары латенттік қылмыстық құқық бұзушылық. Мұның себебі – әйел өзінің жүктілігін жасыруға тырысады, туыстары мен жақындары әйелдің жағдайын білмейді. Нәтижесінде, жаңа туған балалардың мәйіттері табылған жағдайда, босанған әйелді табу қиынға соғады. Ал жазаланбаушылық, ол жаңа қылмыс жасауға ықпал етеді. Жаңа туған балаларды өлтіруге ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, еліміздегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға, қоғамдағы адамгершілікті жоғарлатуға бағытталған болып және оның алдын алу бойынша бірқатар шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді. Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының, қолданыстағы алдын-алу және алдын-алу шаралары жеткіліксіз және тиімсіз.

Жаңа туған балаларды аналардың өлтіруіне қарсы күрестің тиімділігі тек алдын-алу субъектілерінің алдын-алу әрекеттеріне және жаңа туған баланы өлтірген кінәлілерді ұстау мен жазалауға ғана емес, сонымен бірге оның әрекетін дұрыс құқықтық бағалауға да байланысты.

Бұл қажеттілік әділет және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жаңа туған балаларды өлтіруді саралауы кезінде жасалған іс-әрекетті бағалаудың бірыңғай критерийлерінің болмауының қалыптасқан теріс тәжірибесінен туындайды.

Мұның себебі, осы уақытқа дейін құқықтанушылар Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында «кейінгі кезеңде» терминін қолдана отырып, жаңа туған баланы кім деп санау керек, заң шығарушы қандай уақыт кезеңін білдіреді деген мәселе бойынша ортақ пікірге келе алмады. Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективті жағы көптеген дау-дамайды тудырады.

Осыған сүйене отырып, жаңа туған баланы анасының өліміне қатысты мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеу барысында, құқық қорғау органдарының жұмысын жақсартуға белгілі бір үшін белгілі маңызы бар. Осыған байланысты, ең алдымен, жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының қылмыс құрамын саралау қажет (объект, объективті жағы, субъективті жағы, субъект).

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Диссертациялық зерттеудің тақырыбы бойынша әсіресе, жалпы танылған жаңа туған баланы анасының өлтіруіне қатысты көптеген ғылыми зерттеулер бар екені белгілі. Ол конституциялық құқық, қылмыстық құқық, криминология, философия, саясаттану, экономика және тарих саласындағы ғалымдармен кеңінен зерттелген.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің құқықтық негіздерді зерттеуге, сондай-ақ жаңа туған баланы анасының өлтірудің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық зерттеуіне айтарлықтай үлес қосқан шетелдік ғалымдар: Ю.М.Антонян, М.Н.Гернет, А.К.Звирбуль, Е.Б.Кургузкина, К.Ш.Курманов, О.В.Лукичев, Л.И.Тиминая, Т.Д.Цыбуленко, Г.Фабриц, Г. С. Шарипова және т.б. Осыға дейінгі диссертациялық жұмыстарда балаларды өлтірудің қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және қылмыстық іс жүргізу проблемаларына арналған болатын (тар мағынада бала өлтіру деп жаңа туған балаларды өлтіруді түсіну керек деген ескерту жасалды).

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасында жаңа туған баланың анасын өлтіру мәселелері бойынша тереңдетілген арнайы зерттеулер жүргізілген жоқ. Осыған байланысты осы зерттеу жұмысының кейбір аспектілерін, соның ішінде криминология мен қылмыстық құқықтың жалпы ережелерін келесідей Қазақстан Республикасының ғалымдары қозғады: Б.И. Ахметов, К.Ж.Балтабаев Б.С. Бейсенов, А.А. Гаитов, Р.М. Жамиева Е.И. Каиржанов, И.В. Корзун, Г.С. Мауленов, М.С. Нарикбаев, Р.Т. Нуртаев, С.М. Рахметов, , Г.Р. Рустемова, В.А. Сергиевский, А.Б. Скаков, Д.С. Чукмаитов, М.В.Чокина және басқалар.

Зерттеу объектісі қарастырылып отырған мәселенің күрделілігіне сәйкес анасының жаңа туған баланы өлтірумен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні жаңа туған баланы анасының өлтіруінің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері, бұл қылмыстық құқық бұзушылықты жасауға ықпал ететін себептер, жағдайлар және эмоциялары, олардың тенденциялары, қылмыскерлердің жеке басы, осы қылмыстарды жасаушылардың психологиялық, физиологиялық ерекшеліктері, сондай - ақ жаңа туған баланы анасының өлтіргені үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық норма, оның негізгі сипаттамалары болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – жаңа туған баланы анасының өлтіруінің қылмыстық-құқықтық талдау мен синтез кезіндегі себептерді, жағдайларды және эмоцияларды анықтап, оларды алдын-алуды жетілдіру жолдарын ұсыну болып табылады.

Осы мақсаттарға жету үшін келесі негізгі **міндеттер** қойылды:

- жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысына талдау жасау;

- жаңа туған баланы өлтіру туралы заңнаманың даму тарихын көрсету;
- қылмыс объектісі мен объективтік жағын ашу;
- қылмыс субъектісі мен субъективтік жағын ашу;
- жаңа туған баланы анасының өлтіруінің жағдайын, құрылымын, динамикасын талдау;
- жаңа туған баланы анасының өліміне ықпал ететін себептерді кешенді зерттеу;
- жаңа туған балаларын өлтіретін аналарға тән жеке мінез-құлқын зерттеу (әлеуметтік-демографиялық, мәдени-білім беру, эмоционалды-еріктік қасиеттер);
- жаңа туған балаларды өлтірудің себептері мен жағдайларын жою бойынша ішкі істер органдары мен басқа да субъектілерінің алдын алу қызметінің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын айқындау;
- аналардың жаңа туған балаларын өлтіруінің алдын алу бойынша алдын-алу субъектілерінің өзара іс-қимылының ғылыми негізделген ережелері мен ұсынымдарын әзірлеу.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізін қазақстандық және шетелдік авторлардың тиісті ғылыми еңбектерінде көрініс тапқан криминология, қылмыстық, қылмыстық-атқару, әкімшілік және отбасылық құқық, психология, педагогика, медицина ғылыми танымының әртүрлі салаларының жетістіктері құрайды.

Зерттеу объектісінің ерекшелігі әлеуметтік, логикалық-теориялық, статистикалық, салыстырмалы талдау, нормативтік құжаттар мен басқа да ақпарат тасығыштардың мазмұнды талдауы, қызметтік құжаттарды бақылау, жалпылау және талдау әдістерін пайдалануды алдын ала анықтады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Анасының жаңа туған баланы өлтіруі қылымыстық құқық бұзушылығын әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жасауды саралау бойынша осыған дейінгі жасалған ұсыныстар негізінде қоғамға қауіпті әрекетті азайту бойынша жаңартылған ескертпе шаралар бағдарламасы ұсынылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабында көзделген қылмыс құрамы талданады, сондай-ақ ғылыми әдебиетті, нормативтік актілерді, статистикалық материалдарды, өз бетінше алынған эмпирикалық деректерді жан-жақты зерделеу негізінде теориялық және қолданбалы сипаттағы мәселелер қаралады. Зерттеу жұмысының нәтижелерінің бірі медициналық нормаларды негізге ала отырып «жаңа туған бала» терминіне заңи тұрғыда анықтама берілген.

Зерттеу жұмысында жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері жан-жақты қарастырылған.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. ҚР ҚК 100-бабының әрекеттерін саралау кезде сот-медициналық сараптаманың педиатриялық өлшемдеріне сәйкес айқындалатын сәбидің жаңа туылғандығын ескеру қажет. Жаңа туылған кезеңі өтіп кеткеннен кейін сәбиді

өлтіру ҚР ҚК-нің 100-бабы бойынша сараланбайды, мұндай жағдайларда жауаптылық ҚК-нің 99-бабы бойынша туындайды. *Тергеу барысында қылмыстың дұрыс саралануы үшін жаңа туған бала жасының жоғарғы шегін заңнамалық деңгейде анықтау ұсынылады. Осыған байланысты, бала туылған сәттен бастап 28 тәулікке толғанға дейін жаңа туған бала болып санауды заңнамалық деңгейде анықтау ұсынылады.*

Қарастырылып отырған қылмыс құрамының субъектісі – арнайы. Яғни, қылмыстың субъектісі баланы өзі дүниеге әкелген ана болып табылады. Қазақстан Республикасында заңнамалық тұрғыда «ана» түсінігі берілмеген.

Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығын дұрыс саралау үшін қылмыстық заңнамаға «жаңа туған бала», «бала», «баланың анасы» ұғымдарының анықтамасын енгізген қажет деп санаймыз.

2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабындағы кейбір терминдердің «босану кезінде» деген сөздерді «*физиологиялық босану басталған кезден*» деген сөздермен, және «физиологиялық босану басталған кезден» деген сөздерден кейін «*немесе босанғаннан кейін бірден*» деген сөздермен өзгертілуін ұсынамыз.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабын жаңа туған баланы анасының *бірнеше рет өлтіруі, аса қатыгездікпен жаңа туған баланы анасының өлтіруі, екі немесе одан да көп жаңа туған баланы анасының өлтіруі* сияқты саралау белгілері көзделген 2-ші бөлікпен толықтыру қажеттігі туралы ұсыныс енгізіледі.

Анастың жаңа туған баласын өлтіру қылмыстық құқық бұзушылығы бойынша жауаптылықты күшейту мақсатында қылмыс субъектісінің бірнеше рет, аса қатыгездікпен, екі немесе одан да көп жаңа туған баланы өлтіргені үшін *төрт жылдан алты жылға дейінгі* мерзімге бас бостандығынан айыруды қарастыруды ұсынамыз.

3. Қазақстан Республикасы ҚК-на сәйкес қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған адамдар бірқатар қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде акселерация кеңінен таралғаны белгілі, осыған байланысты жасөспірімдердің ерте жыныстық жетілу жағдайлары жиі кездеседі, бұл өз кезегінде ерте жыныстық қатынасқа әкеледі, бұл жағымсыз салдарға (ерте жүктілік) әкеледі, нәтижесінде олардан арылуға деген ұмтылыс орын алады.

Осыған байланысты, *14 жасан бастап* қылмыстық жауапкершілік - жаңа туған баланы анасының өлтіруі көзделетін қылмыстар тізбесіне (ҚР ҚК 15-бабы) *енгізуін ұсынамыз.*

4. Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективті жағы қасақана ниетпен сипатталады. Ниет тікелей де, жанама да ниет түрінде көрінуі мүмкін. Ананың жаңа туған баласын өлтіруі - босану кезінде немесе одан кейін болғанына ерекше назар аудару керек. Қылмыс жасау ниетінің пайда болуының уақыт кезеңін белгілеу, оның кенеттен пайда болғанын немесе алдын-ала ойластырылғанын анықтау өте маңызды. Ананың эмоционалды жағдайын анықтау әрекетті қылмыстық-құқықтық бағалауда ерекше мәнге ие, өйткені бұл қылмыстық кодекстің 100-бабының диспозициясында көрсетілген «психо-

травматикалық жағдай» сияқты жеңілдететін жағдайдың болуын анықтауға көмектеседі.

Осы баптың құрылымы субъектінің босанудан туындаған ерекше психоэмоционалды күйде немесе босану кезінде туындаған белгілі бір травматикалық жағдайда екенін анықтайды. Осының нәтижесінде оның жаңа туған баласын өлтіру туралы шешім қабылдайды.

5. Жаңа туған баланы анасының өлтіруі қылмысын алдын алу мақсатында жергілікті әкімшіліктің әлеуметтік қамсыздандыру бөлімінің қызметкерлері, аумақтық жергілікті полиция инспекторлары және осы мәселеге қатысы бар мемлекеттік мекемелердің қызметкерлерінің жоспарланған аралау барысында қылмыстық құқық бұзушылыққа және девиантты мінез-құлыққа бейім ықтимал адамдарды анықтау қажет. Оларға қатысты біздің ойымызша, оларға уақтылы медициналық және өзге де әлеуметтік көмек көрсетілуі үшін ана мен баланы қорғау орталығында әйелдер консультацияларында есепке қою жөніндегі шараларды жүргізу қажет.

Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстарымен күрес тиімді болу үшін автормен алдын алу шаралары анықталды. Келесі алдын алу шаралары ұсынылады:

- әлеуметтік-құқықтық;
- жас өспірім қыз балаларға;
- ата-аналары мен оқытушыларына қатысты тәрбиелік;
- медициналық-алдын-алу.

Бұл шаралар жаңа туған баланы анасының өлтіруінің алдын алуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерінің ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы - диссертацияда тұжырымдалған ғылыми және теориялық ережелерді, тұжырымдар мен ұсыныстарды енгізумен анықталады, бұл ішкі істер органдарының және жаңа туған балаларды өлтірудің алдын-алу бойынша басқа да алдын-алу субъектілерінің қызметін едәуір жақсартады.

Диссертациялық зерттеуде ұсынылған негізгі тұжырымдар қылмыстық құқықтың теориялық мәселелерін жетілдіруге көмектеседі.

Диссертация сонымен қатар алдын-алу субъектілерінің қызметіндегі шешілмеген мәселелердің сипаты мен көлемін анықтайды, зерттелетін қылмыс түрінің алдын-алу тиімділігін қамтамасыз ету үшін ғылыми және практикалық ұсыныстар беріледі.

Алынған нәтижелерді, біздің ойымызша, жаңа туған балаларды өлтіру қылмысын неғұрлым тез арада ашуға және алдын-алуға ықпал етуі мүмкін, сонымен қатар криминологияның жалпы теориясын одан әрі жетілдіруге және қылмыстың алдын-алудың жеке әдістерін жасауға бағытталған ғылыми зерттеулер барысында қолданыла алады; криминология, қылмыстық, қылмыстық-атқару құқығы және соған байланысты курстар бойынша оқу-әдістемелік құралдарды дайындау кезінде осы пәндермен арнайы курстар; оқу процесінде жоғары оқу орындарында құқық саласының мамандарын даярлау кезінде және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарында пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Зерттеудің қолданбалы сипаты эмпирикалық материалды жалпылау және талдау негізінде жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысының криминологиялық мәселелерін одан әрі жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Диссертациялық зерттеу Alikhan Bokeikhan University қылмыстық-құқықтық кафедрасында даярланды, рецензияланды және талқыланды. Диссертация бойынша 7 ғылыми мақала жарияланды:

1 мақала «Scopus» компаниясының мәліметтер базасына кіретін халықаралық ғылыми басылымда: Medicine and Law Volume 40: 4 issues will appear in 2021, 497 – 518, Newborn child murder by mothers: Criminal and forensic issues;

4 мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті журналында:

Анасының жаңа туған баланы өлтіруінің қылмыстық құқықтық ерекшеліктері, Халықаралық ғылыми журнал «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» №6 (67) 2018, Астана 2018 ж. 23-24 б.;

Особенности уголовной ответственности за убийство матерью новорожденного ребенка в Казахстане и прибалтийских странах, Халықаралық ғылыми журнал «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» №7/2 2019, Алматы 2019 ж. 19-21 б.;

Убийство матерью новорожденного ребенка:уголовно-правовые и криминологические проблемы, Халықаралық ғылыми журнал «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» №12/1 2020, Алматы 2020 ж. 35-39 б.;

Профилактика убийства матерью новорожденного ребенка: уголовно-правовые и криминологические аспекты, Халықаралық ғылыми журнал «Ғылым» N1 (68) 2021, Алматы 2021 ж. 60-66 б.;

1 мақала халықаралық ғылыми конференцияларда:

Профилактика и криминологическая характеристика убийства матерью новорожденного ребенка Современные проблемы государства и права: сборник материалов II Всероссийской (национальной) научно-практической конференции с международным участием, 12 декабря 2019 г. / [под общ. ред. Р. А. Прощальгина]; АНОО ВО Центросоюза РФ «СибУПК». – Новосибирск, 2019,259-264;

1 мақала «Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университетінің хабаршысы» халықаралық журналында жарық көрді:

Уголовно-правовые особенности убийства матерью новорожденного ребенка, ҚазИГЗУ жаршысы 39том, № 3 (2018),92-94 б.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысының құрылымы белгілер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш бөлімнен, 9 бөлімшеден, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУІНІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

1.1 Жаңа туылған баланың анасы тарапынан өлтірілуіне қатысты қылмыстық жауапкершіліктің даму тарихы

«Заңдастырылған» адам өлтірулердің тізімі мен түрлері әр дәуірдің сипатына қарай түрлі өзгерістерге ұшырап отырды. Осылайша, қылмыстық – құқықтық заңнаманың тарихи талдамасына үңіле отырып, жаңа туған баланың анасы тарапынан өлтірілуі, әртүрлі тарихи дәуірлерде сол кездің заңдарымен де және жалпы адамгершілік тұрғыдан да әрқалай бағаланған қылмыстар санатына кіргенін байқауға болады [8, б. 80].

Жоғарыда келтірілген мысалдар қоғам дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі түрлі әлеуметтік пайымдармен және діни көзқарастармен түсіндіріледі, бұл өз кезегінде жаңа туған баланы анасының өлтіруіне деген қоғамдық қауіптілік мәселесінің сәйкесінше бағалануына мүмкіндік бермеді.

Жаңа туған баланың анасы тарапынан өлтірілуі адам өміріне қарсы басқа қылмыстармен салыстырғанда, қылмыстық жауапкершілікті қамтитын қылмыстар санатына әлдеқайда кейінірек кіргізілді. Бұл мәселені ең алғаш болып ғылыми тұрғыдан зерттегендердің қатарынан неміс заңгерлері Кохлер Й., Боде Б.Г. (1906-1907 ж.), ресейлік заңгер-құқықтанушы Гернет М.Н. (1912 ж.) және басқалардың аттарын айрықша атауға болады.

Қарапайым жүйенің жаңа туған балаларды өлтірумен байланысы туралы мәліметтердің жоқтың қасы болуына байланысты, Й. Кохлер қазіргі заманғы адамдардың алыс ата-бабалары: папуалар мен басқа тайпалар арасындағы дамудың алғашқы кезеңдерінде Африка мен басқа тайпалардың ерте коммуналдық жүйеде жүргізген зерттеулеріне сүйене отырып қорытынды жасай алды. Дүниеге егіз балалар келсе, олар дереу өлтірілген, себебі, егіздердің пайда болуы зұлым күштердің әсерімен түсіндірілген болатын. Сүйкімсіз немесе ұсқынсыз деп танылған балалар да өлімге душар болған. Сонымен қатар, ондай балалар ержеткенде сиқырлы қабілеттерге ие болады деген сенім қалыптасқандықтан, бұл сенім кейбір кезде балаларды өлімнен сақтап та қалған [9, б. 2].

Белгілі криминалист Ферри Е. жаңа туылған балаларды өлтірілуі әсіресе халық саны тығыз орналасқан қоғамдарда ерекше таралғанын атап өтті. Себебі, мұндай қоғамдарда халық санының көптігіне байланысты, балаға ас тауып беруде қиындықтар туғызды, яғни бұл жағдайда экономикалық себептер үлкен маңызға ие болғаны көрінеді. Азық-түлік шектеулі шағын ғана аралдарда жаңа туылған нәрестені өлтіру заңмен бекітілгендей пара-пар дәрежеде болған [9, б. 5].

Ежелгі гректер мен римдіктерде және оларға көршілес жатқан тайпалар арасында жаңа туылған балалардың өмірі мен өлімі туралы мәселені шешу құқығы жасы үлкен отбасы мүшелеріне берілген, бұл ретте әлсіз туылған және ұсқынсыз деп саналған балалар әрқашан өлімге ұшыраған.

Цицерон, Сенека, Тацит, Плутарх және басқалар да жаңа туған баланы өлтіруге және түсік жасатуға жол берген немесе мұндай мәселелерге өте

немқұрайлы қараған. Плутарх жаңа туылған балаларды өлтіру факторы ретінде кедейліктің әсерін атап өтіп, былай деген:

«Егер кедейлікке душар болған ата-аналар балаларын тамақтандырмай азаптаса, олар кедейліктің нәтижесінде балаларының жаман тәлім-тәрбие алып, азғындық жолға түсіп кетулерін көргісі келмегендіктен жасайды, кедейлік балаларды намыс пен ізгілік үніне керең етеді; ата-аналар кедейлікті зұлымдықтардың ең үлкені деп санайтындықтан және өздерінің кедейліктерінің қайғылы мұрасын ұрпаққа қалдырғысы келмейтіндіктен солай жасайды» [10, б. 11].

Босану рәсімі арнайы жасырын түрде жүргізілсе, бұл босанатын әйелдің өз ұятын жасыру мақсатында жасағанын және баланы босану кезінде, босанудан бұрын немесе босанудан кейін өлтіруін қалайтынын білдірген. Егер босанған әйел кінәні мойындаудан бас тартса, азаптау шаралары қолданылған, дегенмен бұл өлім жазасынан құтылу дегенді білдірмеген. Сонымен қатар, кінә дәлелденбеген жағдайда қазылар заңгерлермен кеңесіп, туындаған пікірталастардың барлық мән-жайларымен танысуға міндетті болған.

132-бапқа сәйкес бала өмір сүруге қауіпті және қолайсыз жағдайда қалдырылған болса және ол бала тірі қалса, бұндай әрекеттерге міндетті түрде жаза қолданылған. Алайда бала өліп қалса, анасы әлі де өлім жазасына кесілген [11, б. 93].

Белгілі болғандай, өлім жазасының әдістері сол кездегі қоғамның әртүрлі мүшелері қарай әр түрлі дәрежеде қолданылған, дегенмен, заңға түсінік берушілердің пікірінше жаңа туған баланы өлтіруге қатысты өлім жазасы бәріне бірдей, төрт жануармен бірге қапқа батырылу арқылы орындалуы тиіс болған.

Кейіннен некесіз жүкті болған қыздар мен жесір әйелдердің жүктілігі туралы прокурорға немесе сот отырысының хатшысына хабарлауы керектігі түсіндірілді. 1556 жылғы жарлықтың мазмұнын халыққа жеткізу үшін 1708 жылғы 25 ақпандағы патша жарлығы бойынша жарлық барлық шіркеулерде үш ай сайын жарияланып тұруы керек деп белгіленіп, діни қызметкерлер патша прокурорларына хабарлама жіберуге міндетті болды. Бұл талапты орындамаған діни қызметкерлер жауапкершілікке тартылды. Жаңа туған балаларды өлтіру бойынша сот процестерінде 1556 жылғы жарлықтың соңғы мәлімдемесі қашан жасалғанын атап өтуге бұйрық берілген.

1556 жылғы Жарлық өзінің мазмұны бойынша жоғарыда аталған Бамберг кодексінің және Каролинаның жарлықтарына өте жақын. Бір дәуірге дерлік тиесілі бұл заңнамалық ескерткіштер өзара туыстас әрі рухы жағынан да сабақтас болды. Дегенмен, 10-ғасырдың Әділет жүйесі кейінірек белгіленген ережелердің талаптарын орындаудан әлі де алыс еді, себебі, алдымен айыпталушының кінәсі дәлелденуі тиіс еді. 1556 жылғы Жарлық болса онда көрсетілген жағдайлар бар болса, қылмысты жасалған деп қарастырды.

Некесіз аналарға қатысты заң талаптарының орындалуы өте қиын болғаны анық. Себебі, қыз балаға оның жүктілігі туралы тиісті сот органдарына хабарлауын талап ете отырып, Жарлық қылмыстың себебін көзден тыс қалдырып қойған. Осылайша, некеден тыс туылған баланы жария етпеу және

жүктілігін жасыру сияқты себептер жаңа туылған нәрестелердің өліміне әкелді. Бұл сондай-ақ заңнаманың жеке бас құпиялығына кепілдік бермегендігінен қиындай түсті, өйткені мәлімдемелерді қабылдаған күзиретті органдардың құпиялылықты сақтау міндеттемелері болмаған. Келесі қиындық босануға қатысты куәгерлерді табуда болды. Егер жүкті әйелдің өз құпиясын сеніп тапсырып, олардың босану кезінде қатысуын өтінетін екі-үш таныс адамы бар деп болжанса, онда бұл адамдардың барлығы әрқашан жүкті әйелдің қасында табылғанын және кез-келген уақытта онымен бірге сырт көздерден тыс жерге босануға көмектесуі үшін оңашаланғанын дәл тұжырымдауға болмайды.

1803 жылы жаңа туылған баланы өлтіру бойынша тергеу жұмыстары жалпы адам өлтірушілерге қатысты енгізілген нұсқаулар негізінде жүргізілуі керек екендігі айқындалды. Қандай да бір адам өлтіруге қатысты кінәсіз деп танылған әйелдің некесіз туылған баласын жерге көму немесе басқа жолмен өлтіру арқылы жасырғаны дәлелденген болса, ол әйел екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыратын арнайы үйлерге жіберілген. Сондай-ақ, 1734 жылғы швед заңнамасы Джеймс I ағылшын заңына негізделгенін атап өткен жөн.

18 ғасырдың басынан бастап қылмыстық-атқару жүйесінің жұмысы баяулады, ал жаңа туылған балалардың өлтірулеріне қатысты Каролина заңнамаларының жазалау шаралары жойылып, оның орнына бас кесу туралы заң қабылданды (мысалы, 1794 жылғы Пруссия режимінің заңы қабылданды (ол кезде бұл белгілі жеңілдету шарасы болған), дегенмен ұзақ уақыт бойы алғашқы заңнаманың мүдделері сақталып қалды. Сонымен қатар, жаңа туылған баланы анасының өлтіруі қылмыстық құқық бұзушылық санатына енгізілді. Жаңа туылған баласын өлтіруіне байланысты анаға үкім шығарылған кезде, қазыларда жазаның аса қиын әдісін таңдау мүмкіндігі болды. Мысалы, 1756 жылғы Бавария кодексінің бірінші бөлігінің 3-тарауында өмірге қарсы қылмыста жаңа туған баланы анасының қорқыныштан яки ар-ұятқа байланысты өлтіруі арнайы ережелерді қарастырды. Дегенмен жаза және алдын алу шаралары бұрынғысынша қалып отырды. Заң әсіресе некеде тұрмаған әйелдің жасырын босанғаны анықталған жағдайда аса қатыгез орындалған. Мұндай жағдайларда, Кодекстің 21-тармағына сәйкес, анасы баласы табиғи жолмен қайтыс болғаны туралы ешқандай кепілдік бере алмағандықтан, әйел қылышпен өлтірілген.

Жаңа туылған балаларды аналарының өлтіруімен күресуде жазалау жүйесін өзгерту қажеттілігі идеясының кең таралуы 1789 жылы Францияда халықтың таңдаулыларына берген бұйрықтарынан анық көрінеді. Осылайша, Дижон сайлау округінің үшінші табының талаптарында жүктілігі туралы хабарламаған қыздарды өлім жазасына кесетін Генрих II жарлығының бұл бөлігін жоюды қалайтындары айтылады. Дижон қаласы да солай талап етті. Басқа округ ақсүйектері Генрих II жарлығымен тағайындалған жазаларды азайтуды талап етті.

1791 жылғы кодекс 1556 жылғы жарлықтың күшін жойып, ананың жаңа туған балаларды өлтіруін кәдімгі адам өлтіру санатына енгізді.

Сонымен, 19-ғасырдың қылмыстық заңнамасы сирек жағдайларды

қоспағанда, ананың жаңа туған балаларды өлтіруін сараланған қылмыс ретінде қарастырудан бас тартып, өлім жазасын басқа, жеңілірек жазалармен алмастырды. Ата-аналардың балаларының өміріне құқығы туралы түсінік те біртіндеп өзгерді, мысалы, 1832 жылғы заңдар жинағында «ата-аналардың балаларының өміріне құқығы жоқ және оларды өлтіргені үшін олар қылмыстық заң бойынша сотталып, жазаланады» делінген [12, б. 82].

18 ғасырдың аяғы мен 19 ғасырдың басында жаңа туған балаларды өлтіру мәселесіне деген қызығушылық арта бастады, М.Д. Шаргородский атап өткендей, бұл мәселенің қаншалықты өзекті болғанын жаңа туған балаларды өлтірудің алдын-алу құралдары тақырыбында 400-ге дейін шығармалар жинағы шыққандығынан бағалауға болады. Осылайша, Беккария С. жаңа туған баланы анасының өлтіруі әлсіздігінің немесе зорлық-зомбылығының құрбаны болған әйелдің сөзсіз қайшылықтардың ортасында қалу салдары екенін атап өтті. «Әйел яки масқара болуды яки өзінің бақытсыздығын сезіне алмайтын болмыстың өлімін таңдауы керек. Өзін және оның бақытсыз ұрпағын күтіп тұрған еріксіз азаптан гөрі бұл өлімді қалай артық көрмес еді?» Бұл қылмысты ізгілік шапанымен жабу мүмкін болмаса, оның алдын алудың ең жақсы жолы, әлсіздікті озбырлықтан қорғайтын зұлымдыққа қарсы қаруланған заңдар болуы мүмкін. Мен бұл қылмыстарға лайықты жазаны әлсіреткім келмейді. Бірақ олардың себептерін көрсете отырып, мен өзімді мынадай жалпы қорытынды жасауға құқылымын деп есептеймін: бұл қылмыстың алдын алу үшін заң халыққа қол жетімді ең жақсы құралдарды пайдаланбайынша, қылмыс үшін жазаны әділ (немесе қажетті) деп санауға болмайды [13, б. 83].

Адам өлтіргені үшін талион (кек алу) түріндегі жазаны талап етіп, адам өлтірушіге өлім жазасын міндетті түрде қолдануды талап етіп, егер адам өлтіруде бірнеше сыбайлас болса, онда олардың бәріне өлім жазасы қолданылуы тиіс деп есептеген Кант мүлде басқа мотивтерді алға тартты. Сонымен бірге, адам өлтірудің екі түрі – дуэльде өлтіру және жаңа туған баланы өлтіру – өлім жазасына әкеп соқпауы керек деп есептей отырып, Кант өлімге лайықты екі қылмыс бар екенін, оған қатысты заңнамада әлі де күмән бар екенін және заңнама оларды өлім жазасына кесуге құқылы ма деп атап өтті. Екі қылмысқа да итермелейтін ар-намыс сезімі. Бір жағдайда жыныстық ар-намыс мәселесі болса, екінші жағдайда әскери намыс. Бір қылмыс – анасының баласын өлтіруі, екіншісі – әскери жолдастың өлімі. Заңнама некесіз босанудың ұятын кетіре алмайтындықтан, сондай-ақ қорқақтықтың дағын жуып тастай алмайтындықтан, бұл екі жағдайда да адам өлтіруді адам өлтіру деп атауға болмайды және жоғарғы билік оны өлім жазасына кесуге болмайды. Некесіз туылған бала заңнан тыс туады (неке тек заң аясында болады), демек, соңғысының яғни заңның қорғауынан тыс қалады. Ол (тыйым салынған тауар сияқты) қоғамға тығылып кіріп кеткендей, өйткені қоғам оның барын елемейді (өйткені оның болмауы да керек еді), сондықтан қоғам оның жойылуын елемейді және егер оның некесіз босанғаны белгілі болса ананың ұятын ешбір жарлық жоя алмайды» [8, б. 84].

18-19 ғасырлардағы еуропалық заңнама осы көзқарастардың негізінде қалыптасты.

Франция. Жаңа туылған баланы анасының өлтіруі туралы баптары бойынша 19 ғасырдағы француз заңнамасы Еуропа мемлекеттерінің қазіргі заңнамаларынан әлдеқайда ерекшеленеді.

1791 жылғы Кодекс қысқа уақыт бойы күшінде болды. 1804 жылдың өзінде-ақ жаңа кодекстің жобасы жасалды, оған жаңа туылған баланы анасының өлтіруі туралы арнайы бап енгізілді. Оған «жаңа туылған баланы некесіз ананың немесе оның сыбайластарының өлтіруі» деген анықтама берілді. Кінәлілерге жаза ретінде жер аудару ұсынылды (287-бап). Бірақ бұл ұсыныстар заң күшіне ие болмады. Жобаға бірқатар қарсылық білдірілді, бұл қарсылықтардың дұрыстығын депутаттардың көпшілігі мойындады. Баяндамашылардың көпшілігі «ананың жаңа туған баласын өлтіруі әрқашан алдын ала ойластырылған қылмыс болып табылады және бұл басқаша болуы мүмкін емес; бұл ашуланудан немесе өшпенділіктен туындамайды, өйткені бала бұл сезімдерді тудырмайды, бұл тек өкініш сезімі. Ол мүлдем қорғансыз және дәрменсіз, сондықтан оны өлтіру ересек адамды өлтіруден де қатал қылмыс болып табылады. Ар-намысты сақтау мотиві бұл қылмыстың сұмдығын азайта алмайды; оның үстіне мұндай себеп жалғыз емес; ананың жаңа туған баланы өлтіруі де өз мүддесі үшін жасалуы мүмкін». Гуманистік көзқарасты жақтаушылар жаңа туған баланы анасының өлтіруі әрдайым қасақана жасалады деген ұғымның қате екендігін және бұл жағдайда өлім жазасы тым қатал жаза болып табылады дегендеріне қарамастан, жаңа туған баланы өлтіру сараланған қылмыстар санатына енгізіліп, бұл қылмысқа өлім жазасы тағайындалды. Бірақ көп ұзамай сот тәжірибесі ананың жаңа туған баланы өлтіруі туралы жаңа заңды алқабилер дұрыс деп танымағанын дәлелдеді: олар оны тым қатал деп тапты және айыпталушыны сотқа жібергеннен гөрі ақтауды жөн көрді. Ақтау үкімдерінің едәуір бөлігі француз заң шығарушыларын 1824 жылғы заң қабылдауға итермеледі. Бұл заңға сәйкес егер алқабилер жаңа туған баланы анасының өлтіруі бойынша айыпталғандарды кешірім жасауға лайық деп таныса, сот өлім жазасын басқа жазаларға ауыстыру мүмкіндігіне ие болды. Ананың жаңа туған баласын өлтіруіне қатысты 1810 жылғы Кодекстің ережесі 1901 жылдың 21 қарашасында ананың жаңа туған баласын өлтіруі артықшылықты адам өлтіру болып табылатын жаңа заң қабылданғанға дейін күшінде қалды. Аталмыш қылмыс туралы баптардың жаңа мәтінін қабылдаудан бұрын Сенатта қызу күрес орын алып, олардың пікірлері екіге бөлінді, кінәлілер үшін өлім жазасын сақтауды жақтаушылар (соның ішінде аналар үшін) да, оны толығымен жоюды жақтаушылар да болды. Жаңа заңның бірнеше жобасын ұзақ талқылау нәтижесінде Сенат ортақ пікірге келді. Кодекстің бала өлтіру тұжырымдамасында жаңа туылған баланы өлтіру анықтамасы сақталды, алайда 1810 жылғы кодекске қарама-қарсы, бұл қылмысты тек ғана алдын ала ойластырылған емес, сонымен бірге қасақана жасау болжамын да қарастырды. Бірінші жағдайда өлім жазасы қолданылса, екіншісінде-өмір бойы ауыр жұмыс қарастырылған. Алайда бұл қылмысты ананың өзі (некеде немесе некесіз) жасаса жаза жеңілдетілді, себебі заң бұл жерде ананың ақыл-есінің төмендеуін ескере отырып, алдын ала ойластырылған адам өлтіру үшін өмір бойы ауыр

жұмыстарды, ал қасақана адам өлтіру үшін уақытша ауыр жұмыстарды тағайындады [9, б. 41].

Италия. Сардиния заңдар жинағы жаңа туылған баланы анасының өлтіруіне қатысты баптардың мазмұны жағынан 1810 жылғы француз кодексіне өте жақын. 522-бапта ол жаңа туған баланы өлтіруді «кез келген адамның жаңа туған баланы өмірінен айыруы» деп анықтап, оған өлім жазасын тағайындады (531-бап), бірақ анасы некесіз туылған баласын өлтірсе, жазаны екі және үш дәрежеде жеңілдетуге мүмкіндік берді (532-бап). Тағы бір итальяндық заңдар жинағы, Тоскан кодексі де өзінің некесіз баласының өмірін қасақана немесе абайсызда өлтіргені үшін кінәлі анаға жеңіл жазаны қарастырды (316-бап), бұл ретте баланың өміршеңдігіне және өлтіру ниетіне дайындалу уақытына назар аударылады. (міндетті түрде жазаланатын жағдай - босану басталғанға дейін өлтіру ниетінде болу (317-бап). 1861 жылғы заң Сардиния кодексіне екі маңызды өзгеріс енгізді: біріншіден, некеден тыс босану кезінде ар-намысты сақтау себебі болған жағдайда ғана жазаны азайтуға рұқсат етілді, екіншіден, жауапкершілікті жеңілдету тек анаға қатысты ғана емес, сонымен бірге көрсетілген уәж бойынша әрекет еткен кез келген басқа адамға да мүмкін болды.

Италия өзінің қылмыстық кодексін құрастыруға кірісе бастағанда, ананың жаңа туған баласын өлтіруі туралы бап ұзақ пікірталас тақырыбы болды. Заң шығару комиссиялары оның мазмұнын бірнеше рет өзгертті. Бірінші комиссияның жобасында жаңа туған баланы өлтіру «ұяттан аулақ болу үшін некесіз баланы босану кезінде немесе босанғаннан кейін өмірден айыру» деп түсіндірілді, бірақ комиссия бұл уәжді «ар-намысты сақтау үшін» деп ауыстырып, «некесіз» сын есімін алып тастады. Өзгерістер мұнымен тоқтап қалмады. Екінші комиссия (334-бап), керісінше, жәбірленушінің дәрменсіздігіне байланысты жауапкершілікті арттыруға әкелетін мән-жай ретінде қылмыс объектісіне назар аударды. Біз «жаңа туған» ұғымының анықтамасында бір-бірінен ерекшеленетін 1876, 1883 және басқа жобаларға тоқталмаймыз. 1887 жылғы соңғы жоба бұрынғы кейбір жобалардың жаңа туған баланы өлтіруді француз кодексінің үлгісі бойынша, білікті қылмыс және керісінше, егер ол ар-намыс үшін жасалған болса, артықшылықты қылмыстар қатарына жатқызу әрекетінен бас тартты. Жаңа туылған баланы өлтіруіне тек анасының өзі ғана емес, оның күйеуі, ұлы, қызы, ата-анасы, аға-інілері, апа-сіңлілері, асырап алушылары да күдікті субъектілер деп танылды. Ақырында заңнамада «некесіз» сын есімі толығымен алынып, азаматтық хал актілеріне жазылмаған болса туғаннан бес күннен бастап баланың жасы көрсетілді.

Германия. 19 ғасырдағы неміс мемлекеттерінің заңдар жинағында үлкен саналуандық байқалады. Олардың кейбіреулері жаңа туған баланы өлтіру шарттарының бірі ретінде жүктілік пен босануды жасыруды атаса (Ганновер кодексі), басқалары бұны назардан тыс қалтырған. Жаңа туған бала ұғымы да әртүрлі болғаны көрінеді: 1813 жылғы Бавария кодексіне сай туылғанына 3 күн болмаған бала жаңа туылған бала деп саналса, Саксон кодексі, Вюртемберг, Баден және басқалары - туылғанына кейін 24 сағат болған бала ғана жаңа туылған бала деп саналған. Кейбір заңнамалар қоғамдық пікірді ескере отырып,

кінәліні өлім жазасына кесеін жазадан бас тартқан. Осылайша, 1813 жылдың 6 мамырынан бастап өзінің некесіз жаңа туған баласын өлтіргені үшін кінәлі ана белгісіз мерзімге ауыр жұмыстарға тартылды, өлім жазасы тек анасы жаңа туылған балаларын бірнеше рет өлтіргені үшін тағайындалады. 1840 жылғы Ганновер кодексі де бірінші қылмысы үшін жазаны өтегеннен кейін анасының жаңа туған баланы екінші рет өлтіруі үшін ғана өлім жазасын сақтап қалды, бірақ бұл жағдайда да өлім жазасын өмір бойы ауыр еңбекке ауыстыруға рұқсат етілді.

Бұл кодексте анасының жаңа туған баласын өлтіруіне қатысты үкімдері жоғарыда келтірілгендерден де анағұрлым жеңіл болды. Анасы некесіз туылған баланы өлтіргені үшін ауыр жұмыстарға тарту жазасы 15 жастан аспауы және 4 жылдан кем болмауы тиіс еді. Сонымен қатар жаңа туылған бала өмір сүруге қабілетсіз болса, ауыр жұмыс екі есеге, яғни 2 жылға дейін қысқартылуы мүмкін болды. 1851 жылғы Пруссияның Қылмыстық кодексі одан да кең таралды. Бұл заң аясында белгілеген ауыр жұмыс мерзімі Тюринг кодексіне қарағанда біршама жоғары, 5 жылдан 20 жылға дейін мерзімді қамтыды. Көптеген басқа неміс заңдар жинағындағыдай, Пруссия Қылмыстық кодексінің 180-бабына сәйкес, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъектісі ретінде тек некесіз босанған ана қарастырылды; адам өлтіру сәті ретінде «босану кезінде немесе босанудан кейін көп ұзамай» жүзеге асырылған әрекет саналды. Бұл анықтама 1870 жылы 31 мамырда жалпы империялық қылмыстық кодекстің 217-бабында да көрініс тапты, дегенмен жазаның мөлшері айтарлықтай қысқартылды [9, 44 б.]. Онда: «Жаңа туылған баланы өлтіру – алдын ала ойластырылған немесе қасақана жасалған қылмыс, некесіз босанған ананың босану кезінде немесе босанғаннан кейін баланы тікелей өлтіруі» деп атап өтілген [14, б. 91-92].

Англия. Англия заңнамасы баланы өлтіруді ересек адамды өлтіруден бөліп қарастырмайды. Бірақ олар баланы өлтіру тек туылғаннан кейін ғана жасалуы мүмкін деген оғаш көзқарасты ұстанады. Осыған байланысты ағылшын дәрігерлерінің өте қолайсыз әрі жағымсыз жағдайдың ортасында қалғаны байқалады. Дәрігерлер баланың тыныс алғанын дәлелдегеніне қарамастан, заңнамаға сәйкес бұл жатырдан тыс өмірдің дәлелі бола алмады. Шотландиялықтар қылмыстың дәлелі ретінде босанудың аяқталғанын, сонымен қатар, баланың айқайлағанын дәлелдеуді талап еткен.

Бұл шарттарда сотталушының кінәсін дәлелдеу қаншалықты сирек болатынын түсіндірудің қажеті шамалы; жаңа туғылан баланың өлтірілуі дәлелденбеген жағдайда да, олар мағынасыз қатаңдықты қолданбау үшін әртүрлі шығу жолдарын іздеді. Заңның орынсыз ережесін айналып өту ниетімен ағылшын судьялары өлі табылған жаңа туылған баланың шынымен құрсақтан тыс өмір сүргені сөзсіз дәлелденгенге дейін оны өлі туылды деп санау керек деген қағиданы ұстанды [14, б. 89-90].

Ресей. Ресейде балаларды өлтіру дәстүріне қатысты ерекшелік болған жоқ, мұнда ананың жаңа туған баланы өлтіруі сияқты қылмыс орын алды және рұқсат етілген деп саналды. Осы орайда Карамзин былай деп атап өтті: «Пұтқа табынушы славяндардың қатыгез әдет-ғұрыптары туралы айтатын болсақ,

отбасы мүшелерінің саны тым көп болған кезде кез келген ана жаңа туған қызын өлтіруге құқылы болды, бірақ отанға қызмет ету үшін туылған ұлының өмірін сақтауға міндетті болды» [15, б. 48]. Дәл басқа мемлекеттердегідей бұл әрекет кейін де Ресейдегі қылмыстар қатарына қосылды. Қоғамдық өмірде діни қағидалардың үстемдігімен бұл қылмыс кінәлілерді қатаң жазалауды талап етті, кейіннен адам өлтірудің артықшылықты түрі ретінде қарастырыла бастады.

Жоғарыда атап өткен канондық құқықтың Еуропаның зайырлы заңнамасына әсері некесіз туылған баланы өлтіру жеке адамға қарсы қылмыстың ерекше жазаланатын түрі саналды, бұл Ресей заңнамасында да байқалады. Бұл заңнама жаңа туылған баланы анасының өлтіруінде «өлтірме» діни өсиетін бұзып қана қоймай, сонымен бірге азғындықтың көрінісі және баланы шоқындыру рәсімінен айыру әрекеті ретінде қарастырылды.

Номоканонда ананың жаңа туған баланы өлтіруіне қатысты арнайы үкім кездеспейді. Оның қасақана және абайсызда өлтіруге қатысты баптарының мазмұны Ұлы Василийден алынған. Жаңа туған баланы көмексіз қалдыру және қауіпті жағдайда қалдыру 70 және 74-баптарда көрсетілген. Бұл баптардың біріншісінде Ұлы Василий қарастырған - жолда босану және жаңа туылған баланың көмексіз қалып қайтыс болуы туралы жазылса, екіншісі, егер бұл балаларды ешкім өз тәрбиесіне алмаса, балаларын қала қақпасының жанына немесе шіркеудің есігіне қалтырса, ондайлар адам өлтірушілерге теңелген [9, б. 47].

Профессор Павловтың айтуынша, жаңа туылған баланы лақтырып кету византиялық гректердің өмірінде жиі кездесетін құбылыс болған, онда рухани билік орыстарға қарағанда, тіпті балалар тірі қалып, оны кез-келген адам тәрбиеге алған жағдайда да кінәлілерді адам өлтірушілер ретінде қарастырып, жазалаған [16, б. 49].

Некесіз туылған баласын анасының өлтіруі туралы канондық заңның көзқарастарымен бір жағынан, патша Алексей Михайловичтің кодексінің ережелері және басқа жағынан жоғарыда айтылған ата-ана билігінің ауқымы туралы көзқарастары толық сәйкес келеді. Сонымен қатар, жаңа туылған баланы анасы өлтіргені үшін қандай да бір жеңілдік қарастырылмаған. Ана некесіз туылған баласын өлтіргені үшін ғана емес, азғындықпен өмір сүргені үшін де кінәлі деп танылды. Оны жазалай отырып, кодекс қорқыту принципінен шығып, тек адам өлтірумен ғана емес, азғындықпен де күресті: «азғындық пен жамандықта өмір сүрген әйел және сол азғындықта дүниеге әкелген баласын өз қалауы бойынша яки басқалардың көмегімен өлімге душар етсе, мұндай әйел аяусыз өлімге кесілсін. Осыған қарап басқалар да ондай некесіз, арсыз қылық жасамай, зинадан аулақ болсын (XXIII тарау, 26-бап).

Сонымен қатар, жаңа туылған баланың мәйіті табылған жағдайда, тергеуді кейде дін қызметкерлері жүргізетін болған. Қалай болғанда да, Алексей Михайлович патшаның қанішер аналарды «мейірімсіз» жазалауды талап еткен Кодексінің жарлықтары заң шығарушының бұл қылмысқа қатал қатынасын көрсетеді. 1649 жылғы кодекстің аясында, адам өлтіруші аналарға аяушылық білдірмеген және өлім жазасында олар үшін өнегелі тазалықты қалпына келтірудің әдісін көрген, әсіресе Ұлы Петрдің екі Жарлығы ерекше

маңызды. Орыс қоғамы өмірінің барлық көріністеріндегі зұлымдықпен кең ауқымды реформалар арқылы күресіп, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің шарттарын өзгерту арқылы Ұлы Петр некесіз аналарды балаларын өлтіруге итермелейтін басты себепті түсінгендей болды: бұл олардың масқара болудан және қоғамдық пікірдің айыптауынан қорқуы еді. Ұлы Петр жаңа туылған балаларды өлтірудің алдын алу үшін сол уақыттағы мүмкін шараларды қабылдауда көрсетілген еңбегіне лайық. Бұл жарлықтардың біріншісі 1714 жылғы 4 қарашаға, екіншісі 1715 жылғы 4 қарашаға қатысты. Екі қаулы да жаңа туған балаларды өлтірумен күресу үшін некесіз балаларды тәрбиелеу үшін арнайы үйлер құруды белгілейді. Бұл үйлерге некесіз босанған аналар балаларын әкеле алатын. Олардан қандай да бір құжат талап етілмеген, тіпті аты-жөндері де сұралмаған: әйелдерге балаларын жасырын, бетін жауып әкелуге рұқсат етілді. Алайда егер некесіз босанған әйел 1715 жылғы жарлықта көрсетілгендей, баласын өлтірген болса, бұл қылмысы үшін өлім жазасына кесілген.

Кейінірек қабылданған 1903 жылғы Қылмыстық кодексте жаңа туылған баланы өлтіру 461-бапта қарастырылған, оған Таганцев мынандай түсіндірме берді:

«Анасы некесіз туылған баласын өлтірген жағдайда жауапкершілікті азайтудың негізі ретінде босану кезінде немесе одан кейін бірден денесінің патологиялық жағдайына, жүйке жүйесінің бұзылуына, кінәлі әйелдің ішінара өзінің және баласының да болашағы үшін ұят пен қорқыныш сезімдеріне байланысты босанған әйелдің ерекше психикалық жағдайы немесе басқа ұқсас себептер қарастырылады».

Бұл қылмыстың субъектісі ретінде ешқандай айырмасыз некедегі әйел болсын, жесір әйел немесе алғаш босанған қыз болсын, әлде бұрыннан балалы әйел болсын тек ана ғана қарастырылады. Егер жаңа туылған баланы өлтіру бірнеше сыбайластың әрекетімен жүзеге асса, онда жалпы бөлімнің 51-бабына сәйкес жоғарыдағы шарт басқа сыбайластарға қатысты қолданылмайды және олар адам өлтіру бойынша жалпы ережелер сәйкес жазаланады.

Қылмыс объектісі ретінде бала қарастырылады. Бірінші шарт бойынша, оның өміріне қолсұғушылық жасалған кезде бала тірі болуы тиіс, себебі, жаңа туылған баланы өлтіру адам өлтірудің бір түрі болып табылады, бірақ 453-бапта түсіндірілгендей, баланың өміршең немесе әлсіз болып болмауының айырмашылығы қарастырылмаған. Екіншіден, бала жаңа туылған болуы тиіс: себебі дәл бұл белгі адам өлтірудің бұл түрін, бір жағынан, ананың некесіз туған баласы үшін жасаған қарапайым адам өлтіруінен, екінші жағынан, ұрықты жою қылмысынан ажыратады.

Баланың жаңа туылған болуы шарты, «баланың туылу сәтінде» термині арқылы түсіндіріледі; дәл осы шарт балаға қатысты объективті белгілермен емес, ананың босанғаннан кейінгі қалыптан тыс жағдайының жалғасуынан туындайтын субъективті және қалыптан тыс күймен анықталады. Осыған байланысты 461-бапты қолдану кезінде сот кінәлінің босанғаннан кейінгі қозу күйінің жалғасып жалғаспағандығын әрдайым анықтап, бір шешімге келуі тиіс болған.

Жаңа туылған баланы өлтіруді түсіктен ажырататын шегін анықтау қиынырақ, себебі ұрықты қалыптасқан баладан ажырататын өзгерістер бірте-бірте пайда болады және бұл ұғымдардың әрқайсысын сипаттайтын белгілер бір-бірімен қиылысқандай болады. Заңдар жинағын құрастыру кезінде бұл белгінің қарастырылуы, 453-баптың түсіндірмесінде көрсетілгендей, тәуелді жатыр өмірі мен тәуелсіз жатырдан тыс өмір яғни жаңа туған баланың тыныс алуының басталуы арасындағы айырмашылықты ажырата білуге негізделген. Баланы өлтіру кейде босану әрекеті аяқталмай тұрып, мысалы, кіндік кесу алдында, нәресте дем ала бастаған болса, демек, тәуелсіз өмір сүрген балаға қолсұғушылық болып саналады. Жаңа туылған баланы, және керісінше, қынаптан басы енді көріне бастаған, тіпті құрсақтан бөлінген, бірақ кіндік бауы үзілмей тұрып, әлі дем ала қоймаған баланы өлтіру жасанды түсік деп саналған. Осыған байланысты, кіндіктің үзілуімен баланың анасының денесімен байланысы үзілгенінде, бірақ тыныс алу басталмағанында, мысалы, туылған бала жалған өлім күйінде болған жағдайларда қылмыс түрін анықтау даулы болып қалуда. Мұндай жағдай, әрине, құрсақтан тыс, тәуелсіз өмір деп танылуды талап етеді. Аталған жағдайда жаңа туылған балаға бағытталған қол сұғушылық түсік емес, адам өлтіру деп қарастыруға болады.

Қылмыс объектісі ретінде қарастырылуы үшін бала некеден тыс табылған немесе неке ішінде, бірақ заңды күйеуінен емес болуы тиіс. Сол себепті басқа адамнан тапқан баласын өлтірген тұрмыстағы әйел оның туу заңдылығына заңды күйеуі дау ашпаған жағдайда да кінәлі деп қарастырылуы мүмкін.

Жаңа туылған баланы өлтіру қандай да бір ниеттің бар болғанын болжайды. Жаңа туылған нәрестені анасының абайсызда өлтіруі абайсызда адам өлтірудің жалпы ережелерімен де қарастырыла береді.

Жаңа туған баланың өлтірілуі болып анасының әрекеттерінің яки әрекетсіздігінің нәтижесінде, анасының біле тұра жаңа туылған балаға қажетті көмек көрсетпеуі салдарынан қан кетуден, тұншығудан және т.б. себептерден орын алған жағдай саналады. Бұл ретте некесіз туылған баланы анасы туа сала бірден көмексіз қалдырса, және оның әрекетсіздігі баланың өліміне әкеп соғуы мүмкін екенін түсініп тұрып, оның салдарына бей-жай қараса, мұндай қылмыс 461-баппен қарастырылады [17, б. 628].

Жоғарыда келтірілген мысалдарының барлығы Батыс мәдениетіне қатысты болғандықтан, қылмыстық құқықтың толық көрінісін түсіну үшін Шығыс елдеріндегі жаңа туған балаларды өлтіру туралы ережелерді қарастыруды қажет деп санаймыз.

Осы орайда, «жабайы» арабтар арасында жаңа туған балаларды өлтіру тәжірибиесі кеңінен таралғаны байқалады. Бұған ең алдымен экономикалық себептерден туындайтын тіршілік етудің қиындығы мен жиі орын алып тұрған аштық кезеңдер негіз болған. Құран мұндай қылмыстарға қатаң тыйым салып, былай деген: «Есаландықтан яки надандықтан балаларын өлтірген адам өзі өледі», «Балаларыңды кедейміз деп өлтіруші болмаңдар», «Кедейліктен қорқып балаларыңды өлтірмеңдер: біз оларға, сіздерге бергендей өз нәсібімізді береміз». Дегенмен аталмыш қоғамда балаларды өлтіру ешқандай жиіркеніш сезімін тудырмайтын үйреншікті оқиға болды. Ата-аналардың балалардың

өміріне шексіз билігі болған; оларды өлтіруі, сатуы, келісімсіз күйеуге беруі және т.б. жайттар жиі орын алып отырды. Арабтар арасында адам өлтірудің, әсіресе жаңа туылған қыздарды өлтірудің ауқымды дамығанын басқа да зерттеушілер куәландырған [9, б. 6].

Жаңа туылған баланы ансының өлтіруінің даму тарихындағы экономикалық себептердің маңызы Қытай тарихында ерекше көрінеді. Бұл қылмыс Қытайдың кедей провинцияларда жиі кездескен және күріш егіні нашар болған жылдары көбейген. Жаңа туылған балаларды өлтірудің кең тарағанын, сол кездегі әкімдердің қатал бірақ орындалуы іске аспаған арнайы бұйрықтары арқылы бағалауға болады. Солардың бірінде Гупе провинциясының бас қазынашысы Куай халыққа былай деп жазды: «Адам өмірінен артық құрметке лайық, жаңа туған сәбиден асқан пәк ештеңе жоқ. Ана қызына барынша мейірім мен қамқорлық көрсетуі керек емес пе? Дегенмен, денесінің бір бөлігі болып табылатын жаңа туылған балаға бірден зұлымдық жасайтын әйелдер бар. Бұл қорқынышты қылмыс. Баланың басты тірегі болуы тиіс адам оны азаптап өлтіреді. Оны дүниеде ең қатты жақсы көруі тиіс адамы қасқырға айналған. Ең зұлым әдеттердің ішінде қоғамда ең сіңісіп кеткені осы. Надан әйелдер қыз балалары көп болса, оларды асырауға, өсіруге тұрмыс жағдайымыз мүмкіндік бермейді деп зарлайды, немесе ол аналар тек ғана ұл тууға шектен тыс құштарлық танытады; олар емізетін қыздар қайтадан жүкті болуға кедергі келтіреді деп қорқады. Олар қыз балалардың жасауын бере алмаймыз деп қорқады. Олар барлық префектураларда кедей отбасылардың ұл-қыздары тәрбиеленетін балалар үйі бар екенін білмейді. Егер ата-ананың кедейлігі балаларды тамақтандыруға және тәрбиелеуге мүмкіндік бермесе, олар балаларын әрқашан балалар үйіне бере алады.....Адам өлтірген адам өлім жазасына кесіледі. Қылмыс кек алуды тудырады. Кінәлі ана кейін мүлдем басқа бала сүймей қалумен қоса, құдайдың ауыр қаһарына ұшырауынан қорқуы тиіс... Екінші жағынан, заң бойынша қызын суға батырып өлтірген ананың қылмысы ұлын немесе немересін саналы түрде өлтірген адамның қылмысымен тең дәрежеде сотқа тартылып, 60 рет сабалып, біржылдық жер аудару жазасына кесілуі тиіс...Бұған дейін де қаншама рет түсініктемелер мен ескертулер жарияладық. Алайда, қыздарды суға батыру әдетінің әлі тоқтайтын түрі жоқ ...» деп жазып, қыздарды суға батырмау туралы қатаң ескерту жасаған. Бұл заң 1885 жылы ақпанда жарық көрді. 1889 жылы маусымда берілген тағы бір ескерту мәтіні де сақталған. Одан біраз үзінді келтіреміз: «Ал Фо-Кин, осы провинцияның губернаторы өз бұйрығында, қыздарды суға батыру әдет-ғұрпы басқа провинцияларға қарағанда жиірек кездесетінін көремін.»... Ана құрсағынан жаңа шыққан қыз балалар ағаш тегенелердің ішіне батырылып өлтіріледі, олар ең соңғы демдеріне дейін қайғы-қасірет айқайларын шығарады. Бұдан артық жабайы және табиғат заңдарына қайшы келетін ештеңе жоқ. Өткен жылы атқарушы патша болып тағайындалған кезімде, мен халыққа жолдаған жолдауымда осы мәселе бойынша тапсырма берген болатынымын. Мүмкін, шалғайдағы ауыл-аймақ тұрғындарының барлығы бұл хабарламадан толық хабардар болмаған шығар. Мен осы арнайы хабарламада ескертулерімді жаңа танымды білдіргім келеді». Ары қарай губернатор, заңға бағынбағандарға қатал

жаза кесілетінін нұсқаған.

Үндістан. 18 ғасырда әлемнің ешбір елінде Үндістандағыдай жаңа туған балаларды өлтіру және түсік түсіру жиі болған емес. Билік басына британдықтардың келуімен Үндістан сәби өлімінің таралуын аздап азайта алды [14, б. 10]. XIX ғасырда Үндістанның қылмыстық заңында адам өлтіру мәселесі өте егжей-тегжейлі әзірленіп, осылайша Үндістанның қылмыстық кодексіне ауыр дәрежедегі және жалпы адам өлтіру, абайсызда адам өлтіру және өзін-өзі өлтіру ұғымдары енгізілді. Біз қарастырып отырған жаңа туылған баланы өлтіруге қатысты үнділік заң шығарушы бұл қылмысты жалпы адам өлтіру ретінде жіктейді. Үндістан заңнамасын зерттей келе, Б.С.Никифоров былай деп атап көрсетті: «Адам өлтірудің жалпы анықтамасын қамтитын 299-бапқа сәйкес, адам өлтіруді белгілі бір адам қандай-да бір іс-әрекетті жасау арқылы өлімге әкелу мақсатымен немесе өлімге әкелуі мүмкін ауыр дене жарақатын келтіру ниетімен жасайды. Заң шығарушы бұл анықтамаға қосымша үш түсініктеме қосты. Бұл түсініктемеге сәйкес, науқас адамның өлімін тездеткен адам, адам өлтіруші саналады; себебі егер соңғысының өлімі дене жарақатынан болса, шара қолдану арқылы өлімнің алдын алуға болар еді; толық туылмаған және тыныс алып та үлгермеген, бірақ денесінің қандай да бір бөлігі құрсақтан шығып үлгерген тірі бала жағдайларын қоспағанда, құрсақ ішіндегі баланы өлімге әкеліп соқтыру адам өлтіру болып табылмаған [18, б. 160-161].

Корея. Кореяда жаңа туылған нәрестені өлтіру жеке бап ретінде жіктелмеген және Халықтық Демократиялық Республикасының Қылмыстық Кодексінің 16-тарауының 112-бабының талдауынан бұл қылмыстың ауырлататын мән-жайлардағы адам өлтіру екенін байқауға болады. Осылайша «Адам өлтіруді мынадай мән-жайлардың бірі болған кезде: ... 6) егер оның басты міндеті өлген адамға ерекше қамқорлық жасау болса, 7) өлтірілген адамның дәрменсіз жағдайын пайдаланып жасалса, қылмыс жасаған адам, жаза мерзімі 10 жылдан аспайтын қарапайым адам өлтірумен салыстырғанда, 10 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [19, б. 37]. Кореяның қылмыстық заңнамасын қарастырғанда, жаңа туылған баланы өлтірудің субъектісі ретінде анасы (112-баптың 6-тармағы) және әкесі, сондай-ақ басқа да тұлғалар (112-баптың 7-тармағы) болуы мүмкін екенін ескерген жөн.

Монғолия. Феодалдық Моңғолияда жаңа туған балаларды өлтіру жиі орын алмаған. Әйелді жаңа туылған некесіз баланы өлтіруге қиын тұрмыстық жағдай, некесіз бала дүниеге әкелу ұят саналған ғасырлар бойғы наным сияқты себептер итермеледі. Моңғол заңгері Дж.Авхиа: «Өмірге қарсы қылмыстардағы қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі – адам өмірі. Күшке толы дені сау адамның өміріне де, өте қарт адамның өміріне де, жазылмас ауру адамның өміріне де, жаңа туған баланың өміріне де қол сұғушылықты заң қатаң түрде жазалайды» деп жазған [20, б. 104]. 1961 жылғы Моңғолия Халық Республикасының Қылмыстық кодексінде жаңа туған баланы өлтіру құрамы бар қылмыстар қарастырылмаған. Бұрынғы Қылмыстық кодекс бойынша жаңа туған баланы өлтіру Қылмыстық кодекстің 148-бабының «д» тармағымен өлтірілген адамға ерекше қамқорлық жасауға міндетті адам тарапынан өлтірілуі

деп сараланған.

1961 жылғы Моңғолия Халық Республикасының Қылмыстық кодексінің 70-бабы қылмыс субъектісінің «өлген адамға ерекше қамқорлық» көрсетуге міндеттілігі сияқты ауырлататын жағдайлар қарастырылмаған; Осыған байланысты, осы мән-жайлар бойынша адам өлтіру, оның ішінде жаңа туған баланы өлтіру Қылмыстық кодекстің 69 бабы (жалпы адам өлтіру) бойынша сараланады.

Ж.Авхияның айтуынша, жаңа туған балаларды өлтірудің негізгі себептері материалдық-тұрмыстық жағдайдың қиындығы емес, адамдар санасында сақталған өткеннің шақтың нанымдары, атап айтқанда, жалған ұят, некесіз туған баланың қандай да бір игіліктерсіз қалып қалу қорқынышы болып табылады.

Моңғол заң шығарушысы жаңа туған баланы өлтіруді жеке құрамға бөлудің қажеті жоқ деп санады. Жаңа туған балаларды өлтіру туралы істер бойынша тергеу және сот тәжірибесін зерделеу бұл қылмыстың көп жағдайда қасақана жасалатынын көрсеткендіктен, қылмыскер баладан құтылуға дайындалып, осы мақсатта жүктілігін денсаулық сақтау органдарынан және маңындағылардан да жасырады.

Мұндай жағдайларда, қылмыскердің қылмыс жасауға алдын ала дайындалғанын ескере отырып, жаңа туылған баланы өлтіруді жеңілдететін мән-жайлар бойынша адам өлтіру деп тануға негіз жоқ. Мұндай жағдайда адам өлтіру себептері арамдық және өзімшілдік екені сөзсіз, деп есептейді З.Авхия.

Моңғолия Халық Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасы арнайы нормада жаңа туған баланы өлтіргені үшін жауапкершілікті көздемегенімен, сонымен бірге жаңа туған баланы өлтіргені үшін жазаны тағайындау кезінде сотқа барлық ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларды толығымен есепке алуға кең мүмкіндіктер береді [21, б. 109-112].

Түркіменістан. Түркімен адатында адам өлтіру, оларды жазалау, сондай-ақ адам өлтірген адамның жауапкершілігін ауырлататын, жеңілдететін немесе жоққа шығаратын мән-жайлар туралы көптеген ережелер бар. Бұл адат ережелерінің барлығы ең алдымен жеке адамның қауіпсіздігін, отбасы намысын қорғауды және т.б. мақсаттарды көздеген.

Түркімендердің әдет-ғұрып құқығы бойынша адам өлтіру рұқсат етілген (жазаланбаған) және рұқсат етілмеген (жазаланған және тыйым салынған) болып ажыратылған. Бірінші топқа өлтірілгендердің қаны үшін, зорлаушыларды, ұрыларды, қарақшыларды жазалау, құлының иесін өлтіруіне, балаларының әкесін өлтіруіне байланысты кек алу мақсатында жасалған қылмыстар жатады. Белгілі болғандай, ата-аналар балаларының өміріне шексіз билікке ие болып, тіпті оларды өлтіру құқығында болған, дегенмен түрікмендердің тарихын талдау арқылы, Түркіменстанда жаңа туған балаларды өлтірудің кең таралуы байқалмайды [22, б. 123-124].

Қазақстан. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы да адам өлтіру қылмысын жазаланатын және жазаланбайтын деп екіге ажыратқан. Өте ұзақ уақыт бойы, дерлік 19 ғасырдың екінші жартысына дейін жазасыз өлтірулер ретінде құлының өз иесін өлтіруі, балаларының ата-анасын өлтіруі, әйелінің күйеуі мен

оның сүйіктісін өлтіруі және т.б. қылмыстар қарастырылды. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы қасақана адам өлтіруді және абайсызда өлтіруді ажыратып, соңғысы әрқашан жеңіл жазаға кесілген. Бізге белгілі Тәуке хан заңының үзінділерінде абайсыздықтан жасалған адам өлтіру үшін жаза мүлдем қарастырылмаған. 19 ғасырдағы әдет-ғұрып құқығы бойынша абайсызда адам өлтіру қасақана адам өлтіруге орындалатын жазаның жартысын ғана қамтыған.

Қорғалатын объекті пен қылмыстық қол сұғушылықтың табиғаты бойынша қасақана адам өлтіру: ауырлататын мән-жайда адам өлтіру, жеңілдететін мән-жайда адам өлтіру және жалпы адам өлтіру болып ажыратылды. Аса ауырлататын мән-жайдағы адам өлтіруге «құрметті адамды» өлтіру, балалардың ата-анасын өлтіруі, күйеуінің әйелін өлтіруі, жүкті әйелдерді өлтіруі, заңды күйеуінен емес, басқа еркектен тапқан сәбиді өлтіру және өлтірілген адамның мәйітін жасырып өлтіру санатындағы қылмыстар жатқызылды.

Күйеуінен тумаған сәбиді өлтірген әйел өлім жазасына кесілді. 1824 жылғы «Қазақ адаты» жинағының 87-бабында:

«Баласын өлтірген ата-анаға ешқандай жаза қолданылмайды, әйел бөгде адамнан заңсыз тапқан баланы өлтірсе ғана, өлім жазасына кесіледі» [23, б. 215-217]. Ата-ананың балаларына толық билік етуімен қатар, баланың өмірі сыртқы қол сұғушылықтан қорғалғанын атап өткен жөн, мысалы, Л.Ф. Баллюзек: «Егер жүкті әйел қандай да бір сыртқы зақымдау арқылы баланы өлтіріп тастаса, онда бұл зақым үшін жауапты адам жазаға тартылады» а) құрсақта енді өне бастаған бала үшін , бір тоғыз (сөзбе-сөз он, айыппұлдың бір түрі); жүктіліктің 5 айына дейін қалыптасқан балаға - үш тоғыз; туылуына бірнеше ай қалған бала үшін 1/2 күнә (адам өлтіргені үшін төлем), ал дүниеге жаңа келген бала үшін толық күнә (адам өлтіргені үшін төлем) төленген.

С.Л.Фукс қазақ әдет-ғұрып құқығында әйелдің құқықтарының арасында қайшылық бар екенін, сондықтан оның қоғамдағы төмендетілген мәртебесіне қарамастан, заңның әйелді қорлықтан ерекше қорғайтынын, ал күйеуін өлтірген жүкті әйел тіпті ауыр жазаға тартылмайтынын айтады. Бұл көне жәдігердің ерекше өміршеңдігі оның ұрпақты сақтау саясатының құралы ретінде қолданылуымен түсіндіріледі. Әйтпесе, некесіз баланы өлтірген анасын өліммен жазалайтын, алайда заңды баласын өлтірген ата-аналарды жазаламайтын Тәуке заңдарының жарлығын басқаша түсіндіру мүмкін емес.

Мұрағат материалдары мен әдебиеттерде өлім жазасының көптеген түрлері келтірілген. Бірақ олардың барлығы да кәдімгі қазақ құқығына тән деп қарастырыла алмайды. Мысалы, таспен ату – шарифат жазасы екені даусыз. Бұл Құран Кәрімнен белгілі. Тәуке заңдарының жазбаларында бұл жаза түрі айтылмаған. Қазақ даласында ағашқа асу, қазыққа қадау, көмірде өртеу, шұңқырға қамап аш қалдыру, денені бөліктерге бөлу, қарнын жарып, оның ішіне қолды, аяқты, басты тығу және т.б. жаза түрлері қолданылған. Бұл жазалардың отырықшы Орта Азия хандықтарынан алынғаны сөзсіз. Қазақтың әдеттегі құқығында далада сирек кездесетін ағаштарға емес, түйеге асып тұншықтыру арқылы «артықшылықты» өлім жазасы орындалған. Қазақтарда өлім жазасының бұл түрі ежелден келе жатқан дәстүрге айналғаны сөзсіз.

«Жабайы жылқыларға байлап, жан жаққа тарту» қазақ даласында ежелден қолданылған өлім жазасының бір түрі болып табылады [24, б. 110-112].

1822 жылы 22 шілдеде Сібір келімсектері туралы Жарғының 68-тармағында жергілікті билікке беделді адамдарға қазақтардың заңдары туралы толық және егжей-тегжейлі мәліметтер жинауды, оларды қайта қарастыруды «жабайы және қатыгездік жазалардың бәрін жеңілдету, басқа заңдарға қайшы келетін әрекеттерді жою және оларды тиісті тәртіпте орналастыру» ұсынылды. Нәтижесінде 1824 жылы 8 ақпанда жұмысын бастаған Қырғыз заңдары жөніндегі комитеттің отырысы жоғарыдағы баптың күшін жойып, адам өлтірушілерді жалпы Ресей заңдары бойынша жазалау шешімі қабылдады [25, б. 32].

Сонымен, әр дәуірде жаңа туған балаларды өлтіруге көзқарас әртүрлі болғанымен, сол дәуірлерде әртүрлі халықтар шамамен бірдей болған деген қорытындыға келуге болады. Жазаның ауырлауына діннің «еркін» махаббатқа, сондай-ақ жалпы адам өлтіруге деген ымырасыз қатынасы себеп болды. Жазаның жеңілдеуіне заң шығарушының босанған әйелдің халыққа масқара болудан және баланың болашағы үшін қорқыныш сезімі, сондай-ақ жаңа босанған әйелдің ақыл-есінің ішінара жоғалуына әкеп соғуы мүмкін психофизикалық жағдайын ескеруі негіз болды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, жалпыға бірдей соттаудан бұрын босанған әйелдің қорқынышын жойған кезде, оның баланың ертеңіне деген сеніміне ие болу, сондай-ақ жүктілік аяқталғанға дейін ұзақ уақыт түсік жасау мүмкіндігі, ал жүкті әйел уақытында түсік жасай алмаған жағдайда, туғаннан кейін баладан бас тарту мүмкіндігі болады деген қорытындыға келуге болады. Бұл жағдайда мемлекет өз қамқорлығына алуға немесе босанған әйел, баланы асырап алушыға жасырын беру мүмкіндігі болады, бұл травматикалық жағдайдың туындау мүмкіндігін болдырмайды, ал баланың медициналық мекемеде туылуы туу процесінен туындаған ақыл-есінің кемістігін жоққа шығармайтын психиканың бұзылуын болдырмауға мүмкіндік береді.

1.2 ҚР қылмыстық құқығындағы адам өлтіру мен анасының жаңа туған баласын өлтіру қылмыстарының ара-қатынасы

Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары мемлекет арқылы қорғалады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 2-бөлімі осы мәселеге тікелей арналған. Конституцияның 1-бабында «ең қымбат қазына-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», -деп жарияланған. Осыған орай, Қазақстан Республикасы барлық құқық салалары, оның ішінде Қылмыстық құқықта адамды қорғауды өзінің міндеті деп санайды. Қазақстан Республикасы барлық заңдары жеке адамды қорғауға, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға әр уақытта артықшылықтар береді. Сондықтан да ҚР ҚК Ерекше бөлігінің бірінші тарауы жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылыққа арналған. Осы тарауға кіретін барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі жеке адамның дұрыс іс-қызметін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады [4].

Тікелей объектілерінің ерекшеліктеріне қарай жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар мынандай түрлерге бөлінеді:

Өмірге қарсы қылмыстар: Адам өлтіру (99-б); Жаңа туған сәбиді анасының өлтіруі (100-б); Аффект жағдайында жасалған адам өлтіру (101-б); Қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (102-б); Қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажетті шаралар шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (103-б); Абайсызда қазаға ұшырату (104-б); Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (105-б); Денсаулыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар; жеке адамның бостандығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар; Жеке адамның ар-намысына және адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар; жыныстық қылмыстық құқық бұзушылықтар [26, б. 15].

Өмірге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы сипаттамасы. Өмірге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың, соның ішінде адам өлтірудің де тікелей объектісі адамның өмірі болып табылады. Заң жасына және денсаулық жағдайына қарамастан кез келген адамның өмірін бірдей қорғайды. Адам өмірі нәрестенің туған сәтінен, яғни анасының денесіне бөлініп шығып, алғаш тыныс алуы арқылы оның өкпесінің жұмыс істеген уақытынан басталады. Бұл құбылыс нәрестенің алғашқы айқайынан, дыбыс беруінен басталады.

Өлім адам өмірінің соңғы сәті болып табылады. Өлім клиникалық және биологиялық болып екіге бөлінеді. Тыныс алуы мен қанның айналысы тоқтағаннан кейін 5-6 минут шамасында клиникалық өлім сатысы басталады. Адам денесінің салқындауына байланысты бұл кезең 10 немесе одан да көбірек минутқа созылады. Өлудің соңғы кезеңі-биологиялық өлім, орталық нерв жүйесі қызметінің істен шығуына байланысты мидың өлуі басталады. Адамның басқа органдары мен тіндерінің өміршеңдік белгілері біразға жалғасқанымен, мидың өлуі адам өмірінің соңғы сәті болып табылады. Яғни адам өмірінің соңғы сәті-биологиялық өлім. Адам өлтірудің объективтік жағы басқа адамды өмірінен заңсыз айырумен көрінеді. Қылмыстың аяқталуы үшін адамды өмірінен айыруға бағытталған іс-әрекеттің және соның зардабынан адам өлуінің арасындағы себептік байланыстың болуын айқындау қажет.

Адам өлтірудің субъективтік жағы-Қылмыстық кодекстің 99-бабына сәйкес тек қана қасақаналықпен жүзеге асырылады. Адам өлтіру кезінде қасақаналық тікелей және сол сияқты жанама болуы да мүмкін. Тікелей қасақаналық кезінде кінәлы өзінің басқа адамның өміріне қол сұғып отырғандығын сезеді, оның әрекеті іс жүзінде өлімге соқтыруы мүмкін екендігіне немесе қалай да өлімге әкелетіндігін біледі және өлімнің болуын тілеп іс-әрекет жасайды. Жанама қасақаналықпен адам өлтіру кезінде кінәлы өзінің әрекеті арқылы адам өміріне қатер төндіретіндігін мойындайды, осы әрекеттің нәтижесінде оның өлуі мүмкін екендігін біледі, өлімнің болуын тілемейді, бірақ оған саналы түрде жол береді не өлімнің болу-болмауына немқұрайдылық танытады. Соңғы уақытта жарылыс жасау жолымен адам өлтіру оқиғалары кең таралып отыр. Мұндай кезде белгілі бір құрбандардан басқа бөгде адамдар да өледі. Бұл оқиғада кінәлы белгілі бір құрбанға қатысты

адам өлтіруде тікелей ниетте, ал бөгде адамдарды өмірінен айыруға қатысты-жанама ниетте әрекет етеді.Тікелей және жанама қасақаналықтар арасындағы айырмашылықты айқындаудың іс жүзінде үлкен маңызы бар.

Адам өлтіруге оқталу, яғни кінәлының әрекеті ол өлімнің болатынын сезетінін, оның болуын тілегендігін, бірақ оның еркінен тыс себептер бойынша ол болмай қалғандығы бойынша анықталады. Мұндай кезде оқталу тек қана тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады. Кінәлының ниетінің түрі туралы мәселені шешкенде соттар жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық жағдайларына сүйенуі және атап айтқанда: қылмыстық құқық бұзушылықтардың тәсілі мен қаруын, денеге салынған жарақаттың санын, сипаты мен оқшаулауын (мысалы, адамның өмірлік маңызды органын жарақаттау), кінәлының қылмыстық әрекетті тоқтату себебін, сондай-ақ кінәлының қылмыс істеу алдындағы және одан кейінгі мінез-құлқын оның жәбірленушімен арақатынасын ескеруі тиіс.

Жәбірленушінің өліміне әкеліп соқтыруы кінәлы үшін белгілі болып табылатын өмірлік маңызы бар органдарына пышақпен жарақат салу, дұрысында, өмірден айыруға тікелей ниеттің бар екендігін айғақтайды. Оқпен атылатын қаруды қолдану кінәлының өлтіруге шынайы ниетте болғандығын айғақтайды және басқа жағдайлармен қатар кінәлының адам өлтіру ниетінде болғандығына маңызды дәлелдеме болып табылады. Жақын ара қашықтықтан ату, әдетте, адам өлтіру мақсатында істеледі. Тікелей қасақаналық болған кезде кінәлы өлімнің болуын тілейді, сонымен бірге кінәлының өлімінің міндетті түрде болуын қаламайтындығын да мұндай жағдайда ескеру керек. Оның ниеті баламалы түрде болуы мүмкін, оның шамалауы бойынша өлімнің болуы, сол сияқты денсаулыққа ауыр зиян келтіру мүмкіндігі және осы зардаптардың кез келгенінің болуын міндетті түрде тілейді. Ал егер оған байланысты емес жағдайлар бойынша қылмыстық нәтиже болмаған жағдайда ол адам өлтіруге оқталғандық үшін жауапқа тартылуы тиіс. Адамды өлтірумен алдын ала қорқыту басқа мән-жайлармен қатар адам өлтіру ниетінің бар екендігіне маңызды дәлелдеме болып табылады. Дегенмен, осындай қатер тудыруды айтқан адамның ой-ниетінің қаншалықты шын екендігін іс бойынша айқындау қажет. Тіпті, егер ол сөздер кейде және төндірілген қатерді жүзеге асыру мүмкіндігіне сырттай ұқсас кейбір әрекеттермен қоса айтылғанның өзінде, адам өлтіру ниетін жүзеге асыру туралы сөздер кінәлының шын мәніндегі анық тілегін білдірмейді. Адам өлтіру мен қорқыту көбінесе оқпен атылатын немесе суық қаруды немесе өзге қаруды, сондай-ақ қару ретінде пайдаланатын заттарды қолданумен немесе қолдануға әрекет етумен жасалатын бұзақылық әрекеттермен байланысты болатындығын тәжірибе көрсетіп отыр. Адам өлтіруге жасалған оқталуды аталған әрекеттерден бөлу керек. Қасақана адам өлтірудің субъектісі 14 жасқа толған жеке тұлға болып табылады, ал Қылмыстық кодекстің 100-105- баптарында көрсетілген жағдайларда адам өлтірудің субъектісі 16 жасқа толған адамдар болып табылады.

П. Резник «Неонатид» термині, өмірдің алғашқы 24 сағатында баланы өлтіру енгізген болатын [27, б. 1414].

Адам өлтіру — материалдық құрамға жататын қылмыстық құқық бұзушылық.

Адам өлтірудің субъективті жағы — қылмыстық кодекстің 99-бабына сәйкес тек қана қасақаналықпен жүзеге асырылады. Адам өлтіру кезінде қасақаналық тікелей және сол сияқты жанама болуы да мүмкін. Тікелей қасақаналық кезінде кінәлі өзінің басқа адамның өміріне қол сұғып отырғандығын сезеді, оның әрекеті іс жүзінде өлімге соқтыруы мүмкін екендігіне немесе қалай да өлімге әкелетіндігін біледі және өлімнің болуын тілеп іс-әрекет жасайды. Жанама қасақаналықпен адам өлтіру кезінде кінәлі өзінің әрекеті арқылы адам өміріне қатер төндіретіндігін мойындайды, осы әрекеттің нәтижесінде оның өлуі мүмкін екендігін біледі, өлімнің болуын тілемейді, бірақ оған саналы түрде жол береді не өлімнің болу-болмауына немқұрайдылық танытады. Соңғы уақытта жарылыс жасау жолымен адам өлтіру оқиғалары кең таралып отыр. Мұндай кезде белгілі бір құрбандардан басқа бөгде адамдар да өледі. Бұл оқиғада кінәлі белгілі бір құрбанға қатысты адам өлтіруде тікелей ниетте, ал бөгде адамдарды өмірінен айыруға қатысты — жанама ниетте әрекет етеді.

Тікелей және жанама қасақаналықтар арасындағы айырмашылықты айқындаудың іс жүзінде үлкен маңызы бар. Адам өлтіруге оқталу, яғни кінәлінің әрекеті ол өлімнің болатынын сезетінін, оның болуын тілегендігін, бірақ оның еркінен тыс себептер бойынша ол болмай қалғандығы бойынша анықталады. Мұндай кезде оқталу тек қана тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады.

Кінәлінің ниетінің түрі туралы мәселені шешкенде соттар жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық жағдайларына сүйенуі және атап айтқанда: қылмыстың тәсілі мен қаруын, денеге салынған жаракаттың санын, сипаты мен оқшаулауын (мысалы, адамның өмірлік маңызды органын жаракаттау), кінәлінің қылмыстық әрекетті тоқтату себебін, сондай-ақ кінәлінің қылмыс істеу алдындағы және одан кейінгі мінез-құлқын (тәртібін), оның жәбірленушімен арақатынасын ескеруі тиіс.

Жәбірленушінің өліміне әкеліп соқтыруы кінәлі үшін белгілі болып табылатын өмірлік маңызы бар органдарына пышақпен жаракат салу, дұрысында, өмірден айыруға тікелей ниеттің бар екендігін айғақтайды. Оқпен атылатын қаруды қолдану кінәлінің өлтіруге шынайы ниетте болғандығын айғақтайды және басқа жағдайлармен қатар кінәлінің адам өлтіру ниетінде болғандығына маңызды дәлелдеме болып табылады. Жақын ара қашықтықтан ату, әдетте, адам өлтіру мақсатында істеледі. Тікелей қасақаналық болған кезде кінәлі өлімнің болуын тілейді, сонымен бірге кінәлінің өлімнің міндетті түрде болуын қаламайтындығын да мұндай жағдайда ескеру керек. Оның ниеті баламалы түрде болуы мүмкін, оның шамалауы бойынша өлімнің болуы, сол сияқты денсаулыққа ауыр зиян келтіру мүмкіндігі және осы зардаптардың кез келгенінің болуын міндетті түрде тілейді. Ал егер оған байланысты емес жағдайлар бойынша қылмыстық нәтиже болмаған жағдайда ол адам өлтіруге оқталғандық үшін жауапқа тартылуы тиіс.

Адамды өлтірумен алдын ала қорқыту басқа мән-жайлармен қатар адам өлтіру ниетінің бар екендігіне маңызды дәлелдеме болып табылады. Дегенмен, осындай қатер тудыруды айтқан адамның ой-ниетінің қаншалықты шын екендігін

іс бойынша айқындау қажет. Тіпті, егер ол сөздер кейде және төндірілген қатерді жүзеге асыру мүмкіндігіне сырттай ұқсас кейбір әрекеттермен қоса айтылғанның өзінде, адам өлтіру ниетін жүзеге асыру туралы сөздер кінәлінің шын мәніндегі анық тілегін білдірмейді.

Адам өлтіру мен қорқыту көбінесе оқпен атылатын немесе суық қаруды немесе өзге қаруды, сондай-ақ қару ретінде пайдаланатын заттарды қолданумен немесе қолдануға әрекет етумен жасалатын бұзақылық, әрекеттермен байланысты болатындығын тәжірибе көрсетіп отыр. Адам өлтіруге жасалған оқталуды аталған әрекеттерден бөлу керек.

Адам өлтіруге жанама қасақаналық кезінде кінәлі өз әрекетінің нәтижесінде өлімнің нақты болу мүмкіндігін шамалайды. Кінәлі зардаптың қалай да болмай қоймайтынын шамалаған жағдайда сөз тек қана тікелей қасақаналық туралы бола алады (ҚК-тің 24-бабының 3-тармағы). Ниеттің осы түрлерінің арасындағы неғұрлым елеулі айырмашылық, заңда көрсетілгендей еріктілік кезеңі бойынша анықталады. Егер адам өлтіруге тікелей ниеттену кезінде кінәлі өлімнің болуын тілесе, ал жанама ниеттену кезінде оны кінәлі тілемейді, бірақ оған саналы түрде жол береді не өлімнің болуына немқұрайды қарайды. «Тілемейді» деген терминді «өлтіргісі келмейді» деген мағынада емес, «тікелей тілемейді» деген мағынада түсіну керек. «Саналы түрде жол береді» деген — кінәлі өлімді өз іс-әрекетінің нәтижесі ретінде қабылдайды дегенді білдіреді.

Қасақана адам өлтірудің субъектісі 14 жасқа толған жеке тұлға болып табылады, ал Қылмыстық кодекстің 100-105-баптарында көрсетілген жағдайларда адам өлтірудің субъектісі 16 жасқа толған адамдар болып табылады [5].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде адам өлтірудің негізгі құрамы мен ауырлататын жағдайында адам өлтірудің құрамы бір бапқа біріктірілген. Негізгі құрам — бұл осы қылмыстың ауырлататын түріне (99-баптың 2-тармағы) жатпайтын құрам. Негізгі құрамға (99-баптың 1-тармағы) мынадай адам өлтіру түрлері жатады: қызғаныштан, төбелес кезінде немесе ұрыс-керіс үстінде (бұзақылық себептер болмағанда), жәбірленушінің заңсыз әрекеттеріне байланысты, жеке қарым-қатынас негізінде туындаған кек алумен байланысты болған адам өлтіру оқиғалары.

Ауырлататын жағдайлардағы адам өлтіру — Қылмыстық кодекстің 99-бабының 2-тармағында көзделген. Қылмыстық құқық теориясында бұл жағдайларды топтарға бөлу қалыптасқан. Мұндай жағдайда бөлу өлшемі әр түрлі. Топқа бөлу үшін көбінесе қылмыс құрамының элементтері пайдаланылады.

Адам өлтірудің осы түрі бойынша жәбірленушілер болып қызметтік немесе қоғамдық функция атқарған адамның өзі немесе олардың жақын туыстары болуы мүмкін. Жақын туыстардың түсінігі Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексінің 7-бабының 24-тармағында берілген. Олар — ата-аналары, балалары, асырап алушылары, асырап алынғандар, бірге туған және бірге тұмаған туыс аға-інілері мен апа-сіңлілері, ағасы, әжесі, немерелері.

Егер қызметтік немесе қоғамдық борышын орындаумен байланысты олардың өзін немесе жақын туыстарын өлтіргені үшін заңда арнаулы бап

көзделген болса, онда кінәлінің әрекеті осы арнаулы норма бойынша саралануға жатады (ҚК-тің 178, 408-баптары).

Дәрменсіз жағдайда екендігі айыпкерге белгілі адамды, сонымен бірдей адамды ұрлаумен не адамды кепілге алумен ұштасқан адам өлтіру (ҚК-тің 99-бабы, 2-тармағының 3-тармақшасы)

Жас шамасының өте кішілігіне немесе кәрілігіне, дене мүшелерінің кемістігіне, аурулығына, соның ішінде жүйке ауруына шалдығу, ақыл-есінен уақытша айрылу немесе ақыл-есінің әлсіреуімен байланысты болған, оның дене мүшелерінің немесе психикалық жай-күйінің салдарынан кінәліге қарсылық көрсете алмаған немесе оны өмірінен айыруға жасаған әрекетінің сипатын түсінбеу жағдайын жәбірленуші адамның дәрменсіздік жай-күйі деп түсіну керек. Мұндай жай-күй алкогольден, сол сияқты есірткіден мас болудың және жүйкеге қатты әсер ететін дәрілік препараттарды немесе улы заттарды қабылдаудан болуы мүмкін. Саралау үшін жәбірленушіні мұндай жағдайға кімнің душар еткендігінің, бұған қандай себеп болғандығының ешбір мәні жоқ.

Адамды ұрлаумен не кепілге алумен ұштасқан адам өлтіру ұрлау не кепілге алу процесінде жәбірленушіні өмірінен айырған немесе аталған қылмысты жасыру мақсатында адам өлтіру болған кезде орын алады. Адамды ұрлау түсінігі (ҚК-тің 125-бабында) және кепілдікке алу (261-бапта) берілген.

Адамды ұрлау және кепілге алу қасақана өлтірумен ұштасқан жағдайда, не адам өлтіру осы істеген қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасыру әдісі болса мұндай әрекеттер дербес қылмыс құрамын құрайтындықтан, кінәлінің әрекеттері қылмыстық құқық бұзушылықтың жиынтығы бойынша сараланады (ҚК-тің 125, 99-бабы, 2-тармағының 3- тармақшасы, 261, 99-бабы, 2-тармағының 3- тармақшасы).

Жүкті екендігі кінәліге белгілі әйелді өлтіру (ҚК-тің 99-бабының 2-тармағының 4- тармақшасы) [26, б. 125].

Адам өлтірудің бұл түрі жәбірленушінің айрықша жағдайына орай көтеріңкі қоғамдық қауіптілікпен сипатталады. Осы құрамның болуы үшін ең алдымен екі міндетті белгінің болуы шарт. Жәбірленуші кез келген ұзақтықтағы жүктілік жағдайында болуы және ол туралы айыпкердің білуі керек. «Белгілі» деген термин айыпкер жәбірленушінің жүкті екендігінен хабардар болғандығын білдіреді. Бұл жағдайда осы жайдың толық растығына оның күмәнінің болған-болмағандығы маңызды емес, ең бастысы ол жәбірленушінің жүкті екендігі туралы жәбірленушінің өзінен немесе бұл туралы басқалар арқылы хабардар болады. Бұл жерде оның жүктілік мерзімі, ұрықтың өміршең еместігі, әйелдің жүкті екендігі жөнінде тиісті емдеу мекемелерінде есепте тұрған-тұрмағандығының оған қатысы жоқ.

Егер айыпкер жүктілік жөнінде қателесіп, жүкті емес әйелді жүкті әйел екен деп өлтірсе, онда оның әрекеті қылмыстық ниеттің бағытына қарай осы тұрғыдағы қылмысқа оқталғандық ретінде сараланады (ҚК-тің 24-бабы, 3-тармағы, 99-бабы, 2-тармағының 3 тармақшасы).

Аса қатыгездікпен жасалған адам өлтіру (ҚК-тің 99-бабы, 2-тармағының 5 тармақшасы). Адам өлтірудің өзі қатыгездік әрекет. Осы тармақ бойынша әрекетті саралау үшін айрықша қатыгездік талап етіледі. Бұл жөнінде, ең алдымен адам

өлтіру әдісі айғақтама болады. Адамды өмірінен айыру жәбірленушіні айрықша қорлау мен қинауға байланысты әдіспен жасалады: көптеген жарақат салу, тірідей өртеу, алдын ала, біртіндеп дене мүшелерін кесу, азапты әсер ететін улы қолдану, ұзақ уақытқа судан, жылудан айыру және басқалар.

Айрықша қатыгездікпен адам өлтіруге, сондай-ақ жәбірленушіні оған жақын адамдардың: балаларының, ата-аналарының, қалыңдығының және т.б. көзінше, кінәлінің өз әрекеті арқылы оларды ерекше күйзеліс пен қайғы-қасіретке әкелетінін біле тұрып, өлтіруі де жатқызылады.

Жәбірленушіге туыс адамдар ғана емес, қалыптасқанды өзара қарым-қатынастағы сыйлас адамдар да (заңды некеде жоқ ерлі-зайыптылар, жігіт пен қалыңдық, қамқоршылар мен бағып-қағуға алғандар, солардың қолындағылар, т.б.) оның жақындары деп танылуы мүмкін.

Адам өлтірудің осы түрін жасаған кезде кінәлі бір адамның ғана емес, көпшіліктің өміріне қауіп тудыратын тәсілді қолданады. Мұндай тәсілдерге адамдар көп болатын жерлерде жарылыс, өрт қою, су қапталу т.б. жатады. Кей жағдайларда көптеген адамдардың өміріне қауіп келтіру атылатын қаруды, улы заттарды, жарылғыш заттарды қолдану арқылы да жүзеге асырылады.

Көп адамдардың өміріне қауіпті тәсілге кінәлінің белгілі бір адамды өлтіру мақсатымен ол тұрған топқа қарай мылтық атуы, немесе айдап келе жатқан автокөлігін топ ішінде тұрған сол адамға қарай зор жылдамдықпен бұрып, басып өтпекші болу әрекеттері де жатады. Мұндай ретте кінәлінің әрекетін дұрыс саралауға адам өлтіру үшін таңдап алынған қылмысты істеу тәсілі мен қару қолданудың орнын дұрыс анықтаудың маңызы айрықша. Қылмыстық кодекстің 99-бабы 2-тармағының 6 тармақшасымен жауапқа тарту үшін кінәлінің ниеті нақты бір адамды өлтіруге бағытталғанын, оны өлтіру үшін көп адамдардың өміріне қауіпті тәсіл қолданылып отырылғанын, нәтижесінде басқа адамның өмірі мен денсаулығына нақты зиян келтірілетінін сезетінін анықтау қажет. Осындай істелген іс-әрекетті көп адамдардың өміріне қауіпті тәсілмен жасалған деп тану үшін, нақты адамні өлтіру кезінде қауіпті жағдайда қалған басқа адамдарға зиян келгеніне немесе келмегеніне қарамастан жүзеге асырылады. Егер осындай жалпыға қауіпті тәсілді қолдану нәтижесінде адам өлімінен басқа адамға қасақана дене жарақаты келтірілсе, онда кінәлінің әрекеті нақты жағдайларға байланысты қылмыстардың жиынтығы бойынша сараланады.

Адамдар тобы, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы немесе ұйымдасқан топ жасаған адам өлтіру (ҚК-тің 99-бабы, 2-тармағының 7 тармақшасы) адамдар тобы, алдын ала келіскен адамдар тобы немесе қылмыстық топ деген түсінікті айқындау үшін қылмысқа қатысудың аталған нысандарына түсінік берілген қылмыстық кодекстің 31-бабын қарау керек. Егер адам өлтіруге екі немесе одан көп орындаушы күні бұрын уәделеспей бірлесіп қатысқан болса, адамдар тобы жасаған адам өлтіру болып танылады. Мұндайды қасақана адам өлтіруге бағытталған және жәбірленушіні өмірінен айыру процесіне тікелей қатысқан, бірлесе әрекет жасаған адамдар тобы деп тану керек. Бұл жағдайда тұлғаны адам өлтіруді орындаушы деп тану үшін өлімнің барлық адамдар тобы бірлесіп келтірген жарақаттан, немесе солардың ішіндегі бірсуінің тікелей келтірген жарақатынан болғандығы маңызды емес. Ең

бастысы, барлық қылмысқа қатысушылардың күні бұрын уәделеспесе де ашықтан-ашық, өзара күш біріктірумен қасақана адам өлтіруге бағытталған әрекет жасағандығын айқындау қажет [26, б. 19].

Егер адам өлтіру жөнінде орындаушылар бірлесіп қылмыс жасау туралы алдын ала сөз байласқан болса, алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобының адам өлтіргені белгілі. егер адам өлтіруді бір немесе бірнеше адам өлтіру үшін күні бұрын біріккен адамдардың тұрақты тобы жасаса, ол ұйымдасқан топ жасаған адам өлтіру деп танылады. Адам өлтіруді орындаушылар бірлесіп адам өлтіру туралы алдын ала келісіп қана қоймай, сонымен бірге бір немесе бірнеше қылмысты жасау үшін алдын ала бірлесетін тұрақты адамдар тобын ойластырған болса, қылмыстық топтың адам өлтіруі орын алады. пайда табу мақсатымен немесе жалданып, сол сияқты қарақшылықпен, қорқытып алу немесе бандитизммен ұштасқан адам өлтіру (қк-тің 99-бабы, 2-тармағының «8» тармақшасы) қылмыстық кодекстің 99-бабы 2-тармағының «8» тармақшасы бойынша кінәлі немесе басқа адамдар үшін материалдық пайда алу немесе материалдық шығындардан құтылу мақсатында жасалған қасақана адам өлтіруді саралайды. Материалдық пайда: ол ақша, мүлік немесе мүлікке, тұрғын үй алаңына, үшінші адамнан сыйақы алуға құқықты алу түрінде болуы мүмкін. материалдық шығыннан құтылу, қарызды өтеуден, мүлікті қайтарудан, көрсетілген қызметке ақы төлеуден, алимент төлсуден т.б. босану мақсатымен адам өлтіруде пайдакүнемдік мақсатты білдіреді. Адам өлтірудің осы түрінің мазмұнына пайда табу мақсатымен қарақшылықпен қорқытып алу немесе бандитизммен ұштасқан жағдайлар да жатады. Қасақана адам өлтіру қарақшылық, шабуыл жасау, қорқытып алу немесе бандитизм кезінде жасалған болса, істелген әрекет аталған қылмыстардың жиынтығы бойынша саралануға жатады.

Іс-әрекетті пайда табу мақсатында жасалған адам өлтіру ретінде саралау үшін кінәлінің мұндай ойы адам өлтіргенге дейін болғандығын айқындау қажет. Егер бұл жағдай болмаса, (мысалы, адам өмірінен айырылғаннан кейін оның мүлкін иемдену) пайда табу мақсаты болмаған адам өлтіру құрамы мен ұрлық құрамын құрайды. Жәбірленушіні қарақшылықпен шабуыл, қорқытып алу немесе бандитизм жасалғаннан кейін өмірінен айыру аталған қылмысты жасыру мақсатында істелуі де мүмкін. Мұндай жағдайда адам өлтіру қылмыстық кодекстің 99-бабының 2-тармағының «10» тармақшасы бойынша сараланады. Пайда табу мақсатымен адам өлтірген жағдайда кінәлінің материалдық пайда алу немесе материалдық шығыннан құтылу ниетінің болғандығын айқындау қажет. Егер бұл белгі айқындалмаса, онда адам өлтіруді пайда табу мақсатында деп саралауға болмайды. жалдану бойынша адам өлтіру, негізінде, белгілі бір төленетін ақыға жәбірленушіні «алып тастауды» қалаған адамның шақырған («жалдаған») адамы жүзеге асырғандықтан, пайда табу мақсатында адам өлтірудің бір түрі болып табылады.

Бұзақылық ниетпен адам өлтіру (ҚК-тің 99-бабы, 2-тармағының «9» тармақшасы) бұзақылық ниетпен адам өлтіру қоғамды және жалпыға бірдей қабылданған моральдық нормаларды ашықтан-ашық сыйламаудың негізінде жасалады, кінәлінің мінез-құлқы қоғамдық тәртіпке ашық қарсы шыққан және

өзін төнірегіндегілерге қарсы қою, соларға деген қарсылығын көрсету мақсатында жүзеге асырылады. көбінесе бұл қылмыс себепсіз немесе болар-болмас нәрсені адам өлтіруге ілік ретінде пайдаланумен жасалады. Бұзақылық ниет барынша күрделі түсінік. Оның өзге әр түрлі түрлі ниеттері болады, солардың әсер етуімен кінәлінің адамдарды, қоғамды сыйламай- тындығын ашықтан-ашық көрсету нистін тудырады, өзінің менмендігін көрсету, адамдарды қорлау, өзінің ұятсыздығы мен қатыгездігін көрсету жолымен қоғамдық тәртіпке қарсы шығады. Осы сезімдердің әсер етуімен белгілі бір, кейде тіпті елеусіз себептерден кінәліда ашу, ыза, кек қайтарғысы келетін көңіл-күй пайда болады. осы сезімдер кінәлінің мінез-құлқының итермелеуші күшіне айналады. Сөйтіп кінәлінің ниетінде қоғамдық пікірге қарсы шығу, моральдың қарапайым нормаларын, адамның жеке басын сыйламаушылық қалыптасады. мұндай бұзақылық ниет ең соңында адам өлтіруге әкеліп соғады. егер Мұндай ниеттер анықталмаса, ал кінәлінің қылмыстық мінез-құлқы жәбірленушімен өзара жеке қарым-қатынасы бойынша ғана пайда болса, онда бұл жағдайда адам өлтіру оның жасалған орнына қарамастан, бұзақылық мақсатта адам өлтіру ретінде саралануы мүмкін емес. Мұндай әрекет өзара ерегістен адам өлтіруге жатады (99-баптың 1-тармағы). Көбінесе бұзақылық ниетте адам өлтіру ұрыс-керіс пен төбелестің нәтижесінде болады. Бірақ бұл ұрыс-керіс немесе төбелесте болған кез келген адам өлтіру өзінен-өзі бұзақылық ниетте адам өлтіру ретінде саралануы тиіс дегенді білдірмейді.

1.3 Анасының жаңа туған баласын өлтіргені үшін шетелдік тәжірибе

Қазіргі таңдағы халықаралық құқық балалардың өмірін қорғауда толық кепілдік бере алмайды және туылмаған балаға өмір сүру құқығын беру мәселесін реттемейді, бұл мәселені шешуді әрбір жеке мемлекеттердің құзыретіне жатқызылады. Осыған байланысты шетелдік қылмыстық заңнаманың жалғыз ортақ ерекшелігі-туылған баланы өлтіргені үшін және заңсыз түсік жасағаны үшін жауапкершілікті белгілеу. Әйтпесе, әртүрлі елдердегі осы мәселелердің құқықтық реттелуі өз қыр-сырымен ерекшеленеді. Жаңа туған баласын анасының өлтіргені үшін жауапкершілік ережелерін қалыптастыру тенденциялары да екіұштылыққа ие. Анасының жаңа туған баласын өлтіруін артықшылықты қылмыс ретінде бөлу, әдетте, оның жүктілік пен босануға байланысты теріс психофизикалық жағдайымен сипатталады. Жауапкершілікті жеңілдететін жағдайлар ретінде босану процесінің әсері, баланың туылуына, жаракаттануына байланысты ауыр күйзеліс жағдайы, жеке өміріндегі ерекше қиын жағдай, баланың дүниеге келуі жөніндегі ақпараттың көпшілікке таралып кету қорқынышы сияқты себепте танылады. Алайда, кейбір елдерде мұндай ананың жауапкершілігін әлсірету үшін оның ерекше психофизикалық жағдайын анықтау талап етілмейді [28, б. 45].

Қылмыстың белгілі бір уақыт аралығында дер кезінде немесе босанғаннан кейін бірден жасалғаны жеткілікті, ал «қалыпты» жағдайда кінәлі болу саралауға әсер етпейді. Шет елдерде туылмаған баланың өмірі дербес әлеуметтік құндылық ретінде немесе жүкті әйелдің өмірі мен денсаулығын қорғауға байланысты жанама түрде қылмыстық-құқықтық қорғауға жатады.

Осылайша, бірқатар заң шығарушылар жүкті екені белгілі әйелді өлтіруді сараланған қылмыс ретінде (көршілес елдерде, Францияда) бөліп көрсетеді.

Польша Республикасының Қылмыстық кодексіне заң шығарушы тарапынан босану процесінің әсерінен босану кезінде жаңа туған баланы анасының өлтіруі сияқты артықшылықты қылмыс үшін жауапкершілік 3 айдан 5 жылға дейін бас бостандығынан айыратын 149-бап енгізілді [29].

Сан-Марино Республикасының Қылмыстық кодексінде нәрестені өлтіргені үшін жауапкершілік қарастырылған. Ар-ұят мәселесіне байланысты жаңа туған баланың өліміне себепші болған ана үшінші дәрежелі бас бостандығынан айырылады. Дәл осындай жаза баланың кемістігінің жазылмайтынына көз жеткізгеннен кейін, жаңа туған баланы мейірімсіздікпен өлімге душар еткен ата-анаға да қолданылады. Бұл қылмысқа қасақана пайдакүнемдікпен қатысқан адам төртінші дәрежелі бас бостандығынан айырумен жазаланады. Егер сыбайлас дәрігерлікпен айналысса, онда төртінші дәрежелі құқықтан айыру жазасы да қолданылады. [30].

Қылмыстық заңнамасының баптарында ауырлататын мән-жайлардың санының аздығына байланысты шет мемлекеттердің қылмыстық кодекстеріне сәйкес бұл қылмыс ең жоғары немесе ең жоғары жазаға жақын жазаны көздейтін қарапайым адам өлтіру ретінде қарастырылады (Голландия [31], Швейцария [32]). Жүктілікті заңсыз тоқтату әлі де ең қиын мәселе болып қалуда. Айта кету керек, туылмаған баланы өзін-өзі қорғауға жататын адам ретінде таныған елдердің заң шығарушылары өзі түсік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік белгілейді (Германия, Испания, Австрия, Швейцария). Кейбір мемлекеттерде жалпы субъектінің де, жүкті әйелдің де жазалануы ұрық дамуының белгілі бір кезеңіне байланысты еселене түседі (Франция, Түркия).

Ананың бала өміріне қол сұғуының алдын алуға бағытталған шетелдік қылмыстық заңдардың ережелері ерекше қызықты көрініске ие. Мұндай ережелер ер адам- баланың әкесінің немесе жүкті әйелді қиын жағдайға душар етуге ықпал еткен, яғни нәрестені өлтіруге немесе әйелге түсік жасауға жанама түрде кінәлі басқа адамдардың жауапкершілігін қарастырады. Дания Қылмыстық кодексінің § 255-бабына сәйкес, өзінен некесіз жүкті әйелге босануға қажетті көмек көрсетпеген ер адам, егер бұл оның күйзеліске ұшырауына әкелсе, сондай-ақ әйелдің отбасы мүшесі болып табылатын және оның босануының жақындағанынан хабардар болған және оған қажетті көмек көрсетпейтін кез келген басқа адам жауапкершілікке тартылады [33].

Жапонияның Қылмыстық Кодексі бойынша өмірге қарсы қылмыстар туралы ережелерге адам өлтіру, жүктілікті тоқтату және тағдырдың еркіне қалдыру жатады. Жапонияда бала тууды реттейтін жеке ереже кодексте жоқ. Тиісінше, баланы (оның ішінде жаңа туған баланы) өлтіргені үшін жауапкершілік Жапония Қылмыстық кодексінің 199-бабында тұжырымдалған жалпы ереже («адам өлтіру») бойынша туындайды. Біздің ойымызша, 1995 жылы өз күшін жойған Жапония Қылмыстық кодексінің 200-бабы бойынша туыстықтың тікелей желісіндегі адам өлтіру үшін жауапкершілік

қарастырылғаны (яғни, әкесі, анасы, қайын енесі, қайын енесі және т.б.) ескерілсе, қазіргі жағдай толығымен дұрыс емес [34].

Жапон заң шығарушысының жас, қорғансыз баланы өлтіруді назарынан тыс қалтырғаны көрінуде. Дегенмен, Жапонияның Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде қылмыс құрамының бөлшектік саралау жүргізілмейтінін, бірақ әрбір нақты қылмыс үшін жаза түрлері мен өлшемдерінің кең ауқымын анықтайтынын айта кеткен жөн. Сондықтан судьялар жазаны жасалған қылмыстың ауырлығына, жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың болуына, сондай-ақ елдегі қоғамдық-саяси жағдайға қарай тағайындай алады.

Дәл Жапониядағыдай, Қытай заң шығарушысы да сәбилерді тәуелсіз қылмыс құрамы ретінде реттемейді, бұл біздің ойымызша халықаралық құқықтық стандарттарға сәйкес келмейді. Бұл фактінің түсіндірмесі ежелгі Қытайда жатыр, онда ата-ана заң бойынша олардан туған балаға толық билік еткен. Егер жаңа туған балана қыз болса, оны әдетте өлтіретін, көбінесе өзенге батырған немесе сататын. Ұлдарда мұндай тағдыр өте сирек болды, өйткені олар әскери қызметке және қара жұмысына қажет болды. Бүгінде жағдай өзгерді, бірақ түбегейлі емес [35].

Қазіргі таңдағы Қытайда әлі күнге дейін қыздарға қарағанда ұлдарға артықшылық беріледі. Ультрадыбыспен баланың жынысын ерте кезеңде анықтау мүмкіндігі жаппай түсік түсіруге әкеліп соқты, бұл ҚХР билігін бұл процедураға тыйым салуға мәжбүр етті. «Керексіз» жаңа туылған қыздар көбінесе қоғамдық жерлерде тасталады, өлтіріледі (көбінесе суға батырады) немесе сатылады. Қытай Қылмыстық кодексінің 232-бабына сәйкес қасақана адам өлтіру өлім жазасы, өмір бойына бас бостандығынан айыру немесе 10 жылдан астам бас бостандығынан айырумен жазаланады; жеңілдететін мән-жайлар бойынша - 3 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Жалпы алғанда, бала туылғанға дейін және одан кейінгі баланың өмірін қорғау саласындағы шетелдік қылмыстық заңнамаға жасалған талдау оның жағымсыз, сондай-ақ жағымды жақтарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, баланың артықшылықты формулаларында баланың өмір сүру құқығынан әйел мүдделерінің басымдығын теориялық тұрғыдан тану заң шығарушылардың баланың мүдделерін ең жақсы қамтамасыз етудің халықаралық қағидатын іске асыру үшін жеткіліксіз шаралар қабылдағанын көрсетеді. Бірқатар елдердің қылмыстық заңнамасында заңсыз түсік жасаудың көптеген ықтимал жағдайлары үшін жауапкершілік туралы нормалардың болмауы баланы туғанға дейін барабар құқықтық қорғау жөніндегі халықаралық құқық талаптарына сәйкес келмейді.

Шетелдік қылмыстық заңнаманың дамуындағы жағымды үрдістерге туылмаған баланың анасымен бірге өмір сүру құқығын тану және ұрыққа, әсіресе оның дамуының белгілі бір кезеңінен бастап қол сұғушылықтар үшін жауапкершіліктің белгіленуі жатады. Туылған баланы ерекше осал жәбірленуші ретінде өлтіргені үшін жазаны күшейту және туғанға дейін және туғаннан кейін балалардың өміріне қарсы қылмыстардың алдын алуға бағытталған

нормаларды қылмыстық заңдарға енгізу баланың жоғары мүдделері қағидатына сәйкес келеді, оның тиімдірек қорғалуына, оның ішінде өз ата-анасының әрекеттерінен де ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандар, сондай-ақ кейбір елдердің баланың өміріне қол сұғушылық үшін жауапкершілікті неғұрлым мұқият пысықтауы, заңсыз түсік түсіру мәселесінің арнайы бөлімдерге немесе тарауларға бөлінуі, қылмыстың мән-жайына немесе субъектілеріне байланысты жаза түрлері мен мөлшерін саралау заң шығарушылардың баланың өмірін қорғау үшін қылмыстық-құқықтық құралдарды тиімді пайдалану қажеттілігін түсінетінін көрсетеді.

Қырғызстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-бабы Жаңа туған баланы анасының өлтіруі:

Жаңа туған баланы анасының босану кезінде немесе одан кейін бірден өлтіруі, сол сияқты жаңа туған баланы анасының психо-травматикалық жағдай немесе есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы жағдайында өлтіруі, -

мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады бес жылға дейін [36].

Өзбекстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 99- Жаңа туған баланы анасының қасақана өлтіруі:

Анасының жаңа туған баласын босану кезінде немесе олардан кейін тікелей өлтіруі, —

бір жылдан үш жылға дейін бас бостандығын шектеуге не үш жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады [37].

Түркіменстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 104-бабы Жаңа туған баланы анасының қасақана өлтіруі:

Анасының жаңа туған баласын босану кезінде немесе тікелей босанғаннан кейін қасақана өлтіруі,

мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады бес жылға дейін жазаланады [38].

Тәжікстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 105-бабы Анасының жаңа туған баласын өлтіруі:

Ананың баласын босану кезінде немесе олардан кейін тікелей өлтіруі, босанудан туындаған психо-травматикалық жағдай жағдайында немесе ақыл-есінің кемістігін жоққа шығармайтын психиканың бұзылуы жағдайында жасалған,

- бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге немесе үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Грузия Республикасы Қылмыстық кодексінің 112-бабы Анасының жаңа туған баласын өлтіруі:

Жаңа туған баланы анасының қасақана өлтіруі (28.04.2006 № 2937)

Жаңа туған баланы анасының босану кезінде немесе одан кейін бірден қасақана өлтіруі - үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Армения Республикасы Қылмыстық кодексінің 106-бабы Анасының жаңа туған баласын өлтіруі:

Жаңа туған баланы анасының босану кезінде немесе олардан кейін

тікелей өлтіруі, сондай-ақ психо-травматикалық жағдайда немесе есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы жағдайында, -

бес жылдан аспайтын мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Әзербайжан Республикасы Қылмыстық кодексінің 121-бабы Анасының жаңа туған баласын қасақана өлтіруі:

туған баласын анасының босану кезінде немесе одан кейін бірден қасақана өлтіруі —

үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы Жаңа туған баланы анасының өлтіруі

Анасының жаңа туған баласын босану кезінде де, одан кейінгі кезеңде де психо – травматикалық жағдай жағдайында немесе есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы жағдайында өлтіруі-төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Анасының жаңа туған баланы өлтіруінің қылмыстық құқықтық ерекшеліктері тарауын қортындылайтын болсақ, жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстарының тарихы мыңдаған жылдар бұрын да тіркелгенін көрсетеді. Сол кездегі негізгі себептердің бірі болып әлеуметтік жағдайдың болмауы себепші болған. Сол кезден бастап жаңа туған баланың анасын әр кезеңдерде әр түрлі жауаптылыққа тартқан болатын.

Орта Азия мемлекеттерінде дәл осы қылмыс үшін шамамен 4-6 жыл бас бостандығынан айыру шаралары немесе сол мерзімге түзеу жұмыстарына тартылады.

2 АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының объектісі және объективтік жағы

Адамның қылмыстық сипатқа ие мінез-құлқы әртүрлі формалар мен ерекшеліктерге ие. Бұл күндіз немесе түнде пайдакүнемдік немесе басқа негізді мақсатпен жасалған, қасақана немесе ашу-ыза күйінде, сондай-ақ басқа да жағдайларда жасалатын белсенді немесе пассивті әрекет болуы мүмкін.

Қылмыс зиян келтіретін қызығушылықтың немесе игіліктің мәнінен туындайтын бірқатар жеке ерекшеліктерге ие. Қылмысты дұрыс бағалау үшін әрекеттің сипаты мен орын алған қылмыстық зардаптардың салдары, адамның өзі (қылмыстың субъектісі) оның жасалған әрекеттер мен нәтижеге деген психикалық көзқарасы үлкен мәнге ие.

Адамның кез келген мінез-құлқындағы сияқты, қоғамдық қауіпті іс-әрекетте сыртқы, бөгде көзге қол жетімді объективті мазмұны және оның субъективті, яғни ішкі мәні ерекшеленеді. Адамның іс-әрекеті толық саналы болған кезде ғана әлеуметтік мәнге ие болады. Осы жағдайларда жасалған әрекеттің объективті және субъективті белгілерін дұрыс және ғылымғы негізделе отырып бағалау құқыққа қайшы әрекет жасалған кездегі адам әрекетінің әлеуметтік және құқықтық мәнін ашуға көмектеседі [39, б. 163].

Қылмыстық іс-әрекет және оның нәтижесі, жазаланатын іс-әрекеттер шеңбері және олардың құрамдас элементтері туралы мәселелер қылмыс құрамының жалпы мәселесін шешумен тығыз байланысты. Қылмыстық құқықтың кінә, қылмысқа қатысушылық, қылмысқа дайындық және қастандық сияқты қылмыстарға қатысты маңызды институттарының дамуы құқық бұзушылық пен оның элементтерін нақты түсінуді талап етеді. Бұл жерде, атап айтқанда, қоғамдық қауіптілік пен құқыққа қарсылықтың мәні туралы, ниеттің ауқымы туралы, қастандық пен дайындық арасындағы шек туралы басқа да маңызды мәселелер туындайды [40, б. 4].

Қылмыс құрамының ең маңызды элементі болып қылмыс объектісі табылады.

«Қылмыс объектісін дұрыс анықтау қылмыстық әрекеттің әлеуметтік-құқықтық табиғатын, жасалған қылмыс үшін қылмыстық жауапкершіліктің нысандары мен шектерін түсінуге көмектеседі» [41, б. 50].

Ең алдымен, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің жалпы объектісі жеке адамды қорғау саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылатынын атап өткен жөн.

Олай болса, құқықтық мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі – жеке тұлғаны қорғау. Жоғарыда айтылғандарды растай отырып, қазақстандық заң шығарушы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жеке адамға қарсы қылмыстар тарауын бірінші орынға қойды. Демократиялық қоғамның ең жоғары құндылығы адам өмірі екендігі Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабында атап өтілген.

«Әркімнің өмір сүруге құқығы бар», «адамды өмірден озбырлықпен

айыруға ешкімнің құқығы жоқ...». Үлкен Совет Энциклопедиясында «Адам – жер бетіндегі тірі ағзалардың ең жоғарғы деңгейі, қоғамдық-тарихи қызмет пен мәдениеттің субъектісі. Адам өмірі биологиялық және әлеуметтік элементтерді қамтитын жағдайлардың біртұтас жүйесімен анықталады. Өмірге келген әрбір адамның алдында алдыңғы ұрпақтардың қызметі бейнеленетін және айқындалатын заттар мен әлеуметтік құрылымдар әлемі жатыр» делінген [42, б. 137-140]

Біріккен Ұлттар Ұйымы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында балалардың ерекше қамқорлық пен көмекке құқығы бар екендігін, сонымен қатар, баланы мұндай ерекше қорғау қажеттілігі 1924 жылғы Женевадағы Бала құқықтарының Декларациясында және 1959 жылы 20 қарашада Бас Ассамблея қабылдаған Бала құқықтарының Декларациясында және Жалпыға бірдей танылған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (23 және 24-баптарда), Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде (10-бапта), сондай-ақ балалардың әл-ауқаты мәселелерімен айналысатын мамандандырылған мекемелер мен халықаралық ұйымдардың жарғылары мен тиісті құжаттарында көзделгенін ескере отырып, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған Бала құқықтары Декларациясының кіріспесінде көрсетілгендей: «бала өзінің дене бітімі мен ақыл-ойының жетілмегендігіне байланысты, *туылғанға дейін де, одан кейін де* арнайы қорғау мен қамқорлықты, оның ішінде тиісті құқықтық қорғауды қажет етеді», сондай-ақ Декларацияның 6-бабында қарастырылғандай:

« 1. Қатысушы мемлекеттер әрбір баланың өмір сүруге ажырамас құқығы бар екенін мойындайды.

2. Қатысушы мемлекеттер баланың өмір сүруін және дені сау дамуын барынша мүмкін дәрежеде қамтамасыз етеді».

Алайда, қылмыстық заңда «жеке тұлға» ұғымына анықтама берілмегендіктен, жеке тұлға ұғымын философиялық тұрғыдан қарастыруымыз қажет.

Қазіргі заманның философтарының пікірінше, «Жеке тұлға ұғымы адам танымындағы ең күрделі ұғымдардың бірі» [43]. «Жеке тұлға» термині бірнеше түрлі мағынаға ие. Оны академиялық психология құрылымындағы әртүрлі, жиі қарама-қайшы теориялық идеялардың кең ауқымын қамтитын арнайы бөлімше зерттейді. Жеке тұлға туралы ғылым «персонология» деп аталады. Персонология әртүрлі зерттеу стратегияларын пайдалану арқылы адам даралығын жақсырақ түсіну үшін негіз қалауға ұмтылатын пән [44, б. 21].

Қылмыстық кодекстің зерттелген бабына қатысты, біз жеке тұлғаның қашан «туылатынын» қарастыруымыз керек. «Жеке тұлға» термині жаңа туылған балаға қолданылмайтыны анық, дегенмен барлық адамдар жеке тұлға ретінде және дара тұлға ретінде туылады. Дара тұлға дегеніміз, әрбір жаңа туған балада генотипте де, фенотипте де бірегей, қайталанбайтын түрде оның бүкіл тарихқа дейінгі тарихының таңбалануы түсініледі. Бұл биохимиялық реакциялардың туа біткен ерекшеліктеріне, физиологиялық параметрлеріне, мидың сыртқы дүниені қабылдауға дайындығына және т.б. қатысты. Барлық

балалар әртүрлі және бірегей болып туылады, тіпті бірдей егіздер бірқатар маңызды белгілермен ерекшеленеді.

Соңғы жылдары пренатальды деп аталатын байланысқа, яғни ана мен ұрық арасындағы ерекше қарым-қатынасты қалыптастыруға көп көңіл бөлінуде. Пренатальды байланыс жүктілік пен босану уақытымен шектеледі және бала күтіп жүрген әйелдің шынайы және елес әлеммен барлық байланыстары мен қарым-қатынастарын қамтиды. Айта кететін жайт, пренатальды жастың шекаралары (ұрықтандыру - босану) қолданымдағы мәдениетпен белгіленеді және біржолата қатаң түрде анықталмайды. Шығыс өркениеттерінде «адамның дүниеде болуы» оның ұрықтануын да бұрын басталады деп есептеледі.

Болжам бойынша, ұрық оған тікелей бағытталған әсерлерді жақсырақ және тез игереді. Құрсақішілік өмірдің екінші айында орталық және перифериялық жүйке жүйесі дамиды, бір жарым айлық эмбрион ауырсынуды сезінеді, ананың асқазанына бағытталған жарықтан тығылуға тырысады, алты-жеті аптада дәм сезу мүшесі пайда болады (кейінірек амниотикалық сұйықтықтың дәмі мен иісін сезе бастайды). Бес айлық эмбрион қатты айқайды естиді алады, «қорқады», «ашуланады», сөздерді және еркелетуді сезінеді ананың көңіл-күйіне байланысты мінез-құлқы өзгереді. Алты айдан бастап баланың интеллектуалдық және эмоционалдық өмірі есеп алады. Бұл кезеңде оның мінез-құлқы анасы мен әкесінің дауысына байланысты өзгере бастайды, эмбрион өзінің мінез-құлқын таныс дауыспен байланыстыра алады, ол тіпті өзінің мінез-құлқында болжамды рефлексияға қабілетті; ол қандай қозғалыстардың рахаттылық сезімін, қайсысы жайсыздық тудыратынын «біледі» [38, б. 265-266].

Басқаша айтқанда, жеке тұлғаның дамуының көптеген алғышарттары пренатальды кезеңде қалыптасады, және қарастырылып жатқан мәселе аясында бұны толығымен түсіну шарт.

«Туылу дағдарысы» тек физиологиялық мәнге ие емес, көп жағынан ересек адамның психикалық әрекетінің параметрлерін анықтайды. Бірінші айқай - «жоқ!» дейді заманауи сарапшылар және бұл өмір деп аталатын құбылысты қабылдамау белгісі екенін атап өтеді. Адамның туылғандағы зорлық-зомбылық, ренжіткіш, репрессиялық ортасының көрінісін С.Гроф зерттеген. Адамның тұлғалық өзін-өзі анықтауы тұрғысынан алғанда, адам өмірге туылу тәжірибесімен, ал босануға пренатальды қауымдастық тәжірибесімен келетінін атап өткен жөн. Оның үстіне адам геномының ерекшеліктеріне қатысты соңғы ғылыми деректер біздің жанды және жансыз табиғатпен терең қарым-қатынаста екенімізді көрсетеді және бұл тұрғыда әркімнің жеке басының алғышарттары көбінесе адамның табиғи негізімен анықталады. Сонымен, жаңа туған бала қазірдің өзінде айқын, жарқын жеке тұлға болып табылады және оның өмірінің әр күні қоршаған әлемге әртүрлі реакциялар берудің қажеттілігін арттырады [38, б. 266-267].

Медицинада ағзаның туылған сәттен бастап өлімге дейінгі жеке даму процесі «онтогенез» терминімен анықталады. Бұл терминді немістің атақты ғалымы Э.Геккель енгізген. Онтогенез ағзаның жеке даму кезеңдерінің

әрқайсысына тән қатаң анықталған дәйекті биохимиялық, физиологиялық және морфологиялық өзгерістер тізбегіне негізделген. Осы өзгерістерге сәйкес онтогенез әдетте эмбриональды кезеңге (эмбриональды немесе пренатальды) және постэмбриональды (постэмбриональды немесе постнатальді) бөлінеді. Біріншісі ұрықтанудан туылғанға дейінгі уақытты, екіншісі - туылғаннан өлгенге дейінгі уақытты қамтиды [45, б. 402].

Осыған байланысты біз қарастырып отырған бап тарауда орналастырылған «жеке тұлғаға қарсы қылмыстар» тарауына енгізілді. Қылмыстың тікелей объектісі - анасың жаңа туған баласын өлтіру мүддесі, биоәлеуметтік болмыс тәсілі ретінде адамның өмірі болып табылады [34, б. 39] «Өмірге, денсаулыққа, ар-намысқа, бостандық пен қадір-қасиетке қол сұғушылықтың объектісі оның биологиялық болмысындағы адам емес, қолсұғушылық жасалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретіндегі жеке тұлға екені анық» [46, б. 25]. В.С.Прохоров атап өткендей, қоғамдағы әрбір адамның өмірі абсолютті әлеуметтік құндылыққа ие. Адам өлтіру объектісін азаматтардың өмірінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар құрайды. Адам өлтіру кезінде қылмыстың объекті болып – қоғам мүшелері, жәбірленуші «қоғам мүшелерінің бірі» табылады [47, б. 52]. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, кез келген адамның өмірі оның жасына, физикалық және моральдық қасиеттеріне қарамастан, туғаннан бастап қайтыс болғанға дейін қылмыстық-құқықтық қорғауға жатады.

Жаңа туылған баланы анасының өлтіруі объектісіне келетін болсақ, адам өлтірудің осы түріне тән бірқатар ерекше белгілерді, мысалы, өмір сүру құқығы, адамның өмірінің басталуы, жаңа туылған бала ұғымдары, критерийлері, сондай-ақ өмірлік және өміршендік туралы түсініктерді ескеру қажет.

Бұл орайда, біз зерттеуді қажет ететін ең маңызды категория – өмір ұғымының және оның басталу сәтін анықтау. Адамның өмірі, қылмыстық-құқықтық қатынастар аясында, әлеуметтік құбылыс деп танылуы керек, өйткені адамның өмірден айырылуы науқас, ұсқынсыз немесе сау болғанына қарамастан, қоғамның тасымалдаушысы және қатысушысы болған әлеуметтік қатынастардың бұзылуына әкеледі. Осылайша, белгілі ресейлік заңгер Н.С.Таганцев бір сағат өмір сүру құқығы 80 жыл өмір сүру құқығына пара-пар қасиетті екенін атап өтті. Дәл осындай пікірге З.О.Ашитов те ерекше көңіл аударып: «Адам өмірін қылмыстық-құқықтық қорғау оның жасына, дене және моральдық қасиеттеріне қарамастан жүзеге асырылады. Кез келген адамның өмірі: үмітсіз науқастың да, ессіз адамның да денсаулығы мен өміршендігіне қарамастан, заңмен қорғалады [48, б. 60]. Қылмыстық заңда өмірдің пайда болуының медициналық өлшемдеріне сәйкес келетін ұтымды шекара туралы консенсус жоқ, сонымен қатар құқықтану тұрғысынан, тірі адамды өлтіру орын алды ма, әлде бұл жағдайда ұрықтың өлуі (түсік түсіру) орын алды ма деген сияқты сұрақтар қарастырылды. Сондай-ақ, бұл мәселе тәжірибелік қызметкерлер үшін өте маңызды анасы жаңа туған баланы өлтіргенде және заңсыз түсік жасағанда зерттеу үшін қажет екенін атап өткен жөн. Бұл жағдайда негізгі мәселе-адамның туылуы бір сәтте емес, ұзақ уақыт бойына үш тәуелсіз

гинекологиялық әрекеттен туындайтынына негізделеді, мысалы: а) жатыр мойнының ашылуы, амниотикалық сұйықтықтың кету процесі, жамбас буындарының кеңеюі және баланың қозғалысы, б) тікелей босану процесі-ұрықтың шығарылуы және оны ананың денесінен бөлу, в) плацентаның тууы [39, б. 525]. Бұл мәселе бойынша дау-дамайдың тарихы көп жылдарға тіпті ғасырларға созылады. Әр дәуірде заңгерлер өз дәлелдерін келтірген, бұл мәселе бойынша көптеген пікірлер бар, оларды келесі ұстанымдарға бөлуге болады:

Бала тыныс алудың басталғаны туралы куәландыратын баланың алғашқы айқайынан бастап, бала құрсағынан тыс тәуелсіз өмір сүре бастаған уақыты. Бұл пікірді ұстанған Ткаченко В.И. былай дейді: «Адам тыныс алудың пайда болуымен бірге пайда болған жеке өмір сүру сәтінен бастап өмірді бастады деп есептеледі». Н.С.Таганцев: «баланың тәуелсіз өмірінің басталу сәті әдетте тыныс алудың басталуы (бұл бір мезгілде баланың тірі туылғанының дәлелі ретінде қабылданады) немесе кіндіктің ажырау сәті және т.б.» деп есептеді [49, б. 6].

Баланың жатырдан кем дегенде бір бөлігі көріне бастаған уақыты. Тимина Л.И. бұл ұстанымды құптай отырып, бұл мәселеге қатысты былайша дейді: «Қылмыстық құқық ғылымы биологияның деректеріне сүйене отырып және оның ерекшелігін ескере отырып, адам өмірінің басталуын физиологиялық босанудың басталуымен анықтайды және физиологиялық босанудың басталуын адам өмірінің бастауы деп танып ғана қоймай, адам өмірінің басталуы және баланың құрсақтан тыс пайда болып, көзге көрінетін және қол сұғушылыққа физикалық қол жетімді болған сәті деп танылуы керек. Физиологиялық босану амниотикалық сұйықтықтың бөлінуінен басталады, алайда, егер баланың денесі жатырдан әлі көрінбеген болса, қылмыскерің санасында адам өміріне қол сұғып жатқандығы, яғни адам өлтіріп жатқандығы туралы ой болмайды». Тимина сондай-ақ былай деп тұжырымдайды: «Заңда жаңа туған баланы өлтіргені үшін жауапкершілік туралы айтылатындықтан, бұл құрамның сындарлы белгісі баланың жаңа туылуы деп танылуы керек, алайда бұл қылмыстық-құқықтық ұғым ретінде оның медициналық анықтамасымен де сәйкес келмейді. Қылмыстық заңда айтылған баланың жаңа туылуының шарттарының бірі, баланың денесінің кез келген бөлігінің физиологиялық туылу процесінде жатырдан тыс пайда болу сәті болып табылады» [50, б. 12].

Баланың ана денесінен толық ажыраған, бірақ кіндігі кесіле қоймаған уақыты. Бұл позицияны ұстанған ағылшын заңгері К.Кенни былай дейді: «туудың өзі баланы құрсақтан ажырауынан, яғни оның дүниеге келуінен тұрады». Баланың ең болмағанда аяғы құрсақтан шығып үлгермеген болса, ауыр адам өлтіру туралы сөз болуы мүмкін емес; бұл қылмыс құрамы үшін баланың бүкіл денесі құрсақтан шығуы, яғни толық туылуы тиіс. Алайда баланы дүниеге келген деп тану үшін кіндік кесу міндетті емес. Баланы тірі деп санау үшін анасының денесінен толық бөлінгеннен кейін де тірі қалуы тиіс. Сондықтан баланың өмірі ана денесінен ажырағаннан кейін де жалғасқаны туралы дәлелдер ұсынылуы керек. Мұндай дәлелдер ретінде баланың жатырдан шыққаннан кейінгі жылауы, тыныс алуы, импульсінің болуы, оның қозғалуы

сияқты құбылыстар қарастырылуы мүмкін. Бірақ баланың кіндік кескенге дейін немесе ең болмағанда оның дем ала бастағанға дейін тірі қалуы шарт емес, себебі әдетте бала құрсақтан шыққаннан кейін біраз уақыт дем ала алмайды (бірақ екінші жағынан, бала құрсақтан толық босап шыққанға дейін дем алатын, тіпті айқайлайтын жағдайлар болады). 1893 жылғы парламенттік комиссия бір айрықша сот алқасының «шамамен 3 айлық жасында өлі табылған, бірақ «тірі туды ма, өлі туылды ма» дәлелі болмаған бала жайлы «дана» үкімін атап өтті. Осылайша, қылмыста ауыр адам өлтіру құрамы болуы үшін «баланың туылуы оның өлімінен бұрын орын алуы қажет» [51, б. 129].

Физиологиялық босанудың басталуы. Пионтковский А.А. бұл тұжырымды ұстана отырып, адам өмірінің қылмыстық заңмен қорғалуы туылу процесі кезінде-ақ басталуы дұрыс деп санады. Демек, жаңа туған баланы өлтіру деп ұрықтың ана құрсағынан ажырып, баланың дербес өмірінің басталуынан кейін ғана емес, сонымен бірге босану кезінде, ана құрсағынан тыс тәуелсіз өмірді әлі бастамаған бала дүниеге келер кезде жасалған адам өлтіру деп бағалау керек. Мәселенің бұл шешіміне С.В.Бородин де қосылады: «Мәселенің бұлайша тұжырымдалуы адам өмірін – ең құнды игілікті қылмыстық-құқықтық қорғауды күшейтуге ықпал етеді. Бұл да өз мәні бойынша дұрыс, себебі туылған балаға қолсұғушы адам бұның құрсақшілік ұрық емес екендігін, жүктілікті тоқтату (жүктілік туылу процесі басталғанда аяқталған) емес екенін, бірақ тірі адамның жойылуы, «адам өлтіру» екенін түсінеді». Бұл мәселеде олармен Э.Ф.Побегайло да келісіп, былай деп атап өтеді: «Босанудың басталуы ұрықтың жатырдан тыс өмір сүру үшін жеткілікті түрде жетілгендігін көрсетеді. Босанудың басталу уақытында бала әлі де көрінбейді, бірақ бұл құбылыс жаңа адамның дүниеге келгенін, оның тәуелсіз өмірін бастағанын көрсетеді. Баланың дүниеге келуіне қол сұғатын адам жатырдан тыс ұрықты емес, тірі адамды жойып жатқанын түсінеді. Әрине, бұл жерде жүктілікті тоқтату (түсік жасау) туралы енді айта алмаймыз, өйткені жүктіліктің өзі босанудың басталуымен үзіледі. Мерзімінен бұрын босану немесе жазатайым оқиға салдарынан ана құрсағынан шыққан баланың өмірін қию да адам өлтіру болып табылады. Дәл осындай пікірді Н.И.Загородников те бөліседі, бұл мәселе бойынша ол келесі пікірді білдіреді: «Біздің көзқарасымыз бойынша, физиологиялық босанудың басталуы адам өмірге келгені деп танылуы керек. Бұл сәт ұрықтың жеткілікті түрде жетілгенін және жатырдан тыс өмірге қажетті барлық қасиеттерге ие болғанын көрсетеді, бұл объективті деректермен расталады (босанудың басталуы). Мұндай сәтте бала әлі де көрінбейтін болса да, ананың жағдайы, қағанақ сұйықтығының бөлінуі және басқа да белгілер сөзсіз жаңа адамның дүниеге келгенін, адам өзінің тәуелсіз өмірін бастағанын көрсетеді.

Бұндай мәселеге қатысты қылмыстық құқық саласында маманданған қазақстандық заңгерлер жоғарыдағы пікірге ұқсас көзқарасты ұстанады, Рустемова Г.Р. былай дейді: «Өмірдің бастапқы сәті ретінде физиологиялық босанудың басталу сәтін, яғни ана ағзасының жұмысы ұрықтың жатыршілік қолдауды тоқтатқан кездегі сәт деп анықтау өте орынды». В.А.Сергиевский «Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабына сәйкес, сот

медицинасында физиологиялық босану басталған кезден бастап нәресте деп танылатын жаңа туған бала жәбірленуші болып табылады» деп көрсетті. Нәрікбаев М.С. «Жаңа туылған баланың өмірі қылмыстық-құқықтық мағынада физиологиялық босану сәтінен басталады және баланың жатырдан тыс дербес тіршілігі пайда болды ма, жоқ па маңызды емес» дейді [52, б. 65].

Біз өз кезегінде төртінші позицияны жақтаушылардың пікірін ұстанамыз. Сонымен, алғашқы үш категория бұл мәселеге қылмыстық құқық тұрғысынан емес, медицина тұрғысынан (бірінші санат) және «күнделікті мәселе» (екінші және үшінші санаттар) тұрғысынан қарайды. Бұл тұжырым, алғашқы үш позицияны ұстанушылардың жаңа туған балаларды физиологиялық босану басталғаннан кейін, бірақ оларды құрсақтан шыққанға дейін, тіпті нәресте тыныс ала бастағанға дейін өлтіру жағдайларын елемейтініне негізделген. Бұл жағдайлар сирек кездескенімен әлі де орын алады, сондықтан біздің ойымызша оларды елемеуге болмайды. Төртінші санатты жақтаушылар баланың туылу процесіне, сондай-ақ қазіргі кезеңдегі қылмыстық заңнаманың ұстанымына егжей-тегжейлі қарайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы ананың жаңа туған баласын өлтіруі «босану кезінде де, одан кейінгі кезеңде де» болуы керек делінген, демек, босану процесі басталуы керек, бұл ретте заңда құрсақтан баланың қандай да бір бөлігінің көріну мәселесі қарастырылмаған. Акушерлік тәжірибеге сәйкес босану - бұл жүктілікті аяқтайтын күрделі физиологиялық процесс. Босанудың басталуы тұрақты толғақтардың пайда болуы болып саналады [39, б. 525]. Осыған байланысты, физиологиялық босанудың басталу кезеңінде балаға зиян келтірген, соның салдарынан қайтыс болуына әкелген әйел Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында көзделген іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі деп есептеледі.

Мысалы, егер әйел толғақты сезініп, амниотикалық сұйықтықтың кетуінен кейін, бала құрсақтан шықпай тұрып, қысқышты енгізсе, баланың басына жарақат түсіп, бала өлі болып туылады. Бұл жағдайда, біздің ойымызша, жаңа туған баланы анасының өлтіруі орын алады. Егер екінші ұстанымды жақтаушы ғалымдардың дәлелдеріне (жоғарыда келтірілген) сүйенетін болсақ, онда бұл жағдайда жазаланбайтын түсік орын алған, өйткені Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің «заңсыз түсік жасау» атаулы 319-бабына сәйкес көзделген қылмыстың субъектісі босанатын әйелдің өзі бола алмайды. Бірақ түсік жасату-бұл жүктілікті жасанды түрде тоқтату, ал физиологиялық босанудың басталуы-жүктіліктің табиғи аяқталуы, демек, босану арқылы қозғалатын ұрыққа зақым келтіру жүктілікті тоқтату емес нәрестенің өміріне қол сұғушылық болып саналады, себебі жүктілік физиологиялық босанудың басталуымен үзілетін процесс. Ұрықтың құрсақтан жасанды шығарылуын нәрестелік адам өлтіру (жаңа туған нәрестені өлтіру) ретінде қарастыру міндеттілігі өте күрделі мәселе. Жүктіліктің 7 айынан кейін ұрықтың жасанды шығарылуы тірі баланың туылуы мүмкіндігін жояды. Ұрықтың саналы түрде жойылуы босану кезінде, кем дегенде мерзімінен бұрын, жүктіліктің 6 айынан кейін пайда болған кезде, бұл ұрықтың жойылуы емес, адам өлтіру ретінде қарастырылуы тиіс [53, б. 213].

Сондай-ақ, 26-28 апталық кезінде мерзімінен бұрын туылған балалар

көбінесе аман қалады, сонымен қатар, олар мамандандырылған мекемеде көрсетілген апталардан ертерек туылған жағдайда да заманауи медицина оларға аман қалуға көмектеседі.

Сол себепті әрдайым тірі туылудың медициналық критерийлерін ескеру қажет, өйткені баланы өлтіру кезінде өмірдің болуы қылмысты саралаудың қажетті белгісі болып табылады. Тірі туылған баламен қатар өлі туылғандар да бар екеніне күмән жоқ. Өлі туылған бала ретінде жүктіліктің 28 аптасынан кейін туылған және туылғаннан кейін бір рет тыныс алмаған ұрық саналады; ұрықтың ұзындығы 35 см-ден, салмағы 1000 граммнан кем емес болмауы тиіс. Өлі туылудың бірнеше түрі ажыратылады: антенатальды- ұрықтың өлімі жүктіліктің 28 аптасынан бастап босанғанға дейін орын алғанда; интранатальды- ұрықтың босану кезінде өлуі; постнатальды, ұрықтың жүрек соғысымен туылуы, бірақ онда жатырдан тыс тыныс алу орын алмауы, нәтижесінде ұрық өлуі. Өлі туылу көбінесе созылмалы инфекциялармен (бруцеллез, токсоплазмоз, листериоз, туберкулез, мерез және т.б.), сондай-ақ жүктілік кезінде жедел инфекциялармен (тонзиллит, тұмау, пневмония және т.б.) ауыратын, жүктілік токсикозы, жүрек-тамыр аурулары, Rh-қақтығысы бар әйелдерде байқалады. Өлі туу ұрықтың даму ақаулары кезінде байқалуы мүмкін; баланың құрсақта дұрыс орналаспауы, баланың құрсақтағы орнынан мерзімінен бұрын ажырауы, сондай-ақ босанудың әлсіз қарқындылығы кезінде, ұрықтың көлденең немесе жамбаспен келуіне байланысты ұрық сұйықтығының мерзімінен бұрын немесе ерте кетуімен асқынған босанулар кезінде орын алады. Өлі туылудың себептері: ұрық көлемінің аса үлкен болуы (5000 грамм және одан жоғары), ана жамбасының тарлығы, ұрық басының дұрыс шығарылмауы, кіндік бауының ұрықтың көрінетін бөлігінің астында орналасуы және түсіп қалуы, кіндік бауының баланың мойны мен кеудесіне оралып қалуы және т.б. [54, б. 280]. Жаңа туған баланың мәйіті табылған кезде тірі немесе өлі туу фактісін анықтау сот-медициналық дәрігерлердің артықшылығы болып табылады. Осыған байланысты мұндай жағдайларда сот-медициналық сараптаманы тағайындау міндетті болып табылады.

Өлі туудың алдын алу жүкті әйелдерді жүйелі бақылау, жүктілік патологиясы мен асқынған босануды дер кезінде анықтау және емдеу, ана мен баланы қорғау туралы заңдарды қатаң сақтау арқылы қамтамасыз етіледі.

Бұл мәселе бойынша Г. Шарипованың ұстанымы қате екендігі анық. Ол былай дейді: «... егер ұрықтың кіндік бауын тез арада кесіп, шырышты қабықтан босталса немесе тыныс алу жолдарын шырыштан тазартса, ұрық балаға айналуы мүмкін. Алайда, босанған әйел өзінің жағдайына байланысты мұны істей алмауы мүмкін. Бірақ, егер ол мұндай мүмкіндікті пайдаланбаса да, оны қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкін емес, себебі қылмыстық заңда ұрыққа көмектеспегені немесе оны қауіп төндіретіні үшін жауапкершілікті қарастыратын ереже жоқ. Бұл жағдайларда Өзбек КСР Қылмыстық кодексінің 108-бабы (қауіпті жағдайда қалдыру) қолданылмайды, себебі бұл бап тірі адамды қауіпте қалдырғаны үшін жауапкершілікті белгілейді, ал бұл жағдайда бала физикалық жағынан әлі жоқ деп саналады ... Өлі туылудың себебі ананың әрекетінен де орын алуы мүмкін, мысалы, ананың өзіне-өзі көмек көрсету

кезінде ұрыққа жарақат беріп, оның өліп қалуы. Жүкті әйелдердің толғақ кезінде ағыны қатты өзенге кіріп, босану аяқталғанға дейін сол жерде болып нәтижесінде туылған ұрықтың суға ағып кету жағдайлары да кездеседі. Тіпті, анасы ұрықтың денесінен бөлінгеннен кейін бірден оның тыныс алу жолдарын жауып, дем алуға мүмкіндік бермейтін жағдайларды да қарастыруға болады. Мұның барлығы ананың қоғамға қауіпті әрекеті нәтижесінде ұрықтың өлі туылған жағдайлары. Бірақ ұрық балаға айналмағандықтан, яғни ол өз бетінше өмір сүре алмағандықтан, ананың әрекеті тек ұрыққа қол сұғушылық болып табылады, ол үшін жауапкершілік қылмыстық заңда көзделмеген...». [55, б. 46]. Мұндай ұстаным нәтижесіз болып көрінеді, өйткені ананың өз баласына зиян келтірген барлық жағдайлары заңда көрсетілгендей «босану кезінде» жасалды, сондықтан олардың барлығы жаңа туған баласын анасының өлтіруі туралы бапқа жатады. Демек, босанған әйелдің ағыны қатты өзенге кіруі оның баладан құтылу ниетін көрсетеді, ал кіндігі кесілмесе де, тұншықтырып өлтіруі оның жаңа туған баласын өлтіргенін анық көрсетеді, себебі ең алдымен бала тірі туылған. Бұл орайда, «дененің өлшемі мен салмағы, тырнақ пен аяқтың тырнақтарының болуы мен мөлшері, терінің серпімді, жақсы созылуы, иық аймағында ұлпа түктерінің болуы, жүрекше шеміршегінің пішіні» сияқты белгілер баланың тірі туылғанының белгісі болып табылады. Толық жетілудің маңызды белгісі- жамбас сүйектерінің соңғы бөліктерінде оссификация ядроларының болуы» [56, б. 204]. Г.Р. Рүстемова осы мәселеге байланысты: «жаңа туған баланың өміршеңдігі туралы қорытынды оның мерзіміне жету дәрежесі, кемтарлықтардың болмауы немесе өмір сүруге кедергі жасайтын ішілік аурулар туралы мәліметтерге негізделген. Жаңа туған баланың жетілуі мен өміршеңдігі туралы мәселелерді шешу үшін оның тірі туылуын немесе өлі туылуын анықтау өте маңызды. Егер түрлі сынақтар, гистологиялық, рентгенологиялық, спектрографиялық, биохимиялық және басқа зерттеулер арқылы нәрестенің құрсақішілік өмірі анықталса, тірі туу дәлелденген болып саналады. Сонымен қатар, туылғаннан кейін пайда болатын механикалық асфиксия босанған әйелдің немесе басқа адамдардың белсенді әрекеттерінің салдары болуы мүмкін. Жаңа туған баланың мәйітін зерттеу кезінде, әсіресе бас аймағында механикалық зақымдануларды (абразиялар, көгерулер, жаралар, сүйектердің сынуы және т. б.) анықтау сарапшыны жарақаттанудың тірі кезінде немесе қайтыс болғаннан кейін пайда болуын, олардың пайда болу механизмі мен жағдайларын анықтауға міндеттейді [47, б. 73].

Егер нәресте мерзімінен бұрын және жетілмегендіктен немесе өмірлік маңызды органдардың дамуындағы ақауларға байланысты өмірге қабілетсіздіктің салдарынан өлі болып туылса және егер анасы осындай жаңа туған баланы өлтірсе, онда бұл жағдайда жарамсыз затқа әрекет жасалу орын алады. Бұл жағдайда баланың өміршеңдігі маңызды емес, ананың жаңа туған баланы өлтіруінің субъективті жағы ғана маңызды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабында көзделген жауаптылық үшін ұрықтың толық қалыптасып, физиологиялық босанудың басталуы қажет, ал баланың өлі туғанына қарамастан тірі туылуы керек деп қорытынды жасауға болады.

Қылмыстық заңнамада баланың қай уақытқа дейін жаңа туылған болып саналатындығы туралы шекараны белгілеу әлдеқайда қиын, өйткені аналардың көпшілігі балаларын босану кезеңінен кейін өлтіреді. Сонымен, педиатрияда нәрестенің жаңа туылу критерийі болып баланың өмірінің алғашқы 3-4 аптасына созылатын қоршаған ортаға бірінші алғашқы бейімделу кезеңі болып табылады [39, б. 157]. Акушерлік тәжірибеде жаңа туған нәресте болып кіндік бауы түскенше, яғни төрт күннен он күнге дейін, ал сот медицинасында бір күннен артық өмір сүрмеген бала саналады. Жаңа туған нәрестенің бұл криминалистикалық анықтамасы қылмыстық заңның «жаңа туған баланы өлтіру - анасының жаңа туған баласын босану кезінде немесе босанғаннан кейін бірден өлтіруі» ұғымына негізделген. Жаңа туған баланы сипаттайтын белгілерге мыналар жатады: а) кіндік терісінің дымқыл және үлбіреген болуы, б) терінің табиғи қатпарларында және бетінде ірімшік тәрізді майлаушының болуы, в) дененің бірінші босану жолынан өтетін бөлігінде орналасқан босану ісігі. Көбінесе туа біткен ісік бас сүйегінің жұмсақ тіндерінде орналасады. Ол шамамен бірінші күннің соңына қарай тартылып кетеді, г) тоқ ішекте бастапқы нәжістің (меконий) болуы. Бала жаңа туылған кезде бұл белгілері әрқашан болады. Сонымен қатар, кейбір сот-медициналық дәрігерлер жарاقاتсыз нәрестенің денесінде қан іздерінің болуына мән береді. Бұл соңғы белгі тұрақсыз тұжырым болып табылады және тәуелсіз маңызға ие емес. Айта кету керек, бұл белгілер тізімі толық емес, жоғарыда аталған барлық белгілердің болуы міндетті емес. Осылайша, сот дәрігері белгілердің ең болмағанда біреуін анықтап, өз тәжірибесіне сүйене отырып, баланың жаңа туылғандығы туралы қорытындыға келе алады [51, б. 202].

Практикалық тұрғыдан ең қолайлысы болып – «жаңа туылған бала» ұғымын анықтайтын және адам өлтірудің жеңілдететілген мән-жағдайлар бойынша қаралатын шекараларды көрсететін кодекстер жүйесі табылады [9, б. 221]. Алайда егер мұндай жүйе судья үшін ыңғайлы болып көрінгенімен, теориялық тұрғыдан алғанда, бұл шектеулер 24 сағаттан сегіз күнге дейін созылатындықтан, бірқатар сұрақтар тудырады. Оның үстіне бұл шекаралар олардың енгізілу себептерін көрсетпей белгіленді. Сонымен қатар, судья үшін де, теоретик үшін де «босану кезінде немесе босанудан кейін көп ұзамай», «босану кезінде немесе босанудан кейін», «босану кезінде, және босанудан кейінгі кезеңде» сияқты ұғымдардың шекараларын белгілейтін кодекстердің тұжырымдары бірдей түсініксіз.

Біздің ойымызша, мұндай тәжірибе жарамсыз. Осыған байланысты медициналық, сот-медициналық және құқықтық критерийлерге, сондай-ақ статистикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабының нақты қолданылу шеңберін анықтау қажет.

«Дене мөлшері мен салмағы, қолдар мен аяқтардағы тырнақтардың болуы және мөлшері, серпімді, жақсы созылған тері, иық аймағында пушистый шаштың болуы, жүрекшенің және мұрынның шеміршектері. Толық жетілудің маңызды белгісі-жамбас сүйектерінің соңғы бөліктерінде оссификация ядроларының болуы» [56, б. 204].

Қылмыстық құқық ғылымында және сот медицинасында кімдерді «жаңа

туылған» деп санау керектігі туралы бірнеше ұсыныстар айтылды. Кейбіреулері жаңа босанған әйелдің қанынан тазартылмаған балаларды жаңа туылған деп қарастырған. Осылайша, Г.Штрасман «жаңа туылғандықты оның әлі жуылмаған, әлі қанға боялған күйіне қарап бағалауға болады...» дейді [57, б. 635]. Басқалары анасынан басқа баланың әлі ешкімге көрінбеуі сияқты таза кездейсоқ белгілерін қарастырды [58, б. 687]. Сондай-ақ нәрестенің жаңа туылғандық күйінің аяқтаулы оның кіндігінің түсуімен бітеді деген тұжырымдар да болды. Осы орайда заң шығарушының қылмыстың бұл элементін неліктен жеңілдететін мән-жайлары бар жеке құрам ретінде бөліп көрсеткенін ескере кеткен жөн деп санаймыз. Бұл жерде қылмыстың жеңілдетілуінің себебі жаңа туған баланың өмірі (туылып жатқан бала) қарастырылғандықтан емес, босану кезіндегі ананың ағзасында ақыл-ойдың төмендеуіне әкелетін бірқатар өзгерістер болып табылады. Осыған байланысты Қылмыстық кодекстің 100-бабының қолданылу шегін осы қылмыстың субъектісі мен субъективті жағын қарау кезінде белгілеу қажет, бірақ олар жаңа туылғандықтың (бір күнде) сот-медициналық шегінен аспауы керектігі анық.

Адам өмірі мәңгілік емес және уақыт шеңберімен шектеледі. Өлім - өмір процесінің табиғи аяқталуы. Өлімнің басталуы бір реттік әрекет емес, бір кезең екіншісін алмастыратын үздіксіз процесс. Тыныс алу сияқты кез келген процестің тоқтауы, өлімнің басталуын білдірмейді. Тыныс алуды тоқтатудың өзі өлімнің басталуын білдірмейді, өйткені қысқа уақытқа тоқтаған тынысты жасанды түрде қалпына келтіруге болады ... Жүректің тоқтауы жеке тіндер мен мүшелердегі өмірлік процестердің дереу тоқтатылуымен бірге жүрмейді. Медицинада өлімнің екі негізгі кезеңі бар: 1) клиникалық және 2) биологиялық [59, б. 19].

Осыған байланысты өмірдің соңғы сәтін дәл анықтау адам өлтіруді дұрыс саралауға мүмкіндік береді. Сонымен, клиникалық өлім тыныс алу мен жүрек соғысының тоқтатылуымен сипатталады. Ағзадағы тіршілік өте қысқа уақыт ішінде тоқтамайды және зат алмасу процестері әлі де жалғасады. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде жалпы қабылданған көзқарас «адам өмірінің аяқталуы биологиялық өлімнің басталуы, жүрек тоқтағаннан кейін ми қыртысының жасушаларының қайтымсыз ыдырау процестері пайда болғанда. Қазіргі таңдағы медицина жүрек тоқтағаннан кейін бірнеше сағаттан кейін де «қайта жандандыра» алады. Бұған қоса бір адамның жүрегін екінші адамға оның денесінің тіршілік ету белсенділігін арнайы жабдықтың көмегімен белгілі уақытқа дейін сақтай отырып трансплантациялауға болады. Бірақ қалыпты жағдайда ми қыртысы жүрек жұмысын тоқтатқаннан кейін 5-7 минуттан кейін қайтымсыз өледі [47, б. 58].

Сонымен, клиникалық өлім 5-7 минутқа созылады, содан кейін өлімнің қайтымсыз кезеңі - биологиялық өлім басталады. Клиникалық өлімнің басталуы өмірдің соңғы нүктесі емес. Бұрын жүрек және тыныс алудың тоқтауы өлім диагнозына негіз болатын. Жүрек қызметі мен тыныс алудың тоқтауы өлім критерийіне пара-пар деректер ретінде қарастырыла бастады; өлімнің соңғы белгілері ретінде дене температурасының төмендеуі және мәйіттің қатып қалуы қарастырылды.

Медицина ғылымының дамуы өмірдің соңғы сәті тұжырымдамасына жаңаша қарауға мүмкіндік берді. Бұл мидың өлімі болып табылады.

Сонымен, өмір сүру құқығы-жаңа туған баланы анасының өлтірген кезіндегі қолсұғушылықтың тікелей объектісі болып табылады. Қаралып отырған қылмыстың құрамы босанатын әйел немесе босанған әйел өзінің жаңа туған баласын өлтірген жағдайларда ғана орын алуы мүмкін, бұл ретте физиологиялық босану басталған кезден бастап өмір сүру құқығы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында көзделген адам өлтіру объектісі болып есептеледі және осы баптың қолданылуы босанған әйелде босанудан туындаған және психо-травматикалық жағдаймен күшейтілген, оның психикалық жағдайына әсер ететін физиологиялық процестер болатын уақытпен (әр жағдайда жеке белгіленеді), бірақ сот медицинасы белгілеген бір күндік жаңа туылғандық критерийлерімен шектеледі. Осыған байланысты біз «босану кезінде» деген сөздерді «физиологиялық босану басталған сәттен бастап» деген сөздермен алмастыра отырып, «босану кезінде» деген тұжырымды нақтылайтын Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабына өзгерістер енгізуді ұсынамыз.

Сондай-ақ, жаңа туған баланы өлтіру құрамының міндетті элементі, кез-келген қылмыс сияқты, қылмыстың объективті жағы болып табылады. Адамның мінез-құлқының кез-келген әрекеті белгілі бір психофизикалық бірлікті, олардың ниеттерін, ұмтылыстарын және алдын-ала қойылған мақсаттарын белсенді жүзеге асыруды білдіреді. Адамның іс-әрекетінің психофизикалық бірлігі нақты психикалық мазмұн және іс-әрекетті білдірудің сыртқы, объективті формаларынан тұрады.

Белгілі бір жағдайда кез келген қоғамдық қауіпті әрекет әрқашан жекеленген болып табылады. Бұған қоса, әрекет ұзақтығы да әртүрлі болуы мүмкін, әрекет бір сәттік оқиға (қол қозғалысы) немесе күрделі ұзақ процесс те болуы мүмкін. Бұл ретте біз адамның қарапайым дене қозғалысын емес, оның саналы әрекетін айтамыз, өйткені белсенділік пен дене қозғалысы бірдей ұғымдар емес. Қылмыстық құқық ғылымының теориясында іс-әрекет ұғымы саналы сипатқа ие болады, осылайша, қылмыстық-құқықтық мағынада іс-әрекет жаңа сапалық көрсеткіштерге ие болады (мысалы, іс-әрекеттің мағыналылығы), ал дене қозғалысы тұжырымдамасында мұндай сапалық көрсеткіш анықталмаған.

Қылмысты қарастыру кезінде қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар жүйесіне әлеуметтік қауіпті қол сұғушылық ретінде оның ішкі, субъективті және сыртқы, объективті жақтарын да ажырату қажет, олар қылмыстың басқа элементтерімен қатар біз қылмыстық заңсыз әрекет деп атайтын біртұтас және бөлінбейтін тұтастықты құрайды. Бұл ретте, мінез-құлықтан тыс әрекет жоқ, сәйкесінше қылмыстық жауапкершілік те болуы мүмкін емес.

Нақты қылмыс әрқашан белгілі бір әдіспен немесе белгілі бір құралдар мен заттар арқылы, белгілі бір уақытта жасалады; ол үнемі белгілі бір ортаға сай жүреді. Оның үстіне қылмыс еш уақытта қандай да бір әлеуметтік бос орында жасалмайды. Адамның әлеуметтік мәні бар мінез-құлық көрінісі және

әрекеті бола отырып, ол әрқашан бізді қоршаған әлеуметтік құндылықтар әлемінде белгілі бір теріс өзгерістерді тудырады. Бұл ретте қоғамдық қауіпті нәтиже адамның берілген әрекетімен (әрекетсіздігімен) дәл себепті байланысты болғанда ғана қылмыстың салдары деп танылуы мүмкін.

Көрсетілген мән-жайлар — іс-әрекет және оның салдарлары, олардың арасындағы себепті байланыс, тәсілі, құралдары, заттары, орны, уақыты мен жағдайы-қылмыстық қол сұғушылықтың сыртқы, объективті жағына жатады [34, б. 192].

Объективті жағынан ананың жаңа туған баланы өлтіруі - физиологиялық босанудың басталуымен шектелген уақытта немесе одан кейін бірден әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жаңа туған баланы өлтіруге бағытталған әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекет.

Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысының объективті жағы, қылмыстың материалдық құрамымен жасалған қылмыс ретінде, әлеуметтік қауіпті әрекеттен немесе әрекетсіздіктен, әлеуметтік қауіпті салдарлардан және олардың арасындағы себептік байланыстан тұрады, жоғарыда көрсетілгендермен қатар, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің міндетті белгісі қылмыс жасау уақыты болып табылады.

Заң шығарушы ананың жаңа туған баланы өлтіруін, оны жасаған кезде қолданылған құралдар мен әдістерге қарамастан, оның өмірінен кінәлі түрде айыру деп анықтайды. Бірақ сонымен бірге, қалаған нәтижеге барлық мүмкін әдістермен емес, жаңа туған баланың өліміне объективті түрде әкелетін әдістермен ғана қол жеткізілетінін ескерген жөн. Осыған байланысты жаңа туған баланы өлтірудің объективті белгілерінен адам өлтірудегі мақсатқа жетудің психикалық зорлық-зомбылық сияқты әдісін толығымен алып тастауға болады.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде жаңа туған баланы ананың өлтіруі екі түрге бөлінеді: белсенді және пассивті, мұнда жаңа туған нәрестені белсенді түрде өлтіру әрекет нәтижесінде, ал пассивті өлтіру әрекетсіздік арқылы жасалады.

«Қылмыстық-құқықтық әрекетсіздік-бұл адамның пассивті мінез-құлқы, оның жасауға міндетті және жасай алатын әрекеттерді жасамауы. Қылмыстың объективтік жағының белгісі ретінде әрекетсіздік, қоғамға қауіпті әрекет сияқты нақты болып табылады. Ол адамның өзіне жүктелген қатаң белгіленген міндеттерді орындамауы немесе тиісінше орындамауы арқылы көрінеді».

Әрекетсіздіктің белгілі бір физикалық мінез-құлық әрекетінің немесе дене қозғалысының қасиеттерінен айырылғандығы оның қандай да бір «қозғалыс бостығын» білдірмейді. Әлеуметтік тұрғыдан «әрекетсіздік-бұл іс-әрекет сияқты мінез-құлық, өйткені ерекше түрде құбылыстардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігіне байланысты ол қоршаған әлемде онда болып жатқан өзгерістердің жанама себебі ретінде көрінеді. Әрекетсіздік басқа деструктивті күштердің кедергісіз әрекеті үшін міндетті түрде жағдай туғызатын жағдайды тудырады. Дәл осы күштер, қылмыс субъектісі өзінің әрекетсіздігі жағдайында деструктивті әрекетін тоқтатуға міндетті және әлеуметтік қауіпті нәтиже береді» [34, б. 203].

Айта кету керек, адам өлтірудің басқа түрлерімен салыстырғанда жаңа туған баланы өлтіру көбінесе әрекетсіздік арқылы жасалады. Негізінен жаңа туған балаға ерекше күтім мен күтімнің болмауы түрінде көрінеді. Әрекетсіздіктің сипаттамасына сүйене отырып, анасы жасамаған әрекеттерді көрсете отырып, оны орындау тәсілдері туралы шартты түрде айтуға болады. Әрекетсіздіктің кейбір тәсілдері тек ғана жаңа туған нәрестені өлтіруге тән және басқа адам өлтіру кезінде кездеспейді. Олардың ішінде: баланың аузын шырыш пен қаннан тазартпау; кіндік бауды ажыратпау немесе байламау; егер нәресте тұншығу жағдайында туылған нәрестені жұмыртқа қабығынан босатпау; тұншығу жағдайында туылған нәрестеге өкпе тыныс алуын қоздыру үшін іс-шаралар өткізбеу; баланың құрсақтан тез шығуы нәтижесінде оны түрлі сұйықтықтардан, қазылған шұңқырларының ішінен шығармау; баланы тамақтандырмау. Дегенмен, көбінесе баланың өлімі оның денесін салқындатудан, тіпті қалыпты бөлме температурасында да сақтап қалмау нәтижесінде орын алады [60, б. 206].

Жаңа туған баланы өлтірудегі белсенді әрекеттер әртүрлі болуы мүмкін. Сонымен, біз зерттеген қылмыстық істердің негізінде жаңа туған балаларды өлтірудің ең көп таралған әдістері: тұншықтыру, ауыр заттармен ұру немесе қатты затқа соғу, суға батыру, жаңа туған баланы өмір үшін қолайсыз жағдайларда қалдыру (суықта, қоқыс контейнерлеріне лақтыру және т. б.), тірілей көму (жерге, күлге, көмірге және т. б.), қатты заттарды қолдану, басқа әдістер (уландыр, тамақтандырмау, күйдіру және т. б.)

Талдау нәтижесі жаңа туған баланы өлтірудің ең көп тараған әдісі - тұншықтыру екенін көрсетті. Ол әрекет келесі жолдармен жасалады:

- Қолдарымен баланың мойнын басып тұру арқылы, баланың өкпесіне ауа кіруін тоқтатады, анасы өкпеге ауаның енуін бөгеу үшін жаңа туған баланың жоғарғы тыныс жолдарын (ауыз бен мұрынды) қолымен жауып тастайды;

- баланы полиэтилен қапшықтары мен көрпелерге салады;
- кіндік бауының көмегімен;
- мойынды әртүрлі заттармен байлау арқылы;
- жаңа туған баланың аузына және мұрнына әртүрлі заттарды қою арқылы (мақта, шүберек, нан үгіндісі және осыған ұқсас заттар);
- баланы шектеулі жабық кеңістікке орналастыру арқылы - шелекке (жабық) және т.б.

Жоғарыда аталған әрекеттердің нәтижесінде бала оттегі жетіспеушілігі нәтижесінен өледі. Осылайша, 05.06.1984 жылғы, 2-ші топ мүгедегі, тумасынан ДЦП диагнозы бар Гладкая О. В.. Т., 2019 жылдың 28 наурызында сағат 06.00 шамасында Қостанай облысы Қарасу ауданы Октябрьское ауылында өзінің іс-әрекетінің қоғамдық қауіптілігін сезіне отырып, қоғамдық қауіпті зардаптардың болмай қоймайтынын алдын ала болжай және олардың туындауын тілей отырып, өзінің жаңа туған нәрестесінен құтылуды тікелей ниет білдіре отырып, босану кезеңінен кейін, өз пәтерінің дәлізінде, жаңа туған баласын басын матаның бір бөлігімен байлап, оны ауаға қол жеткізу мүмкіндігінен айырып тұншықтырды, нәтижесінде жаңа туған бала оқиға орнында көз жұмды.

Сондай-ақ, Оксана Грибцова 2019 жылғы маусымның 20-нан 21-іне караған түні сағат 03:00 шамасында Шымкентте тірі ер баланы дүниеге әкелді. Аяқ киімінің бауын нәрестенің мойнына байлап, тұншықтырып өлтірген. Содан кейін қылмыстың ізін жасыру үшін сәбидің мәйітін полиэтилен қапшыққа салып, әжетхананың шұңқырына лақтырып жіберген.

Келесі кең таралған әдіс - суға батыру. Әдетте, бұл әдісті өлтіруші ана баланы су тоғанына жасыру үшін тандайды. Алдын-ала қағанақ сұйқтығына толтырылған шелектерге батыру кең таралған. Кейбір кезде анасы кенеттен босануға ұқсатып, баланы қоғамдық немесе жеке дәретханада дүниеге әкеледі немесе баланы қазылған шұңқырларға тастайды.

Кейбір жағдайларда баланы өлтіру үшін тескіш заттар таңдалады (мысалы, физиологиялық босану басталғаннан кейін қынапқа қысқышты енгізу, бұл әрекет түсік түсіру деп саналады). Жоғарыда айтылғандай, жаңа туған нәрестені өлтіру тұйық заттың (тас, аяқ киім) көмегімен жасалуы мүмкін, сонымен қатар анасы баланың басын аяғымен езіп тастайды. Кейде өлтіруші аналар қалаусыз баладан құтылу үшін жаңа туған балаларды өлтірудің ерекше және аса мейірімсіз тәсілдеріне жүгінеді.

Жоғарыда көрсетілгендей, ананың жаңа туған баланы өлтіруінің кең таралған тәсілі - оны өмірге қолайсыз жағдайларда қалдыруы. Бұл тәсіл қандай да бір іс-әрекет түрінде (мысалы, анасы баласын оны ешкім таппайтын жерге апарып тастады), немесе әрекетсіздік түрінде (анасы балаға көмектеспегенде, оны тамақтандырмағанда, оны суықта және т.б. қалдырып, нәтижесінде баланың өлуі) көрініс табады. О.В.Лукичев бұл орайда «Ана баласына көмектесуі керек екендігі күмәнсіз» дейді [61, б. 62].

Алайда, қылмыстық құқық теориясында әрекетсіздік нәтижесінде нәресте өлтіру қылмысының бар болуына қатысты қарама-қарсы пікір бар. Осылайша, Шарипова Г. былай деп атап өтеді: «Әрекетсіздікті адам өлтіру формасы деп тануды жақтаушылар бұл жағдайдың ешқандай дәлелді айғағын келтірмейді, бұл дәлелдеуді қажет етпейтін аксиома деп санайды. Барлық дәлелдер, әдетте, ойдан құрастырылған жағдайларға негізделеді. Бұл сұрақтың жауабын, біздің ойымызша, Заңның өзінен және талассыз теориялық ережелерден іздеу керек. Адам өлтіру үшін жауапкершілікті белгілейтін ережелерде әрекеттің нысаны көрсетілмеген... Осыған байланысты, әдебиетте адам өлтіру кезіндегі әрекеттің нысаны туралы айтылған пікірлер жалпы сипатта болуы керек және адам өлтірудің барлық түрлеріне қатысты болуы тиіс. Алайда, Өзбек КСР Қылмыстық кодексінің 82, 84-баптарында көзделген қылмыстар («қатты жан күйзелісі жағдайында қасақана адам өлтіру», «шабуылдаушының өліміне әкеп соққан қажетті қорғаныс шегінен асып кету») іс-әрекет арқылы ғана жасалуы мүмкін екендігіне күмән жоқ... Жоғарыда айтылғандардан, егер әрекетсіздікті адам өлтірудің сыртқы түрі ретінде қарастыру керек болған жағдайда да, бұл аталмыш қылмыстың барлық түрлері үшін қарастырылмауы тиіс. Бұл ретте, заң шығарушы ережеден тыс жайтты қарастыру қажет деп есептеген кезде, ол Қылмыстық кодексте бұл мәселеге өзінің көзқарасын әр кезде көрсетіп отыратынын есте ұстаған жөн... Бірақ кейбір авторлар адам өлтіруді баланың өлімінің алдын-алу емес, мысалы, көмек көрсетпеу деп санайды. Бұл орайда,

жәбірленушіге ауыр жарақат келтірген бұзақының және оған көмек көрсетпеген дәрігердің әрекеттері бірдей тұжырымдалатыны белгілі болды. Заңдағы «өлімнің алдын-алу» мағынасын бұлай түсінетін болсақ, жол - көлік оқиғасы болған жердегі жаралы адамдарға көмектеспей өтіп кеткен, суға батушыға қол ұшын бермеген адамдардың мінез-құлықтарын да адам өлтіруге жатқызуға болады» [62, б. 58]. Аталмыш еңбектен көрініп тұрғандай, «әдебиетте жаңа туған баланы өлтіру әрекетсіздік арқылы жасалуы мүмкін деген пікір сыни тұрғыдан қарастырылады. Автор, әрекетсіздік зиян келтірмейді, бүлдірмейді деп есептейтін ғалымдардың пікіріне автор қосылғаны көрінеді. Материалдық құрамдағы қылмыстарда әрекетсіздіктің рөлі зиянның алдын алмауға ғана саяды. Демек, әрекетсіздік зиянның себебі емес, тек оның шарты болып табылады. Демек, нәрестені өлтіру (жаңа туған баланы өлтіру) тек әрекет арқылы жасалуы мүмкін. «Жаңа туған баланың өмірін сақтап қалу үшін қажетті әрекеттерді орындамау, қауіпте қалдыру қылмыс құрамын құрайды». [57, б. 8]. Бұл жағдайда, адам өлтіру кезіндегі әрекетсіздік жағдайларын қарастырғанда, Шәріпова, жаңа туған баланы мен жас баланы, ал кейбір жағдайларда ересек адамды да бірдей теңестіргені көрінеді, бұл біздің ойымызша дұрыс емес, себебі жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысының объективті жағын қарастырғанда, бұл қылмыс объектісінің ерекшелігін ескеру қажет [57, б. 70]

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған барлық дәлелдер ҚР Қылмыстық кодексінің 119-бабында қарастырылған «Қауіпті жағдайда қалдыру» объектілеріне қатысты дұрыс. Мәтіннен келіп шығатыны, өмірге немесе денсаулыққа қауіпті жағдайдағы және жас, кәрілік, ауру немесе өзге де дәрменсіз жағдай салдарынан өзін-өзі сақтау шараларын қолдану мүмкіндігінен айырылған адамдар осы қылмыс құрамының объектісі болуы мүмкін. Біз зерттеген Қылмыстық кодекстің 100-бабының объектісі, жоғарыда айтылғандай, жаңа туған бала. Педиатрияға бойынша, жаңа туған бала шартты түрде туылғаннан кейін 4 аптаға дейінгі бала, ал жас бала (мектепке дейінгі) - 3 жастан 7 жасқа дейінгі бала. Көріп отырғаныңыздай, жаңа туған бала және жас бала ұғымы бірдей емес. Әрине, жас бала өзінің дәрменсіздігіне байланысты өзіне қажетті көмек көрсете алмайды (мысалы, тамақ немесе баспана үшін ақша табу), бірақ онда басқа ересектерден көмек сұрауға мүмкіндігі бар, жаңа туған балада ондай мүмкіндік жоқ. Екінші жағынан, мамандандырылған емес мекемеде баланы дүниеге әкелген ана бұл әрекетпен баланы қауіпті жағдайға душар етеді. Осылайша, балалы болғысы келмейтін әйел оны мамандандырылған мекемеде (перзентханада) босануға және босанғаннан кейін бірден жаңа туған баладан бас тартуға құқылы, бұл ретте ол ата-ана құқығынан айырылады [63].

Әрине, кейде толғақтағы әйел кенеттен босанудың басталуына байланысты немесе оның орналасқан жерінің адамдардан және қарым-қатынастан алшақтығы нәтижесінде мамандандырылған мекемеге қол жеткізе алмауы мүмкін. Мұндай жағдайларда, жаңа туған баланың өлімі анасының әрекетсіздігі нәтижесінде орын алған кезде, оның балаға көмектесу мүмкіндігі бар-жоғын анықтау керек. Кейде босану процесінде әйелде (әдетте, ауыр, ұзақ босану) есінен тану жағдайы орын алуы мүмкін. Бұл ананың балаға қажетті

көмек көрсетуге физикалық мүмкіндігін жоққа шығаратындықтан, мұндай жағдайда оның жауапкершілігі алынып тасталады. Кейде жаңа туған баланы өлтіру туралы істер бойынша жаңа туған балаға көмектесу және зиянды салдардың алдын алу үшін ананың белгілі бір білімі мен дағдыларының болуын анықтау қажет болады, бірақ олардың көпшілігінде арнайы медициналық дайындық болуы керек [64, б. 430]. Әрине, әрбір босанған әйелден мұндай білімді талап ету мүмкін емес екені анық, нәтижесінде әр жағдайда мұндай жағдайда жаңа туған балаға өлім үшін оның жауапкершілігі туралы мәселе жеке шешілуі тиіс.

Қалай болғанда да, жаңа туған баланы анасының өлтіру әдісін анықтау міндетті болып табылады, өйткені кейбір жағдайларда мұндай адам өлтіру сараланған белгілерімен жасалады, әрине, мұндай жағдайлар өте сирек кездеседі, бірақ әлі де орын алады. Осыған байланысты қылмыстық құқық ережелерінің бәсекелестігі туындайды.

Қылмыстық құқық ережелерінің бәсекелестігі құқық теориясы мен практикасының дербес институты ретінде оларды тиісті сот істерін тергеуде және сотта қарауда қолдануда белгілі бір қиындықтар туғызады. Мұның бастауы қылмыстық-құқықтық ережелерді жасаудың өзінде, яғни қылмыстық кодекс баптарының диспозицияларын, олардың ережелері мен талаптарын жалпылама тұжырымдау және нақтылауда жатыр. Сондықтан қылмыстық құқық ережелерін әзірлеушілер мен құрастырушыларға заң шығарушының талапшылдығы артып келеді. Олардың заң шығармашылық қызметі өте күрделі, ол тергеу және сот тәжірибесін байыппен зерделеуді, жоғары жалпы және арнайы теориялық дайындықты, құқық және құқықтану саласындағы білімді талап етеді. Арнайы қылмыстық-құқықтық ережелердің бәсекелестігіне келетін болсақ, бұл құқықтық жағдайда жазылмаған ереже қолданылады, яғни басымдық жеңілірек қылмыстық жауапкершілікті көздейтін нормаға беріледі. Ол (қағида) Қазақстанның қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының жалпы принциптеріне, атап айтқанда, заңдылық, әділдік және адамгершілікке негізделген [65, б. 100].

Егіздерін өлтірген немесе баласын ерекше қатыгездікпен немесе бірнеше рет өлтірген босанушы әйелдің әрекетін қалай саралау керек деген сұрақ туындайды (бұл жағдайда ол ҚР ҚК-нің 100-бабы ретінде қарастырылады). Мұндай әйелді бір баланы бірінші рет өлтірген босанушы әйелге қарағанда ауыр жазаға тартылуы керек екені анық, себебі жоғарыда аталған жағдайлар, мысалы, екі немесе одан да көп жаңа туылған баланы өлтіру, ерекше қатыгездікпен немесе бірнеше рет өлтіру, қоғамдық қауіптің үлкен екенін көрсетеді, алайда, бұл адам өлтіру босану кезінде, ақыл-есі дұрыстығын жоққа шығармайтын психикалық бұзылыс жағдайында да орын алуы мүмкін.

Ананың жаңа туған баланы бірнеше рет немесе ерекше қатыгездікпен, не екі және одан да көп жаңа туылған баланы өлтіруін саралаудағы мүмкін болатын қателіктерді жою үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабын осы жағдайларды ескеретін бөлігімен толықтыру қажет деп санаймыз.

Сондай-ақ ананың жаңа туған баланы өлтіруінің объективтік жағының

маңызды белгісі оның жасалу уақыты болып табылады, ол физиологиялық босанудың басталуы мен жаңа туылғандық күйінің аяқталу сәтімен шектеледі. Бұл шеңбер осы қылмыстың объектісін анықтауда егжей-тегжейлі негізделеді.

Құқық қорғау мүдделеріне зиян келтіру кез келген қылмыстың объективті салдары болып табылады. Бұл іс-әрекеттің қол сұғу объектісіне нақты зиян келтіру қабілеті, негізінен белгілі бір әрекеттерді (әрекетсіздікті) қылмыстық санатқа жатқызуды анықтайды.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексі қандай қоғамға қауіпті салдар туындауы тиіс екенін айқындай отырып, әртүрлі ұғымдар мен терминдерді: ауыр зардаптарды, ірі мөлшерді, ірі залалды, елеулі залалды, елеулі зиянды, елеулі материалдық залалды және т.б. пайдаланады. Бұл ұғымдар мен терминдердің бірқатары бағалау сипатына ие және түсіндіруді қажет етеді. Сот тәжірибесін зерделеу негізінде мұндай түсініктемені Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бере алады, ал заң шығарушы басқа ұғымдарды қылмыстық заңның өзінде, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі тарауларының 6, 7, 11-баптарына ескертпесінде ашады. Жеке сипаттың салдарында сандық өлшемдер әрдайым қолайлы емес, мысалы, адамның өлімі дәрежесі жоқ [66, б. 63]. Осылайша, В.Н.Кудрявцев адам шығыны, денсаулыққа зиян келтіру және жалпы мүліктік залалды материалдық салдар ретінде сипаттауға болатындығын атап өтті. Физикалық табиғаты бойынша материалдық зардаптар әрқашан сыртқы әлем объектілерінің жойылуымен немесе зақымдалуымен байланысты. Қасақана қылмыстарда қылмыстық салдардың болмауы тек қылмыс жасағаны немесе дайындағаны үшін жауапкершілікке әкелуі мүмкін, абайсызда қылмыстық жауапкершілікті толығымен жояды. Сонымен қатар, кінәлінің келтірілген зиянды жоюды қылмыстық салдардың болмауы деп санауға болмайды, бірақ олар жеңілдететін жағдайлар ретінде танылады және жауапкершіліктің сипаты мен дәрежесін шешуде ескерілуі керек, кейде олар қылмыстық жауапкершіліктен босатуға себеп болуы мүмкін.

Адамды зиянды зардаптар үшін айыптау үшін оның жасаған қоғамдық қауіпті әрекеттері (әрекетсіздігі) мен келтірілген зиян арасында себепті байланыстың болуын анықтау қажет [67, б. 131]. Адам әрекетінің салдары қажеттілік пен кездейсоқтықтың өзара байланысы мен тоғысуы арқылы сыртқы заңдылықтарға бағынады.

Қажетті салдар – берілген құбылыстың даму заңдылығының көрінісі, ол оған тән. Кездейсоқ салдар табиғи түрде берілген құбылыстан туындамайды, бірақ оның өзі себепті шартты. Объективті категориялар ретінде қажеттілік пен кездейсоқтық арасындағы айырмашылық құқықтағы себептілік мәселесін шешудің негізі болып табылады, ол орын алған зардаптар үшін жауапкершіліктің объективті шектерін белгілеуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық жауаптылықты белгілеу кезінде адамның белгілі бір іс-әрекеті мен осы тұлғаға тағылуы сөз болып отырған қылмыстық нәтиже арасында себепті байланыстың болуы туралы мәселе зерттеледі. Сонымен, қарастырылып отырған оқиғаның басталуына байланысты және уақыт бойынша оның алдындағы әртүрлі құбылыстардың жиынтығынан адамның белгілі бір

әрекеті бөлектеліп, оның осы оқиғаның басталуындағы рөлі – жаңа туған баланың өлімі зерттеледі.

Сондықтан жасалған қылмыстық іс-әрекеттің салдары туралы мәселені қарастыра отырып, біз адамның берілген әрекеті мен оның сыртқы дүниеде пайда болған қоғамдық қауіпті зардаптары арасында объективті түрде бар байланысты орнатуымыз керек. Сондықтан әрбір нақты жағдайда ең алдымен адамның белгілі бір әрекеті мен оған жауапкершілік ретінде жүктелетін оқиғалар арасында объективті байланыс бар ма деген мәселені шешу қажет [68, б. 213].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, жаңа туған баланың әрбір зорлық-зомбылық өлімі адам өлтіру емес екенін есте ұстаған жөн. Нәресте босану кезінде мойынға оралған кіндік бауының тұншығуынан, құрсақта пайда болған және ұрық пен ана арасындағы байланыстың мерзімінен бұрын үзілуі нәтижесінде дамыған асфиксиядан өлуі мүмкін. Мысалы, басы жарылғанға дейін баланың орнының қабыршақтануы, бас сүйегінің және миының босану кезіндегі жарақаттануы нәтижесінде, атап айтқанда, қысқышты қолданған кезде немесе әйел босану кезінде баланы басынан немесе мойнынан тартып, босануды тездетуге тырысады. Баланың өлімі, сондай-ақ дене жарақаты тез босану нәтижесінде туындауы мүмкін.

Ананың әрекеті (әрекетсіздігі) мен жаңа туған баланың қайтыс болуы арасында себепті байланыстың болуы туралы мәлімдеме мынаны білдіреді: біріншіден, егер қылмыстық әрекет (әрекетсіздік) босану басталған кезде немесе босанғаннан кейінгі қысқа мерзімде орын алса. кезең (жоғарыда атап өткендей), екіншіден, өлім ананың әрекетінің (әрекетсіздігінің) сөзсіз нәтижесі болуы керек.

Жаңа туған баланы анасының өлтіру объектісі өмір сүру құқығы болып табылады. Тікелей объект жаңа туған баланың физиологиялық босану сәтінен бастап өмір сүру құқығы болып табылады және осы баптың қолданылуы босанған әйелде босанудан туындаған және психо-травматикалық жағдаймен күшейтілген, оның психикалық жағдайына әсер ететін физиологиялық процестер болатын уақытпен (әр жағдайда жеке белгіленеді), бірақ сот медицинасы белгілеген бір күндік жаңа туылғандық критерийлерімен шектеледі. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабындағы «босану кезінде» деген сөздерді «физиологиялық босану басталған кезден» деген сөздермен, және «физиологиялық босану басталған кезден» деген сөздерден кейін «немесе босанғаннан кейін бірден» деген сөздермен толықтырылуын ұсынамыз.

2.2 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының субъектісі және субъективтік жағы

Қылмыстың субъектісі және субъективтік жағы сияқты қылмыс құрамының келесі міндетті элементтерінің мазмұнын түсіну ерекше мәнге ие, өйткені осы заңды белгілер туралы ақпарат қылмыскердің жеке басының бірқатар ерекшеліктерін ашуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде белгіленген жасқа толған, есі дұрыс жеке адам ғана

Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы бойынша қылмыс субъектісі болып танылады.

«Тек ғана» (14-бап) терминімен көрсетілген заңнамалық шектеу заттардың, заңды тұлғалардың, табиғи құбылыстардың, жануарлардың да қылмыс субъектілері бола алмайтындығын көрсетеді (дегенмен, қылмыстық құқық теориясында заңды тұлғаларды қылмыс субъектісіне жатқызу туралы пікір бар). Сонымен қатар, қылмыстық құқық теориясында, қылмыстың субъектісі болып белгілі бір жасқа жеткен кез - келген саналы жеке тұлға емес, тек қосымша ерекше белгілері бар адамдар - арнайы субъектілер ғана бола алатын қылмыстар қарастырылады. Осылайша, жаңа туған баланың анасын өлтіру қылмысының субъектісі тек ана ғана бола алады. С.И. Ожегованың орыс тілі сөздігіне сәйкес, балаларына қатысы бар әйел - ана саналады [69, б. 294].

Медицинаның заманауи дамуы әйелдің денесіне күйеуінің жыныстық жасушасын (гомологиялық инсеминация) немесе донорды (гетерономдық инсеминация) енгізу немесе экстракорпоральды ұрықтандыру және эмбрионды биологиялық ананың немесе әйел донордың ағзасына беру арқылы бедеулік мәселелерін шешуге мүмкіндік берді. Әдетте донор әйелді параллель, суррогат ана, тасымалдаушы ана деп атайды. Әйелді жасанды ұрықтандыру және эмбрионды имплантациялау көрсетілген қызмет түріне лицензия алған мекемелерде және сертификаты бар мамандармен жүзеге асырылады [70].

Бірінші кезеңде мұндай ата-аналар, ең алдымен, мұндай баланың туу құпиясын сақтау мәселесіне тап болады. Бұл мәселе азаматтық құқық саласында жатады және жеке қарауды талап етеді. Бірақ болашақта қылмыстық заңнамада баланың анасы деп, баланы көтерген әйелді ме немесе осы мақсат үшін өз ұрық жасушасын берген әйелді санау керек пе деген сұрақ туындауы мүмкін. Қылмыстық кодекстің 100-бабының мәтіні негізінде жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъектісі жаңа туған баланы тікелей босану кезінде немесе одан кейін тікелей өлтірген әйел болып табылады, яғни әйел бұл баланы өзі тууы тиіс, дәл осы әйелдің денесінде барлық туылу процестері болуы керек. Осыған байланысты О.В. Лукичев ана ұғымына қызықты ұсыныс жасады. Сонымен, ол өзінің диссертациялық зерттеуінде заңнамада «ана» сөзінің орнына, «босанушы әйел» және «босанған әйел» деген медициналық терминдерін қолдануды ұсынды [71, б. 72]. Дәл осындай ұстанымды А.Н.Красиков те бөліседі, ол босану процесі басталған сәттен бастап әйелді «босанушы әйел», ал босану аяқталғаннан кейін «босанған әйел» деп атау керектігін жөн санайды [72, б. 47].

Біз жоғарыда атап өткен ұстанымды дұрыс деп есептейміз, соған байланысты ол пікірді бөлісеміз. Демек, жаңа туған баланы анасының өлтіруі қылмысының субъектісі болып ерекше субъект, яғни тек босанушы немесе босанған әйел ғана қарастырылады.

М.В. Чокинаның ойынша, қылмыс субъектісінің қажетті белгілерінің бірі – қылмыс жасаған жеке тұлғаның ақыл-есінің дұрыстығы. Қылмыстық құқық тұрғысынан алғанда «есі дұрыстық» адамның көңіл-күйі емес, адамның психикалық жағдайына құқықтық баға беру құралы болып табылады. Құқықтың осы категориясы негізінде жеке тұлғаның психологиялық,

психогенетикалық және психофизиологиялық күйіне құқықтық баға беріледі. Жасалған нәрсені түсіну және саналы шешім қабылдау қабілеті адамды қылмысқа кінәлі деп танудың негізі болып табылады [73, б. 55].

Қылмыстық құқық тілімен аударылғанда, қоғамға қауіпті іс-әрекет жасау кезінде психикасының бұзылуы жағдайындағы адамның рефлексиялық белсенділігінің бұзылуы, психикасының жеткіліксіздігі, рефлексиялық белсенділігінің жоғалуы немесе елеулі әлсіреуі адамның есі кіресіздігін, яғни оның кінәлі әрекет жасай алмауын білдіреді. Аурушандық белгілері бар әрекеттер орын алған жерде, субъект қылмыстық-құқықтық мағынада әрекет етпейді, ал келтірілген зиянға қатысты қаулы мен жауапкершілік алынып тасталады [74, б. 47].

ҚР ҚК 17-бабында адамның қылмыс жасау кезеңіндегі психикасының шекаралық жағдайы анықталады. Іс жүзінде ол қылмыстық құқық теориясында, сондай-ақ практикалық құқық қорғау органдарының қызметкерлері арасында ұзақ уақыт бойы пікірталас тудырған шектеулі немесе «төмендетілген» ақыл-ой туралы норманы бекітті, ол заңда келесі сөздермен көрсетілген: «қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде психикасының бұзылуына байланысты өз әрекетінің (әрекетсіздігінің) нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін толық түсіне алмаған немесе оны басқара алмаған адам».

Ақыл-есі дұрыстығын жоққа шығармайтын психикалық бұзылулар Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімі бабының диспозициясында көрсетілмеген жағдайда ғана қылмысты саралауға әсер етуі мүмкін. Егер ҚК-нің Ерекше бөлімінің бабында мұндай нұсқау болса, онда ол (есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы) сапалық жағынан өзге құқықтық сипатқа ие болады және санкция шегінде жазаны жеңілдету үшін ескерілмейді.

Заң шығарушы жаңа туған баланы анасының өлтіруін де осындай қылмыстарға жатқызды және бұл қылмыстың құрамын баламалы таңдау ретінде қарастырды. Мәселен, анасының жаңа туған баланы есі дұрыстығын жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы жағдайында немесе психотравматикалық күй жағдайында өлтіруі ғана жеңілдететін мән-жайлар кезінде жасалған деп танылуы және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы бойынша саралануы мүмкін.

Бірінші жағдайда, заң шығарушы босану процесінде туындаған әйелдің ерекше ауыр психофизиологиялық жағдайын білдіреді, оның мерзімі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабында «босану кезінде де, одан кейінгі кезеңде де» деген анықтамамен көрсетілген.

Жүктілік кезінде, сондай-ақ босану кезінде және одан кейінгі кезеңде әйелдің денесі оның психикасына әсер ететін бірқатар өзгерістерге ұшырайтынына күмән жоқ. Бұл фактіні көптеген танымал гинекологтар мен психиатрлар растайды [75, б. 90]. Әйгілі гинеколог А. П. Николаев: «босанушы әйелге қарап, біз оның қозып тұрған, қып-қызыл қорқынышқа толы ақ жүзін, оның көз жарықтарының және қарашықтардың кеңеюін, қасіреттің көрінісін, көздегі сұмдықты, тістердің қысылуын, ауыздың құрғауын, терең тыныс алу жиілігін, тез қарқынды импульсті, бүкіл денедегі дірілді көре аламыз; біз ыңырануды, жылауды, айқайлауды естиміз, босанушының ауырсынуы мен

қорқынышын, босану азабының бітпестігіне деген шарасыздық халін көреміз ... Босанушы әйелде біз эмоционалды шамадан тыс күйдегі жануарлардың инстинктивті реакцияларына, атап айтқанда қорғаныс рефлексіне, қашуға деген ұмтылысқа, шабуыл мен күрес инстинктіне тең қозғалтыс реакцияларын байқаймыз» [76, б. 158]. Жоғарыда айтылғандай, айтарлықтай ауырсынудан басқа, жүктілік пен босану әйелдің психикасына да әсер етеді. «Жүкті әйелдердің көпшілігінде көңіл-күйдің шамалы өзгеруі байқалады, бұл әдетте өзін-өзі бұзумен байланысты. Кейбір жағдайларда гипохондриалық идеялар, импульсивтілік, обсессивті күйлер орын алады. Бұл құбылыстар жүктілік қажет болмаған жағдайда немесе алдыңғы жүктілік немесе босану сәтсіз болған жағдайларда айқынырақ болады», - деп жазды М.О. Гуревич [77, б. 255].

Дәл осындай пікірді ұстанған К.К. Скрабанский, босану кезінде әйел әр түрлі адам сенгісіз іс-әрекетке, тіпті өзін-өзі өлтіруге дейін барады деп сенген. Жүктілік кезінде психоз салыстырмалы түрде сирек байқалады, психоздың депрессиялық түрлері басымырақ болып, ұғымдардың ауысуы, қорқыныш, өзін-өзі айыптау және әлдеқайда жиі түрде қозу күйі - жоғары сезімталдық пен қозудың маниакалды күйі орын алады [78, б. 216].

М. Д. Авдееванің пікірінше, әйелдің бұл күйі басқа жағдайларды қосқанда кейде жаңа туған баланы анасының өлтіруіне себеп болуы мүмкін. Бұл, әсіресе, әйел балалы болғысы келмеген жағдайда, кейбір жағдайлардың әсерінен ол баланың туылуы оған белгілі бір қиындықтар тудыруы мүмкін деп жиі ойлаған кезде орын алуы мүмкін. Бұл қылмысқа айыпталғандар мұны естүссіз жасағандарын жиі көрсетеді. Негізінен, мұндай мәлімдемелер тек өзін-өзі қорғаудың құралы болып табылады, бірақ кейбір жағдайларда жаңа туған баланы ананың өлтіруі босануға байланысты ауыр, жартылай саналы күйде жасалады. Босану кезіндегі әйелдің ауыр күйі, босану стационарлық медициналық мекемелерде және медициналық көмексіз қалған жағдайларда жаңа туған баланы өлтіру түріндегі теріс салдарларға әкелуі мүмкін [79, б. 60].

Босанудан туындаған психикалық бұзылыс жағдайында әлеуметтік жағдайлар өте маңызды рөл атқарады, олар көбінесе травматикалық жағдайларды тудырады. Қалыптасқан жағдайлардың жиынтығы нәтижесінде босанған әйел жаңа туған баласын өлтіруді шешеді.

Ю.М.Антонян мен С.В.Бородин осы жағдайға байланысты психиатрияда бар деректер әлеуметтік жағдайлардың психикалық денсаулыққа біржақты емес, көп факторлы әсер ететінін көрсететінін атап өтті. Бұл жағдайларды қоғамның әлеуметтік құрылымынан бөлек қарауға болмайды. Онсыз (әрине, тұқым қуалаушылықты, дене бітімін, бейімділікті және т.б. ескере отырып) бірдей патогендік фактордың неліктен ауруды тудыратынын, ал кейбіреуінің неліктен тек ауыр, не шамалы психикалық бұзылумен шектелетінін түсіну мүмкін емес [80, б. 33].

«Психо-травматикалық жағдайдың шарттары» және «психикалық бұзылу жағдайы» ұғымдарының Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында нақты анықтамасы жоқ. Оларды ажырату шекаралары екіұшты әрі түсініксіз болғандықтан, оны жаңа туған баласын өлтірген ананың физикалық мүмкіндіктеріне және жалпы істің барлық мән-жайына сүйенетін

мамандар ғана анықтай алады. Нәтижесінде, ақыл-есінің дұрыстығы немесе ақыл-есінің кемдігі туралы, психо-травматикалық күйінің болуы және психиканың бұзылу жағдайының болуы туралы мәселені шешу кезінде, босану ағымының сипатына қатысты, босанудың әйелдің психикалық жағдайына әсері, олардың ұзақтығы, мұндай күйдің ұзақтығы, әйелдің өз әрекетін жүзеге асыру мүмкіндігі және т.б. сұрақтарға қатысты психология, психиатрия және акушерия саласындағы мамандардың қатысуымен кешенді сараптама тағайындау қажет. Жоғарыда келтірілген мәлімдеме шектік ақыл-ойдың себебі тек босанудан туындаған психикалық бұзылыс күйі ғана емес, сонымен қатар травматикалық жағдайдың шарттары екенін көрсетеді. Осыған ұқсас пікірді О.В.Лукичев бөлісе отырып, былай дейді: «біз басқалары немесе заң шығарушы анықтағандай – «травматикалық жағдайлар» деп күшті физикалық және психикалық күйзелістер жағдайында әйелді жаңа туған баланы өлтіруге «итермелейтін» жанжалды өмірлік жағдайларды болжауға болады. Бұл қылмыстың мотиві белгісімен дәлелденеді. Көбінесе қылмыстың мотивтері болып көпшіліктің айыптауынан қорқу, некеден тыс баланың туылуынан ұялу, баланың әкесінің опасыздық жасауы, ата-анасынан қорқу» сияқты себептер табылады [56, б. 78].

Шектеулі ақыл-ес дұрыстығының пайда болу себебі тек босанудан туындаған психикалық бұзылыс жағдайы емес, сонымен қатар жиынтықтағы психотравматикалық жағдайдың жағдайлары болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы ескере отырып, егер босану мамандандырылған мекемеден тыс жерде болса, Қазақстан Республикасында жүктілік, босану, босанғаннан кейінгі кезеңде және гинекологиялық аурулар кезінде медициналық көмек көрсететін, сондай-ақ жаңа туған балаларға күтім және медициналық көмек көрсететін емдеу-профилактикалық мекемелердің бар екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, бұл емдеу мекемелері, тұрғылықты жері мен төлем қабілеттілігіне қарамастан, стационарға немесе босану емханасына жүгінген әрбір адамға қажетті акушерлік-гинекологиялық көмек көрсетеді. Осымен қатар Қазақстан Республикасында жасанды түсік жасату институты заңдастырылды (жасанды түсік жасату – ұрықтың өмір сүруге қабілетті болмаған алғашқы 28 аптасында жүктілікті тоқтату). Түсік өздігінен (түсік), кез келген ауруға байланысты, немесе әйел қандай да бір себептермен жүктілікті жалғастырғысы келмесе немесе дәрігер оны қандай да бір себептермен тоқтатуды ұсынса, әдейі жасалады (жасанды түсік). Жасанды түсік жасату емдеу мекемесінде жасалады. Мамандандырылған мекемеден тыс жерде немесе белгіленген ережелерді бұза отырып жүктілікті ұзу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 319-бабында көзделген қылмыс болып табылады.)

«Жүктілікті жасанды жолмен тоқтатуды жүргізу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау Министрінің 2009 жылғы 30 қазандағы № 626 бұйрығына сәйкес жүктілікті жасанды түрде тоқтату әйелдің өтініші бойынша жүктілік мерзімі 20 күнге дейін және 12 аптаға дейін кешіктірілген етеккір кезінде, медициналық себептер бойынша ана жағынан да, ұрық жағынан да, жүктілік мерзіміне қарамастан 1-қосымшаға сәйкес , 2-қосымшасына сәйкес жүктілік мерзімі 13 аптадан 22 аптаға дейінгі жүктілік

мерзімімен әлеуметтік көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылады [81].

Бұл мәселе аясында, Қазақстан Республикасында баладан бас тартуға және оны асырап алуға мүмкіндік беретін мекеменің бар екендігі өте маңызды.

Шектеулі ақыл-есінің дұрыстығының пайда болуы себебі мамандандырылған медициналық мекемеге уақтылы қол жеткізу арқылы жойылуы мүмкін. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Р.Т.Нұртаевтың мынадай пікірімен келіспеуге болмайды: «Мәселен, Конституцияның 1-бабының 1-бөлігінде адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылықтар ретінде жария етіледі, ал ҚР ҚК-нің 100-бабында жаңа туған баланы анасының өлтіруі адам өлтіру сияқты бағалаулық, кеңейтілген және түсініксіз түсіндірілетін мән-жайларды көрсете отырып, артықшылықты құрамдардың санатына жатқызылған (кінәні жеңілдететін мән-жайлармен). Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабында заң шығарушы қылмыстық құқық нормасының Негізгі Заң – Республика Конституция идеяларына, қағидаттарына және нормаларына қисынсыз және жол берілмейтін қайшылыққа жол бергендіктен заңды түрде алып тастауға болады» [82, б. 46]. Әрине, Р.Т.Нұртаев қаралып отырған ереженің Қазақстан Республикасының Конституциясына қатысты қисынсыздығын дұрыс атап өтті, дегенмен біздің ойымызша, бұл ережені алып тастау ертерек, себебі, ана мен баланы қорғау саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін басқа да нормативтік актілер әлі де тиімді емес, осыған байланысты босанған әйелдерде травматикалық жағдай кезінде ақыл-есі дұрыстығын жоққа шығармайтын психикалық бұзылулар пайда болады.

Заңмен белгіленген жасқа жету қылмыс субъектісінің міндетті белгілерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес қылмыс жасалған кезде он алты жасқа толған ана ғана жаңа туған баланы анасының өлтіру субъектісі бола алады.

Ағзаның биологиялық жетілу кезеңі бола отырып, жас сонымен бірге өмір сүру, оқу және тәрбие жағдайымен анықталатын жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық дамуының нақты кезеңі болып табылады. Адамның қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін жасын анықтау кезінде адамның сана-сезім деңгейі, оның жасаған әрекеттерінің сипатын, олардың әлеуметтік қауіптілігі мен маңыздылығын түсіну қабілеті, сондай-ақ оларды басқару қабілеті негізге алынатыны анық. Заң шығарушы екі жас (ең төменгі) шегін белгілейді: 16 және 14 жас. Он алты жас-бұл жалпы ереже бойынша қылмыстық жауапкершілік туындауы мүмкін жас. 16 жастан бастап, сирек жағдайларды қоспағанда, адам, сарапшылардың пікірінше, өзінің мінез-құлқын, оның ішінде қылмыстық әрекетін бағалай алады.

14 жастан бастап қылмыстық жауапкершілік туындайтын қылмыстарды іріктеу критерийлері:

- әрекеттің қоғамдық қауіптілігінің дәлелі, оның қылмыстық жазалануы, 14 жасында жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілігі мен құқыққа қарсылығын сезіну мүмкіндігі;

- бұл қылмыстардың жасөспірімдер арасында кең таралуы [34, б. 270].

Қазақстан Республикасы ҚК-нің 15-бабының екінші бөлігіне сәйкес қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған адамдар бірқатар қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Бізді жеке адамға қарсы қылмыстар қызықтыратындықтан, жоғарыда көрсетілгендерге қатысты және Қазақстан Республикасы ҚК - нің 15-бабында көзделген қылмыстарды ғана атап өтеміз, олар: адам өлтіру (99-б.), денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (106-б.), ауырлататын мән-жайлар кезінде денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру (б. 2). 107), зорлау (120-б.), нәпсікұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері (121-б.), адамды ұрлау (125-б.).

Сонымен, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы жоғарыда аталған тізімге енбеген. Қазақстандық заң шығарушының мұндай ұстанымы бірқатар күрделі қылмыстық-құқықтық, психологиялық және адамгершілік мәселелерін туғызады. Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде акселерация кеңінен таралғаны белгілі, осыған байланысты жасөспірімдердің ерте жыныстық жетілу жағдайлары жиі кездеседі, бұл өз кезегінде ерте жыныстық қатынасқа әкеледі, бұл жағымсыз салдарға (ерте жүктілік) әкеледі, нәтижесінде олардан арылуға деген ұмтылыс орын алады. А.Н. Ли, америкалық мамандардың бағалауына сілтеме жасай отырып, білімнің ескіруі мен тозуы туралы мәліметтер жыл сайын 5% теориялық және 20% кәсіби білімімен жаңартылып отыратынын атап өтті. Америка Құрама Штаттарында тіпті мамандар білімінің ескіруін – «құзіреттіліктің жартылай ыдырау кезеңі» деп аталатын, ядролық физикадан алынған және жаңа ақпараттың пайда болуы нәтижесінде мамандардың құзыреттілігі 50% төмендеген уақыттың ұзақтығын білдіретін ерекше өлшем бірлігі орнатылған. Соңғы онжылдықтар ішінде бұл кезеңнің тез қысқаруы орын алды [83, б. 86]. Біздің ойымызша, бұл терминді қылмыстық-құқықтық білімге де қолдануға болады. Сонымен, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің тәуелсіз қылмыс деп атап өтуге қоғамның заңсыз жүктілікке ымырасыз қарсы тұруы, медициналық көмек көрсетудің төмен деңгейде болуы және әйелдің түсік жасатуға келіскен жағдайда бұл операция әрдайым сәтті бола бермейтіні, контрацепция әдістері жүз пайыз қажетті нәтиже бермегені себеп болды. Медициналық көмектің замануи дамуына байланысты, қажетсіз жүктіліктің пайда болу мәселесінің шиеленісуін жою туралы айтуға болады, және бұл қылмыс үшін 16 жастан бастап қылмыстық жауапкершіліктің жасын белгілеуге қыздардың жыныстық жетілуі 16 жасқа толғанда орын алуы себеп болды. Жоғарыда атап өткеніміздей, қоғам дамуының қазіргі кезеңінде акселерация кеңінен таралды (нах.acceleratio -үдеу). Антропологияда-соңғы 100-150 жыл ішінде балалар мен жасөспірімдердің соматикалық дамуы мен физиологиялық жетілуінің жеделдеуі байқалады. Акселерация халықтың барлық әлеуметтік топтарында кездеседі. 75-100 жыл ішіндегі жыныстық жетілу мерзімі орта есеппен 1-2 жылға бұрынғыға қарай ауысты (1880 жылдан 1950 жылға дейінгі деректер). Сонымен, алғашқы етеккірдің орташа жасы 19 ғасырдың басындағы 16,5 жастан 1950 жылы 13-13, 5 жасқа дейін төмендеді. Бұл деректер өткен ғасырдың ортасына жатады, ал қазір ерте жыныстық жетілу туралы айтуға болады, Алматы қ. Адам репродукциясы орталығының деректері бойынша жасөспірімдерде жыныстық

жетілу 12 жастан басталады.

Сонымен қатар, 16 жастан бастап қылмыстық жауапкершіліктің жасын белгілеуге қылмыстық құқық саласында мамандандырылған заңгерлердің пікірінше, 14 жастағы босанған әйел өзінің мінез-құлқын, оның ішінде қылмыстық мінез-құлқын толық бағаламайтындығы себеп болды.

Жоғарыда келтірілген көркем көрініспен бірге мәселенің «арғы» жағы да бар. А.Н.Ли атап өткендей, өте кең таралған қылмыс – баланы жас ананың өлтіруі туралы айтпау мүмкін емес. Жасөспірімдер 12-14 жаста, кейде одан да ертерек жыныстық қатынасқа түседі, ішімдік ішеді, темекі шегеді, ұсақ ұрлық жасайды. Олар бұзақылық әрекеттерге жол береді, ал ішіндегі ең агрессивті және қатыгездері өз құрдастарын өлтіреді, тонауға қатысады. Олар, әдетте, материалдық және мәдени жағынан әл-ауқаты төмен отбасылардан келген, ата-аналарымен рухани келісімі жоқ, өздерін бұл дүниеде қажетсіз сезінетіндер болып шығады. Осының аясында отбасы мен мектептен алшақтау тереңдей түседі, үйден қашу, қаңғыбастық жиілей түседі [78, б. 24].

ҚР ҚК 100-бабында көзделген іс-әрекеттерді адамдар заңнамада көзделгеннен ерте жаста жасауы мүмкін және мұндай адамдардың қылмыстық жауаптылыққа тартылмайтындығы, біздің ойымызша, бірқатар проблемалар туғызады деген қорытындыға келуге болады. Заңсыз әрекет ету қабілетіне негізделген қылмыстық жауаптылықтың жастық шегін негіздеу үшін психологиялық білімді пайдаланудың объективті қажеттілігі айқын. Белгілі бір ортаға тән жеткілікті жас жетілу туралы тұжырымды сәйкестендірудің психологиялық негіздемесі болмаса, бұл шешім объективті ақылға кепілдік бола алмайды. Осы орайда құқық қорғау органдарының психологиялық мәселелері саласындағы көрнекі сарапшылардың пікірін келтіруді қажет деп санаймыз. Әдебиетте М. Л. Гомелауридің зерттеуіне сілтеме бар, ол 11-12 жас аралығындағы жасөспірімдердің көпшілігі және 13-14 жас аралығындағы барлық адамдар өз әрекеттерінің басқа адамдар үшін ықтимал салдарын болжай және ескере алады деген қорытындыға келді. Сараптамалық материалға сүйене отырып, И.А.Кудрявцев осындай дәл осындай қорытындыға келді. Ол 12 мен 14 жас аралығындағы адамның моральдық талаптарға қатысты ұстанымына негізделген қылмыстық маңызды жағдайларда мінез-құлықты саналы түрде реттеу қабілеті жасөспірімді кінәлі жауапкершілік субъектісі ретінде тану үшін жеткілікті екенін атап өтті. С. Л. Рубинштейн, сонымен қатар, жеткілікті эксперименттік материал негізінде, 14 жасқа дейін қорытынды жасау үшін дамыған қабілеттің болуын айтады. Ресей өз зерттеулеріне сүйене отырып, «қылмыстық жауапкершіліктің 14 жылдық шегі психологиялық тұрғыдан, оның ішінде ішкі бақылаудың дамуын эксперименттік таңдаулы бағалау негізінде орынды болып көрінеді» деген қорытындыға келген [84, б. 257].

Осыған байланысты, біздің ойымызша, он төрт жастан бастап қылмыстық жауапкершілік - жаңа туған баланы анасының өлтіруі көзделетін қылмыстар тізбесіне (ҚР ҚК 15-бабы) енгізу қажет.

Жоғарыда атап өтілгендей, қарастырылып отырған ереже ерекше субъекті – босанушы әйелді, жаңа туған баланың анасын қарастырады. Бірақ сот тәжірибесі қылмыстың осы түрі бойынша сыйбайластық жағдайларын білетінін

ұмытпаған жөн.

Бірнеше адам жасаған қылмыстың қоғамдық қауіптілігі бір адам жасаған қылмыстың қаупінен әлдеқайда жоғары [85, б. 121]. Осыған байланысты жаңа туған баланың анасының қатысы бар адам өлтіру фактілерін қарастыру қажет. Әдетте, қылмыстың бұл түріне келесі адамдар сыбайлас болады:

- Босанатын анасымен заңды некеде болмаған баланың әкесі;
- Босанатын әйелдің анасы немесе жақын туыстары;
- Босанатын әйелдің құрбылары.

Жаңа туған баланың анасының өліміне қатысушыларды анықтау және жауапкершілікке тарту маңызды рөлге ие. Себебі бұл адамдар травматикалық жағдайда да, психикалық бұзылыста да емес, сондықтан олардың әрекеттері босанған әйелдің әрекеттеріне қарғанда әлеуметтік жағынан анағұрлым қауіпті. Осыған байланысты олар ҚР ҚК 28 және 100-баптары бойынша жауапкершілікке тартылады.

Бұл мәселеде М. Д. Шаргородский келесі көзқарасты білдіреді: «Біздің ойымызша жазаға тартудың ұшқыр найзасы көп жағдайда физикалық өлтірушілерге қарсы бағытталмауы тиіс деп санаймыз» және бұл жерде біз А.Тадевосянмен толықтай келісеміз, ол былай деп жазады: «Бұл жерде физикалық өлтірушілерді емес (бұл ең оңай іс; әдетте бұл аналар, бұны олар өздері мойындайды), арандатушылар мен сыбайластарды, алданған қыздарды тастап, өз әрекеттері үшін жауап бергісі келмейтін ер адамдарды анықтау өте маңызды». Бұл жағдайда әкенің рөліне ерекше назар аудару керек еді. Балаларын тастап, оларға қамқорлық жасағысы келмейтін, аналарды тікелей немесе жанама түрде жаңа туған нәрестені өлтіруге итермелейтін, оларға көмектесетін, балаларын босану кезінде емес, қандай да бір себептермен босанғаннан кейін бірден өлтіретін аналар, міне осы санаттағы адамдар, біздің жазалау шараларының нысаны болуы тиіс.

Сондай-ақ, М.Д. Шаргородский қылмыстық-кассациялық алқаның пікірін қолдай отыра, баланы анасының өлтіруі туралы іс қозғалған кезде баланың әкесінің жеке басын және оның қылмыстағы рөлін мұқият анықтау керек деп санайды. Осы орайда, «әкесі ол ананы баласын өлтіруге итермелеген бе, әлде өлтіруге көмектескен бе, ол алдағы босану мен адам өлтіру туралы білді ме, , баланың анасы одан көмек сұрады ма, ол бас тартып, анасы мен баласын шарасыз жағдайда қалдырды ма?» деген сұрақтар егжей-тегжейлі қарастырылуы тиіс [8, б. 47].

Бұл ретте жаңа туған баланы өлтірудегі әкенің рөлін біршама асыра сілтеу деп санаймыз. Себебі, әкенің балалы болуды және оны тәрбиелеуді қаламауымен қатар, ананың мұндай әрекетке баруының басқа да бірқатар себептері бар. Мұндай себептерге ата-ананың қызының некеден тыс қарым-қатынасын жария етуді қаламауы, ананың мансапатық мақсаттары мен бала тәрбиесін үйлестіре алмауы, аналық инстинкттің деградациясы, ең соңында, ананың контрацепцияның қарапайым шаралары мен жаңа туған баласын өлтіру туралы шешіміне әсер етуі мүмкін заңнамасын білмеуі болуы мүмкін.

Алайда, мұндай жағдайларда салғырттық әрекеттің әсері орын алуы мүмкін. Салғырт қарау яки жол берушілік-қылмыскерге кедергі келтіруі не

қылмыстың алдын алуға қандай да бір шаралар қолдануы мүмкін болған жағдайларда қылмыс жасауға кедергі жасамау. Өз кезегінде салғырт қарау бойынша қылмыстық жауапкершілікке, тек билік өкілдері немесе лауазымды адамдар, яғни өз қызметінің борышы немесе оларға жүктелген міндеттері бойынша қылмыс жасауға жол бермеуге тиіс адамдар ғана тартылады [79, б. 133].

Қылмыстық істерді зерделеу көрсеткендей, босанатын әйел тарапынан да арандату әрекеттері орын алуы мүмкін. Біздің ойымызша, мұндай жағдайлар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 28 және 100-баптары бойынша қарастырылады.

Қылмыс құрамының келесі міндетті белгісі қылмыстың субъективтік жағы болып табылады. Қылмыстың субъективтік жағы әрекеттің ішкі мазмұны, субъективтік жағының құрамдас элементтері кінә, мотив, мақсат және эмоционалдық күй болып табылады. Бұл белгілердің барлығы бірігіп қылмыс субъектісінің психикасында болатын ішкі процесті сипаттап, қылмыс жасаған адамның санасы мен еркі арасындағы байланысты көрсетеді. Қылмыстық құқықта кінә мәселесіне ерекше назар аударылады, өйткені кінәлі жауаптылық принциптерінен шамалы ғана ауытқу заңның бұзылуына әкеліп соғады, жауапкершіліктің түрі мен оның көлемі бойынша әділетсіз шешім шығаруы мүмкін.

Кінә – адамның өзі жасаған қоғамға қауіпті әрекетке және оның қоғамға қауіпті зардаптарына психикалық қатынасы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 19-бабына сәйкес кінәнің нысандары қасақаналық немесе абайсыздық, ал Қылмыстық кодекстің бірінші рет кінәнің екі нысаны бар қылмыстар үшін жауаптылық мәселелерін түсіндіретін 22-бапты қарастырады.

Тими́на Л. И., Лукичев О. В., Пегайло Э. Ф., Наумов А. В. сияқы авторлар бұл қылмыс тікелей және жанама ниетпен жасалуы мүмкін деген тұжырымды бөліседі [45, б. 78]. Біз бұл көзқарасты, яғни ананың жаңа туған баланы өлтіруіне құқықтық баға беруді дұрысырақ көрсетеді деп есептейміз. ҚР ҚК 20-бабында заң шығарушы «егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжап білген болса және олардың туындауын қаласа, қылмыс тікелей ниетпен жасалған деп танылады», ал осы бапқа сәйкес жанама қасақана қылмыс жасау «... егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, қоғамға қауіпті зардаптардың болу мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, осы зардаптардың орын алуын қаламаса да, оған саналы түрде жол берсе не оларға немқұрайлы қараса» деп белгілеген. Әрине, жаңа туған баланың анасының өлтіруі жанама қасақаналықпен жасалуы әлдеқайда аз сирек кездеседі. Осылайша, түпкілікті ниет босанған әйелдің іс-әрекетінде көрінеді, ол босанған кезде немесе тікелей олардан кейін (тәулік ішінде) психо-травматикалық жағдайдың салдарынан және есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психиканың бұзылуы жағдайында баланы табу немесе құтқару екіталай жерлерде, сондай-ақ анасы босану кезінде алғашқы медициналық көмек

көрсетпеген кезде қалдырады. Бұл жағдайларда, әрине, адам өлтіру тікелей ниетпен жасалады, бірақ жоғарыда аталған жағдайда босанған әйелдің жағдайы жабырқаңқылықпен, ойдың сылбырлығымен, үмітсіздікпен, амалсыздықпен, балаға оның барлық қиындықтарының себепкері ретінде қарауымен сипатталады. Нәтижесінде, жаңа туған баланы өлтіруге тікелей ниеті жоқ әйел, баланың туылуына қажетті шараларды қабылдамайды, яғни кіндікті кесіп тастамайды, тыныс алу жолдарынан шырышты тазаламайды, баланы тамақтандырудан бас тартады, оны босану басталған жерде қалдырады. Сонымен қатар, босанған әйел баланың өлімін тікелей қаламайды, бірақ оның қайтыс болу мүмкіндігін алдын-ала біліп, не жаңа туған баланың өлімінің басталуына саналы түрде жол береді немесе бұған немқұрайлы қарайды.

Қалыптасу уақытына сәйкес ниет алдын-ала ойластырылған және кенеттен пайда болған болып бөлінеді. Алдын-ала ойластырылған ниет қылмыс жасалғанға дейін адамның алдын-ала психикалық әрекетімен сипатталады (шақырудың пайда болуы, құралдарды іздеу, қылмыс жасалған жер және т.б.). Мұндай жағдайларда ниеттің пайда болуы және қылмыс жасау сәті уақыт аралығымен бөлінеді, оның барысында субъект қылмыстық жазаланатын іс-әрекет жасауға бел буады, сондай-ақ қылмыс жасау іздерін жасыру тәсілдерін қарастырады. Кенеттен пайда болған ниет-бұл қылмыс жасау ниеті кенеттен пайда болатын және дереу орындалатын ниет. Алдын-ала ойластырылған ниет қылмыстың ауырлығын көрсететіні анық, ниеттің бұл түрі әдетте жеке тұлғаның тұрақты әлеуметтік бейімділігін көрсетеді. Бұған дейін Қазақ КСР Қылмыстық кодексінде қасақана кінә нысаны болған кезде жауапкершілікті арттыруға нұсқау болмаған. Алайда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде іс-әрекеттің қасақана жасалуы кейбір жағдайларда қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде танылады. Мәселен, 54-бапта қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар ретінде 3-тармақтың 1-бөлігінде адамдар тобының, алдын ала сөз байласқан адамдар тобының, қылмыстық топтың қылмыс жасау жағдайы көзделген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі кенеттен туындаған пиғылмен жасалған қылмысты онша қауіпті емес деп таниды. Мұндай қылмыстарға, біздің ойымызша, жаңа туған баланы анасының өлтіруі де жатады, өйткені бұл қылмысты тәуелсіз құрамға бөлудің себебі босану кезінде немесе олардан кейін (күн ішінде) босанған әйел психо-травматикалық жағдайда босанудан туындаған психикалық бұзылуды сезінуі мүмкін, бұл ақыл-ойды жоққа шығармайды. Демек, нәрестені өлтіру ниеті босану кезінде немесе олардан кейін (күн ішінде) пайда болуы керек.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруіне байланысты алдын-ала ойластырылған ниет, болашақ «ана» қылмыс жасауға алдын-ала дайындалған жағдайларда орын алады. Бұл жағдайда жалпы процестің әсері туралы айту мүмкін емес. С.В. Бородин де дәл осындай пікірде, ол жаңа туған баланы өлтіру «осындай жағдайларда, кінәлі адам оған алдын-ала дайындалған кезде, оны жеңілдететін жағдайларда мінсіз деп тану дұрыс болмас еді» деп атап өтті [86, б. 47], ғалымдар да өз ғылыми еңбектерін жаңа туған баланың анасының өліміне арнайы арнаған [66, б. 91]. Басқа ғалымдар туу процесі басталғанға

дейін ниеттің анықталуы жаңа туған баланың анасының өлтіру деңгейіне әсер етпейді деп санайды, мысалы Тимин Л. И. жаңа туған баланы өлтіру - бұл баланың өмірін қиюға арналған қылмыстық ниеттің пайда болу сәті маңызды емес қасақана қылмыс екенін көрсетеді. Бала туылғанға дейін адам өлтіру ниетін анықтау жаңа туған баланы өлтіру біліктілігін өзгерте алмайды, өйткені соңғысы босану процесіне тән күйде жасалады [45, б. 17], Г.Шарипова дәл осындай көзқарасты ұстанады, ал ол одан да сенімді дәлелдер келтіреді» кінәліде осындай (баладан құтылу) алдын-ала ойластырылған ниеттің болуы баланы (жаңа туған баланы) әдеттегі қасақана өлтіру деп тануға негіз бола алмайды. Сонымен бірге ... әсер ету жағдайында кінәлі сананың тарылуына байланысты бұрын пайда болған импульсті ұмытпауы мүмкін, бұл жағдайда ол қылмыстың қозғаушы күші емес» [57, б. 11]. Сонымен бірге, осы тұжырымның авторы әсер ету күйін және босанудан туындаған психикалық бұзылыстың күйін анықтайды, бұл біздің ойымызша дұрыс емес. Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабының диспозициясының мағынасынан адам өлтіруші әйелдің барлық әрекеттері босану кезіне жатады. Кенеттен пайда болған ниетпен баланы өлтіру шешім қабылдау буынының деформациясымен сипатталады. Босанған әйелдің баласын өлтіру туралы шешім қабылдауы толқу, физикалық ауырсыну, эмоционалды тұрақсыздық аясында эмоционалды фонның жоғарылауымен жүреді, шешуге қажетті ақпаратты қабылдау стресстік жағдайда жүреді, нәтижесінде ол толық емес және оны талдау бұрмаланған, шешім қабылдаудың кейбір элементтері бейсаналық деңгейде пайда болуы мүмкін, сондықтан шешім әрдайым бола бермейтіні анық. Бұл жағдай әйелге күшті психологиялық қысым жағдайында босану процесінің күрделілігі мен жылдамдығымен күшейеді. Жоғарыда аталған барлық факторлар заң шығарушының жаңа туған баланы анасының өлімін тәуелсіз құрамға бөлу туралы шешіміне әсер етті, ал барлық босанған әйелдердің босану кезінде мұндай жағдайға тап болмайтынын ескеру қажет. Сондықтан жаңа туған баланы өлтіру ниетінің пайда болу сәті іс-әрекеттің біліктілігіне әсер етпейді деп санайтын авторлардың пікірімен келісуге болмайды. Біздің ойымызша, ҚР ҚК-нің жаңа туған баланы анасының өлтіруін көздейтін 100-бабы дәл осы бап болып табылады, ол бойынша кінәліде кенеттен пайда болған пиғыл болған жағдайда ғана жауапкершілік туындауы мүмкін.

Біз жүргізген зерттеу көрсеткендей, 90% жағдайда жаңа туған баланы анасының өлтіруі қасақана жасалады, бұл ретте кінәлілер ҚР ҚК 100-бабы бойынша сотталады. Біз жаңа туған баланы анасының адам өлтіргені туралы куәландыратын мән-жайлар анықталған жағдайда, кінәлі адам барлық жеңілдететін және ауырлататын белгілерді ескере отырып, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 99-бабы бойынша жауаптылыққа тартылуға тиіс деп санаймыз.

Бұл жіктеудің критерийі субъект ұғымдарының сенімділік дәрежесі болып табылады. Белгілі бір (нақтыланған) ниет адамда ықтимал зиянның сипаты мен көлемі туралы нақты идеяның болуымен сипатталады. Қарапайым белгілі бір ниетпен кінәлі адам өзінің іс-әрекетінің нәтижесінде дәл анықталған

бір нәтиже болатынын түсінеді (біздің жағдайда баланың қайтыс болуы). Балама белгілі бір ниетпен кінәлі екі немесе одан да көп анықталған әлеуметтік қауіпті салдардың басталуын болжайды, кінәліге іс жүзінде болған нәтиже жүктеледі. Белгісіз ниетпен туындаған салдар кінәлінің санасымен қамтылады, бірақ жеке анықталмайды, ал келтірілген зиянның мөлшері нақтыланбайды. Біздің ойымызша, жаңа туған баланы ананың өлтіруі белгілі бір ниетпен де, белгісіз ниетпен де жасалуы мүмкін. Сонымен қатар, нақты ниетпен босанатын әйелдің ниеті белгілі бір қылмыстық нәтижеге - баланың өліміне дәл бағытталған, ал белгісіз ниетпен жаңа туған баланың өлімі босанған әйелдің болжамына енсе де, оның болжамына жеке анықталмаған. Сонымен, босанған әйел жаңа туған баладан арылғысы келеді, ал оның өлімі оның болжамына енеді, бірақ оның көрінісінде өлім қатаң анықталмаған. Мұндай ниетпен босанған әйел баладан құтылу үшін оны қаңырап бос қалған жерге тастай алады немесе оны қоғамдық дәретхананың шұңқырына тастай алады, оның қайтыс болу мүмкіндігін болжайды, бірақ кездейсоқ адамдар баланы тауып, оған қажетті көмек көрсете алады, нәтижесінде баланың өлімнен аман қалады, бірақ денсаулыққа әртүрлі ауырлықтағы зиян келуі сияқты басқа да жағымсыз салдарлар пайда болуы мүмкін.

Сот-тергеу тәжірибесін зерделеу кезінде біз ананың абайсызда жаңа туған балаға өлім келтіру мысалдарына тап болдық. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 21-бабына сәйкес «менмендікпен немесе немқұрайлылықпен жасалған іс-әрекет абайсызда жасалған қылмыс деп танылады». Айта кету керек, менмендіктің жанама ниетпен ұқсастығы бар. Олардың айырмашылығы-адам тек қана қылмыстық жазаланатын салдардың пайда болу мүмкіндігін алдын-ала болжайды, ал бұл салдардың алдын-алу олардың алдын-алу үшін жеңіл үмітпен бірге жүреді. Бұл жағдай саралау кезінде кейбір қиындықтарды тудырады [45, б. 18].

Қылмыстың субъективті жағы қылмыс жасаған адамның кінәсін анықтау мәселелерімен шектелмейді. Ниеттің пайда болуы, әдетте, бір сәттік әрекет емес, оған қандай да бір оқиға негіз болады, кінәлі адамның психикасында кінәнің формаларымен шектелмейтін күрделі ішкі процесс жүреді. 20 ғасырдың басындағы қылмыстық құқық саласында мамандандырылған заңгерлердің еңбектерінде Біз жаңа туған баланы өлтірудің себебі материалдық қажеттілік, некеден тыс жүктілік үшін басқаларға ұят және т.б. деген пікірге тап боламыз. 20 ғасырдың басындағы заңнамалық жинақтардың едәуір бөлігі (Венгр, Швед, Норвег, неміс, бельгиялық, орыс, румын, фин және басқа да кодекстер) жаңа туған баланы анасының өлтіруін тәуелсіз құрамға бөлуінде ананың ерекше «некесіз» жағдайын (ұят немесе қорқынығ сезімдері) негіз ретінде қарастырды. 20 ғасырдың басындағы кейбір кодекстер жезөкшелік кәсіптегі аналарды жаңа туған баланы өлтіру субъектілерінің қатарынан алып тастады, себебі мұндай әйел ұяттың, ар-намыстың не екенін біле алмайды. 20 ғасырдың басында қылмыстық құқық саласында мамандандырылған заңгерлер де дәл осындай пікірде болды. З. Д. Лохвицкий «егер әйелдің бұрынғы өмірі азғындық болса, онда адам өлтірудің себебі ұят болды деп болжау таңқаларлық болар еді... Егер әйел бір кездері некесіз балалы болған болса, онда ол әйелде бірінші рет

босанғандағы қорқыныш пен толқу сезімін болжауға негіз жоқ. Қыз бала үшін бірінші қадам, бірінші қателік және оның салдары маңызды; тек осы жағдайда заңды жеңілдету өте әділетті» деген болатын [87, б. 526].

Көріп отырғанымыздай, кейбір елдерде жаңа туған баланы анасының өлтіруінің себебі дәл осы ниет болған, сондықтан біздің ойымызша ниет жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективті жағының міндетті белгісі болмаса да, оны әлі де қарастыру керек.

Ниет - қылмыстық әрекеттің тікелей ішкі қозғаушы себебі [88, б. 381]. Психологияда ниет «адамның басқа мақсатқа емес, берілген мақсатқа ұмтылысын анықтайтын нәрсе» ретінде анықталады...» [89, б. 35]. Қылмыстық заңда адамның белгілі бір мүдделері мен қажеттіліктеріне байланысты саналы ішкі ынталандыру оның іс-әрекетке деген шешімін тудыратын себеп ретінде танылады.

Жаңа туылған баласын өлтіруші әйел үшін шешім қабылдау буынының деформациясы тән. Мұндай шешім эмоционалды фонды күшейту жағдайында қабылданады (толқу, қорқыныш, физикалық ауырсыну). Мұндай фон стресстік жағдай туғызып, субъект үшін ерекше мәнге ие болады, нәтижесінде қажетті ақпаратты қабылдау шектеледі және ол ақпаратты талдау бұрмаланады, шешім қабылдаудың жеке элементтері бейсаналық деңгейде орын алуы мүмкін, нәтижесінде шешім әрдайым айқын бола бермейді. Жоғарыда айтылғандай, аталғандардың бәрі күшті психологиялық әсер ету жағдайында босанушы әйел үшін құбылыстың жылдамдығымен және жаңалығымен күшейтіледі.

Біз, жоғарыдағы бөлімдерде 19 ғасырдағы қылмыстық құқық саласында мамандандырылған заңгерлердің жаңа туған баланы анасының өлтіруіне себеп ретінде ұят, қоғамдық пікірден қорқу, баланың болашағы үшін қорқыныш, арнамысты сақтауды санағанын атап өттік [90, б. 208]. Әр түрлі түсіндірмелерде жаңа туған баланың анасының өліміне байланысты бұл ниет ғылыми әдебиеттер мен құқық қолдану қызметіне мықтап енген, бірақ қазіргі уақытта олар шындыққа жанаспайды. Е. Б. Кургузкина да дәл осындай пікірді ұстанады, ол былай дейді: «кінәлілердің іс-әрекетін мұндай түсіндіруді мотивация саласына жатқызуға болады, яғни қылмыс жасаған адамдар өздерінің іс-әрекеттерін түсіндіреді» [91, б. 28]. Осыған байланысты У.С. Жекебаев әділ былай деп атап көрсетеді: «адамның әлеуметтік ұстанымы ниетінде көрінеді» [92, б. 95].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстың ниетті, оның ішінде жаңа туған баланы анасының өлтіруі қылмыскердің тұрақты жеке қасиеттерімен және қоршаған орта жағдайымен тікелей байланысты деген қорытындыға келуге болады. Бұл қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуына әкелетін күрделі жағдайларда қылмыскердің жеке қасиеттері. Ниеттің негізі-адамның ішкі ортасын көрсететін қажеттілік.

Ю. М. Антонян өзінің «Адам өлтіру психологиясы» зерттеуінде мотивті «белгілі бір әрекеттерден психологиялық пайда әкелетін мінез-құлықтың субъективті мағынасы» деп анықтады; мінез-құлық көбінесе полимотивацияланған, полимотивацияны әр түрлі мотивтердің бір уақытта жұмыс істеуі ретінде түсіну керек... мотивтер бетінде жатпайды, оларды осы

адамның мәнін, оның психикалық ерекшеліктерінің құрылымын түсінбестен, тек іс-әрекеттерді талдаудан шығаруға болмайды... басқа әрекеттер тізбегінде жасалған адам өлтіруді қарастырмай. Аталған себептер адамға қатысты қандай функцияны (немесе функцияларды) атқаратынын, қандай «қызмет оған қызмет ететінін», адам өлтірудің психологиялық «пайдасы» неде екенін білу керек [93, б. 260].

Жоғарыда атап өткеніміздей, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің себебі оның некеден тыс жүктілігін жариялау фактісі болып табылады, бірақ жаңа туған баланы өлтіргеннен кейін, біздің ойымызша, бұл қорқыныш жоғалмайды, керісінше күшейеді, өйткені оны жаңа туған баланы өлтіргені үшін айыптау некеден тыс жүктіліктің жариялануына әкеледі. Қасақана қылмыс жасаған кезде, кейінгі қылмыстық жазадан қорқу себептері адамның мотивациялық жүйесінде өте белсенді қарама-қарсы рөл атқара алады. Алайда, қылмыстық жазадан қорқу көп жағдайда жауапкершіліктен жалтаруға деген үмітпен бейтараптандырылады, нәтижесінде қасақана қылмыскерлер, әдетте, қылмыстың іздерін мұқият жасыруға тырысады немесе олардың пікірінше, дәлелдемелерді дәлелдеу үшін сенімді дәлелдер алдын-ала дайындайды [94, б. 40]. Біздің ойымызша, себептің осы түсіндірмесімен келісуге болмайды.

Егер ниет қылмыс жасаған адамның ішкі уәжі қандай деген сұраққа жауап берсе, онда мақсат іс-әрекеттің бағытын, кінәлінің қол жеткізгісі келетін нәтиже идеясын анықтайды. Қылмыстың мақсаты - адамның қажетті нәтиже туралы психологиялық бейнесі. Тығыз байланысқа қарамастан, тұжырымдаманың себептері мен мақсаты өзара байланысты емес, өйткені олар қылмыскердің психикалық қатынасын әр түрлі сипаттайды, бірақ мотив пен мақсат арасында әрдайым ішкі байланыс бар, сондықтан себептің қалыптасуы мақсат қоюды да қамтиды. Бұл қылмыстың мақсаты, негізінен, қылмыстың қоғамдық қауіптілігін тудырады.

Жоғарыда айтылғандай, мақсат пен себеп міндетті емес белгілер болып табылады, олар заңда сипатталуы мүмкін немесе болмауы мүмкін. Жаңа туған баланы анасының өлтіруіне байланысты ҚР ҚК 100-бабының диспозициясында аталмаған мақсат пен уәжді белгілеуге негіз жоқ сияқты. Алайда, іс жүзінде олай емес, кейде мақсат қою сот практикасы үшін үлкен маңызға ие. Сонымен, мақсат қою баланы өлтіруге және лақтыруға жасалған әрекетті шектеуге көмектеседі.

Сонымен, біз себепті адамды қылмыс жасау кезінде басшылыққа алған саналы себеп ретінде анықтадық, басқаша айтқанда — бұл іс-әрекеттің қайнар көзі, ішкі қозғаушы күш, жаңа туған баланы анасының өлтіруі кезіндегі іс-әрекеттің субъективті мағынасы. Мақсат-қылмыскер қол жеткізуге тырысатын қылмыстық нәтиже. Егер жаңа туған баланы өлтірудің себебі оның мәртебесін қорғау, оның өмір сүруінен қорқу болса, онда мақсат жаңа туған баланы өмірден айыру болып табылады.

Қылмыс жасаған кездегі адамның психикалық жағдайын сипаттайтын интеллектуалдық және ерік - жігерден басқа, эмоционалды сәт те бар.

Ю.А.Красиков атап өткендей, «Психология мен философияда күшті және ұзақтығы бойынша ерекшеленетін эмоционалды күйлердің төрт негізгі

формасы бөлінеді - бұл сезім, аффект, құмарлық, көңіл-күй. Барлық эмоциялардың қылмыстық-құқықтық мәні бар, олардың барлығы қылмыстың субъективтік жағының құрамдас бөлігі бола алмайды. Қылмыстық құқық қылмыстық іс-әрекетті дайындау және жасау процесінде жүретіндерді ғана ескереді. Демек, жасалған қылмысқа қатысты эмоционалдық күйлер қандай формада болса да, субъективтік жағының құрамдас бөлігі бола алмайды. Көбінесе қылмыстық құқықта аффект жатады. Қылмыстық құқықтағы аффект жәбірленушінің құқыққа қарсы мінез-құлқынан туындаған күшті эмоционалды күйзеліс» [95, б. 212], бірақ эмоционалды күйзеліс қылмыстың субъективтік жағына әсер ететін басқа да жағдайлар бар.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективтік жағына әсер ететін мұндай эмоционалды бұзылу психо-травматикалық жағдайда орырын алуы мүмкін. Мұндай жағдайдың себебі жүктілік пен босанудың ауыр жағдайда өтуі немесе ауыр отбасылық және жеке мәселелердің түйісуімен шиеленісе түсетін, қылмыскердің басқа адамға материалдық, қызметтік немесе басқа тәуелділікте болуына байланысты, оны түсік беруге мәжбүрлеу және көмек беруден бас тартамын деп қорқыту болуы мүмкін. Әрине, эмоционалды шиеленіс, оның пайда болуы мен дамуы травматикалық жағдайға байланысты, айыпталушының санасы мен мінез-құлқына айтарлықтай әсер етеді, бірақ екінші жағынан, травматикалық жағдайдың құқықтық біліктілігі бірқатар күрделі проблемаларды тудырады. Осыған байланысты Е.Б. Кургузкинаның пікірін мақұлдамасқа болмайды, ол «ешқандай жағдайдың өзі адам психикасына теріс әсер ете алмайды, оны адам мен жағдайдың өзара әрекеттесуін мұқият талдағаннан кейін ғана травматикалық деп санауға болады. Бұл жағдайларда субъектінің психикасында қалыптасатын ситуациялық әсердің психологиялық субъективтік мәні шешуші мәнге ие болады. Мысалы, күйеуінің туылмаған баладан құтылу туралы талабы бала туып, тәрбиелегісі келетін жүкті әйел үшін тер травматикалық фактор болады, ал созылмалы алкогольизммен және моральдық деградациямен ауыратын әйел үшін жұбайының мұндай ұстанымы бейтарап жағдай ретінде немесе тіпті адам өлтіру үшін өз ұстанымын нығайтушы себеп болуы мүмкін» [85, б. 35].

Эмоционалды шиеленіс босанудан көп бұрын пайда болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Бұл жағдайда оның пайда болуы себебі баланың некеден тыс немесе зорлау нәтижесінде, не баланың әкесінің балалы болғысы келмеуіне байланысты немесе баланың әкесінің әйелдің жүктілігі одан туындамағаны туралы мәлімдемесіне байланысты болуы мүмкін. Эмоционалды шиеленістің артуы тәуелділіктен, ұялшақтықтан, қарым-қатынастан, бағынудан зардап шегетін босанушы әйелдерде байқалуы мүмкін. Мұндай жағдайда ананың тәрбиесі, некеге дейінгі жыныстық қатынастардың күнәхарлығын қатаң игеру сияқты себептер, әйелдің ар-намысы ұғымы мен балалы болуға деген ұмтылысы, оның «күнәлі болып қалғандығы» туралы жария болудан қорқу және адам өлтіруге жол бермеу арасында ішкі жанжал туғызады. Егер осы сыртқы итермелеу «идеяларының» ішкі күресіне ата-аналардың баладан құтылу немесе «масқараланған» қыздан бас тартуы туралы тікелей нұсқауы түрінде қосылса, ортада эмоционалды шиеленіс артады. Эмоционалды шиеленісті

күшейтудің қосымша факторлары дәрігерлердің жүктіліктің кеш кезеңіне байланысты түсік жасатудан бас тартуы, әйелдің тұрғылықты жерін өзгерту мүмкін еместігі және қаражаттың болмауы сияқты жағдайлар болуы мүмкін. Босанушы әйелдің санасындағы барлық осы факторлар оны тығыраққа тіреп, нәтижесінде ол қоғамдық санадан ажырап, физикалық және психикалық оқшаулануда болады.

Мұндай әйелдер консультацияларында есепке алынбайды, дәрігердің көмегіне жүгінбейді, қажетсіз жүктілікке немқұрайлы қарайды, салдарына немқұрайлы қарайды. Бұл тұрғыда, әдетте, босану процесі басталған кезде мұндай әйелдер асханаларда, жуынатын бөлмелерде, душта, дәретханаларда құлыпталады, бірақ жалғыз босану негізінен босану кезіндегі асқынулар, қан кету, көптеген үзілістер және т. б. сияқты бірқатар қиындықтарды тудырады. Барлық осы жағдайлар жаңа туған балаларды импульсивті түрде өлтіруге әкеліп, баладан, жаңа туған балалардан немесе олардың мәйіттерінен құтылуда оны кереуеттің, ваннаның астына жасырылуы, шелектерге салынып, тегенелермен немесе шүберектермен жабылуы және т. б. алғырт әрі оғашсыз әрекеттермен бейнеленеді, Осы ебедейсіз әрекеттердің барлығы жағдайды бара-бар бағалауды және өз әрекеттерін реттеу мүмкіндігін шектейтін эмоционалды күйзелістің тереңдігін көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы әрбір жағдайда психология, психиатрия саласындағы мамандардың, сондай-ақ акушерия және гинекология саласындағы маманның қатысуымен кешенді сараптама жүргізу қажеттілігін көрсетеді, себебі мұндай сараптама жүргізу нәтижесінде алынған деректер іс-әрекеттің ҚР ҚК 100-бабы бойынша біліктілігіне елеулі әсер етеді. Ананың жаңа туған баласын бір тәуліктен кейін психотравматикалық жағдайда өлтіргені анықталса, оның әрекеті барлық жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар ескеріле отырып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабымен саралануға тиіс.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, он төрт жастан бастап қылмыстық жауаптылық көзделетін қылмыстар тізбесіне (Қазақстан Республикасы ҚК 15-бабы) жаңа туған баланы анасының өлтіруін де енгізу қажет деген қорытындыға келуге болады.

2.3 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмыстары бойынша жаза тағайындау мәселелері

Жазалау жасалған қылмыстың салдары болып табылады және ол қылмыстың ауырлығына және оның қоғамдық қауіптілігіне сәйкес келуі керек [96, б. 22]. Бұл мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының бірі және өзіндік ерекшеліктері мен мақсаттары бар.

Жазалауды басқа мемлекеттік мәжбүрлеу шараларынан ажырататын ерекше белгілерге мыналар жатады:

- бұл шараның ерекше сипаты, ол қылмыстық заңда көзделген іс-әрекет үшін жаза тек сот үкімі бойынша ғана тағайындалады;
- мәжбүрлеп ықпал етудің мазмұны мен көлемі; тек жазалау ғана қылмыскерге заңды және моральдық жағынан жағымсыз салдарға әкеп соғатын

соттылық сияқты сипатты белгіге ие;

- жаза жеке сипатта болады, оны басқа адамдарға, оның ішінде қылмыс жасаған адамның туыстарына қарсы жіберуге болмайды;

- жаза жазалаудың міндетті белгісі болып табылады.

Қылмыстық заңда жаза дегеніміз жазаның ауырлық дәрежесін білдіретін мәжбүрлі жағы деп түсініледі. Жаза жазалаудың міндетті белгісі болғанына карамастан, басқа мемлекеттік мәжбүрлеу шараларынан айырмашылығы, ол жазалау мақсаттарының тізімінде көрсетілмеген. Алайда бұл факт заң шығарушының жазаға тиісті көңіл бөлмейді дегенді білдірмейді. Бұл мән-жай жазаның дене азабына немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға арналмағандығымен және әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және жаңа қылмыстардың алдын алу мақсатында қолданылатындығымен түсіндіріледі деп ұйғарған жөн. Жаза-жазалаудың мақсаты емес, бірақ оны қолдану кезіндегі мәжбүрлі қажеттілік. Соттар жазаны қолдану кезінде көрсетілген мақсаттарды жиынтықта көздеуге тиіс.

Жазалаудың қылмысқа қатысты қолданылуы екінші дәрежелі болып табылады. Жазалау Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген қылмыстарды жасаған адамдарға қатысты қолданылады, сондықтан жазалаудың барлық белгілері қылмыстың барлық түрлеріне, оның ішінде жаңа туған баланы анасының өлтіруіне де қатысты. Заң шығарушы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында осы қылмысты жасағаны үшін баламалы санкция қарастырған және сот органдары жаза тағайындау кезінде жаңа туған балаларды өлтірушілерге төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуді немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыруды таңдай алады.

Бас бостандығын шектеу жазалаудың негізгі шарасы болып табылады, ол сотталған адамды қоғамнан оқшаулау арқылы, оған қадағалауды жүзеге асыру жағдайында арнаулы мекемеде ұстаудан тұрады. Қазақстан Республикасы ҚК-нің 45-бабына сәйкес жаңа туған баланы анасының өлтіруі аясында кәмелетке толмағандарға, бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерге бас бостандығын шектеу қолданылмайды.

Бас бостандығын шектеуге сотталғандар жазасын арнаулы мекемелерде - түзеу орталықтарында, әдетте, тұрақты тұратын немесе сотталған жері бойынша облыс шегінде өтейді. Мұндай жазаның мерзімі сотталған адамды түзеу орталығына есепке қойған кезден бастап есептеледі. Бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны өтеу орындарындағы режимнің негізгі талаптары жүріп-тұру, тұрғылықты жерді, жұмыс сипаты мен орнын таңдау еркіндігін шектеу, сотталғандарға тұрақты қадағалауды жүзеге асыру, сондай-ақ олармен профилактикалық іс-шаралар кешенін жүргізу болып табылады. Егер адам бас бостандығын шектеуді өтеуден қасақана жалтарса, сот бас бостандығын шектеудің өтелмеген мерзімін осындай мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазамен алмастыра алады. Бұл жағдайда бас бостандығын шектеуді өтеу уақыты бас бостандығын шектеудің бір күні үшін бас бостандығынан айырудың бір күні есебімен бас бостандығынан айыру мерзіміне есептеледі [97, б. 18].

Жаңа туған баланы өлтіргені үшін бас бостандығын шектеуге балама ретінде заң шығарушы бас бостандығынан айыруды қарастырды. Бас бостандығынан айыру сотталған адамды қоныс колониясына жіберу немесе жалпы, қатаң режимдегі түзеу колониясына немесе түрмеге орналастыру арқылы оны қоғамнан оқшаулаудан тұрады. Бұл ретте үкім шығару кезінде он сегіз жасқа толмаған ҚР ҚК 100-бабы бойынша сотталған адамдар жалпы немесе күшейтілген режимдегі тәрбиелеу колонияларына орналастырылады.

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны тағайындау кезінде сотталған адамның құқықтық жағдайы қоғамның басқа мүшелерімен салыстырғанда анағұрлым елеулі түрде шектеледі. Атап айтқанда, ол саяси, еңбек, отбасылық және басқа құқықтармен шектеледі, заңда көзделген жағдайларда нақты мәжбүрлеу шараларына ұшырауы мүмкін. Өлім жазасын есептемегенде, бас бостандығынан айыру ең ауыр жаза болып табылады. Қоғамға қауіп төндіретін қылмыс жасалған кезде және қатаң оқшаулау жағдайында түзетуге болатын адамдарға бас бостандығынан айыру кездейсоқ емес. Қазіргі уақытта жазаның бұл қатаң түрі қолдану жиілігі бойынша жазаның барлық түрлері арасында бірінші орында қалып отыр [98, б. 38].

Жазалау - бұл бұлтартпастық, дараландыру және әділеттілік қағидаттарына негізделген мемлекеттің алдын-алу шараларының бірі. Әділеттілікке бір жағынан қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі, екінші жағынан жазаның ауырлығы жағдайында ғана қол жеткізуге болады.

Осыған байланысты Д.С. Чукмаитов былай дейді: «Қылмыскерлердің әрқайсысына қандай-да бір адамның жасаған қылмысы үшін жазасыз қалған жағдайлары белгілі. Жазасыздық - бұл жазаның нақты қолданылмауы. Бұл терминнің басқа семантикалық мағыналары болса да, бірақ қарастырылып отырған жағдайда біз тек осы нұсқа туралы айта аламыз. Егер сотталушыда оның жасаған қылмысының әшкереленуі кездейсоқ болды деген түсінік болса, онда оның тарапынан қайталану ықтималдығы айтарлықтай жоғары болады. Алғашқы қылмыс пен жазаға байланысты әсерлер кейінгі өмір үшін маңызды болуы мүмкін. Қоғамдық айыптау, қамауға алудан туындаған психикалық күйзеліс сотталғанды тағайындалған жазаның әділдігін бағалауға тырысуға мәжбүр етеді. Егер сотталғандар жасалған қылмыс пен оның салдары туралы емес, тек бас бостандығынан айыру орындарында болғанына өкінетін болса, онда бұл оны түзетуге аз мүмкіндік береді. Психологиялық қорғау тетігінің іске қосылуынан басқа, сотталған адамдар мен жазалардың әділдігін бағалаудағы өзгерістерге сотталғандар арасында осы мәселелерді талқылау әсер етеді. Егер, мысалы, дәлме-дәл қылмысы үшін сотталған басқа адам, мерзімі бірнеше жылға қысқартылған жазаға кесілсе, жазаны әділ деп санау мүмкін бе?» [99, б. 6].

Бұл жағдай әсіресе, жаңа туған балаларын өлтірген әйелдерге қатысты өткір сезінілуде, себебі ҚР ҚК-нің 100-бабының диспозициясында жаңа туған баланы өлтіруді жеңілдететін мән-жайлармен қылмыстарға жатқызуға болатын белгілер нақты анықталған. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 3-бөлігіне сәйкес, егер жауаптылықты жеңілдететін мән-жай

Ерекше бөлігінің бабында (атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабы) көзделген болса, ол өз алдына жаза тағайындау кезінде қайта ескерілмейді. Осыған байланысты, ҚР ҚК 100-бабында көзделген қылмысты жасағаны үшін кінәлі адамдарға жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабында көрсетілген жеңілдететін мән-жайлардың барлығы бірдей ескерілмеуі мүмкін. Жаңа туған балаларды өлтірушілерге жеңілдететін жағдайлар ретінде келесі жағдайлар қарастырылуы мүмкін:

- кінәлінің кәмелетік жасқа толмауы;
- жаңа туған балаға қылмыс жасалғаннан кейін тікелей медициналық және өзге де көмек көрсету;
- жаңа туған баланы күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу нәтижесінде не материалдық, қызметтік немесе өзге де тәуелділікке байланысты өлтіру;
- шын жүректен өкіну, кінәсін мойындап келу, қылмыстық құқық бұзушылықты ашуға белсенді ықпал ету, қылмыстық құқық бұзушылықтың басқа да сыбайластарын әшкерелеу;
- немесе Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 1-бөлігінде көзделмеген өзге де жауаптылықты жеңілдететін мән-жайлар.

Сонымен қатар, анасының жаңа туған баласын өлтіруі қылмыстық жауапкершілікті ауырлататын жағдайларда жасалуы мүмкін. Қылмыстық жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын жағдайларды ескере отырып, жазаны тағайындау міндеттілігі қылмыстың фактісі мен оның салдарын ғана емес, сонымен қатар мінез-құлықты таңдауға және іске асыруға әсер еткен, сол сияқты іс-әрекетке психологиялық тұрғыдан әсер еткен жеке ерекшеліктерін де қажетті тиісті бағалауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚР ҚК 52-бабына сәйкес, жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі, кінәлінің жеке басы, оның ішінде қылмыс жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ жаза тағайындаудың сотталған адамды түзеуге және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тұрмыстық жағдайларына әсері ескеріледі.

Біздің ойымызша, жаңа туған баланы өлтіру кезінде кінәлінің психологиялық қатынасы өте маңызды, өйткені қылмыстың әлеуметтік қауіптілігі оның іс-әрекетке деген психологиялық көзқарасына байланысты. Бұл эмоционалды жағдай және саналы мінез-құлық дәрежесі, жаңа туған баласын анасының өлтіруін тәуелсіз қылмыс құрамына бөлуге себеп болды, сондықтан жаңа туған баланы өлтіргені үшін жаза тағайындау кезінде осы факторларды ескеру қажеттілігі сөзсіз.

«Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 нормативтік қаулысының 25-тармағына сәйкес (өзгертулер мен толықтырулармен) адам өлтіруді саралау кезінде Қылмыстық кодекстің 100-бабына сәйкес, осы бап бойынша жауаптылық ана жаңа туған

баласын босану кезінде немесе босанғаннан кейін бірден немесе одан кейінгі кезеңде өлтірген кезде туындайтынын есте ұстаған жөн.

Бұл жағдайларда, босанған әйелдің психикасына теріс әсер ететін (мысалы, әкесінің баладан бас тартуы, баланың некесіз туылуына туысқандарының айып тағуы, баланың әкесі немесе әйелдің туысқандары ана мен баланың өмір сүруі үшін материалдық жағдайдан бас тартуы және т.б.) маңызды мән-жайларды әйелдің психикасының бұзылу жағдайы деп түсіну қажет.

Сәби туылғаннан кейін әйелдің психикасының бұзылуы, әдетте, оның жүйке жұмысының теріс процестерімен (депрессия, қорқыныш сезімі, желікпе көңіл-күйі және т.б.) сипатталады. Аталған психикалық бұзылушылықтарға байланысты әйелдің есінің дұрыстығын немесе есінің дұрыс еместігін анықтау үшін сот психологиялық-психиатриялық сараптама жүргізу қажет [100].

Әрекетті ҚК-нің 100-бабы бойынша саралау кезінде баланың сот-медициналық сараптамасының педиатриялық өлшемдеріне сәйкес айқындалатын жаңа туған нәрестесін ескеру керек. Баланы өлтіру оның жаңа туған кезеңі өткеннен кейін ҚК-нің 100-бабы бойынша сараланбайды, мұндай жағдайларда жауапкершілік ҚК-нің 99-бабы бойынша туындайды.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің объективті жағын қарау кезінде біз жаңа туған баланы анасының өлтіруін саралау кезінде ықтимал қателерді жою үшін, сондай-ақ жазаны дараландырудың үлкен мүмкіндігі үшін Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабына толықтыру қажет деген қорытындыға келдік:

- анасының жаңа туған нәрестесін өлтіруінің бірнеше рет орын алуы;
- жаңа туған нәрестені ерекше қатыгездікпен өлтіру;
- екі немесе одан да көп нәрестелерді өлтіру.

Бұл іс-әрекеттер үшін белгісіз жаңа туған баланы өлтіруден де ауыр жазаны қарастыру қажет екені анық, бірақ сонымен бірге ол ҚР ҚК 99-бабында көзделген жай адам өлтіру үшін жазаның төменгі шегінен аспауы керек. Осының негізінде біз жаңа туған баланы анасының сараланған адам өлтіруі үшін төрт жылдан алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруды қарастыруды ұсынамыз.

Бұдан басқа, жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективті белгілерін қарау кезінде біз Қазақстан Республикасы ҚК-нің 99-бабында көзделген қылмыс құрамының субъектісі он төрт жастан бастап босанатын әйел болуы мүмкін деген қорытындыға келдік.

Кәмелетке толмаған және өзінің жаңа туған баласын өлтірген босанған әйелге жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы ҚК-нің 53-бабын қолдануға міндетті екендігі күмән тудырмайды, онда қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайлардың тізбесінде кінәлі адамның кәмелетке толмағаны мән-жайды жеңілдететін мән-жай ретінде тікелей көрсетілген. ҚР ҚК 80-бабына сәйкес қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар деп танылады. Сонымен қатар, Қылмыстық құқықтың жалпы бөлімінің арнайы бөлімі алғаш рет кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тарту және жазалау мәселелеріне арналған. Бұл бөлім гуманизм мен әділеттілік қағидаттарына

негізделген [101, б. 55].

Кәмелетке толмағанға жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабында көзделген мән-жайлардан басқа, оның өмірі мен тәрбиесінің жағдайлары, психикалық даму деңгейі, жеке басының басқа да қасиеттері, оған қатысты егде жастағы адамдардың ықпалы есепке алынады (ҚР ҚК 80-бабы).

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктерінің бірі қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға, оның ішінде (егер Қазақстан Республикасы ҚК-нің 99-бабы ҚР ҚК-нің 15-бабында көрсетілген 14 жастан бастап қылмыстық жауаптылық туындайтын қылмыстар тізбесіне енгізілетін болса) және жаңа туған баланы өлтіру, қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің баптарында көзделгенді тағайындаудан басқа жағдай болып табылады жазалау, тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін.

Тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары, олар мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары болғанымен, жазадан айырмашылығы, олардың құқықтық мәні, мақсаты басқа, соттылыққа әкеп соқпайды [102, б. 276].

Қазақстан Республикасы ҚК-нің 84 және 85-баптарында заң шығарушы тәрбиелік ықпал етудің келесідей мәжбүрлеу шараларының түрлері мен мазмұны көзделген:

кәмелетке толмаған адамға оның іс-әрекетімен келтірілген зиянды және құқық бұзушылықтарды қайта жасаудың салдарын түсіндіруден тұратын ескерту;

ата-аналардың немесе оларды алмастыратын адамдардың немесе мамандандырылған тәрбиелік мәжбүрлеу шараларының қадағалауына беру.

Бұлар мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары болғанымен, бірақ жазадан айырмашылығы, олардың басқа заңды мәні, мақсаты бар, мемлекеттік органның соттылығына әкеп соқпайды. Бұл ретте көрсетілген адамдар мен мемлекеттік орган кәмелетке толмағанға тәрбиелік ықпал ету және оның мінез-құлқын бақылау үшін жауапты болады;

келтірілген зиянның есесін толтыру міндетін жүктеу. Мұндай міндет кәмелетке толмағанның мүліктік жағдайын және оның тиісті еңбек дағдыларының болуын ескере отырып жүктеледі. Біздің ойымызша, өзінің жаңа туған баласын өлтірген кәмелетке толмаған балаға тәрбиелік ықпал етудің мұндай шарасын қолдану орынсыз;

бос уақытын шектеу және кәмелетке толмаған баланың мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу. Бұл шараны қолдану кезінде өзінің жаңа туған баласын өлтірген кәмелетке толмаған балаға сот белгілі бір орындарға баруға, бос уақытын өткізудің белгілі бір нысандарын пайдалануға, тәуліктің белгілі бір уақытынан кейін үйден тыс жерде болуды шектеуге және т. б. тыйым салады;

кәмелетке толмағандарға арналған арнайы білім беру немесе емдеу-тәрбиелеу мекемесіне орналастыру. Тәрбиелік ықпал етудің бұл түрі ауырлығы орташа қасақана қылмысты, оның ішінде жаңа туған баланы өлтіруді жасаған кәмелетке толмағандарға алты айдан екі жылға дейінгі мерзімге белгіленуі

мүмкін. Аталған мекемелерге орналастыру адамның кәмелетке толуына байланысты, сондай-ақ, егер түзетуді қамтамасыз ететін мамандандырылған мемлекеттік органның қорытындысы негізінде сот кәмелетке толмаған адам өзінің түзелуі үшін бұдан әрі осы шараны қолдануды қажет етпейді деген қорытындыға келсе, мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін. Кәмелетке толмағанға жалпы білім беру немесе кәсіптік оқуды аяқтау қажет болған жағдайда, кәмелетке толмағандарға арналған арнаулы оқу немесе медициналық оқу орнында болу мерзімін мерзім өткеннен кейін, бірақ олар кәмелеттік жасқа толғанға дейін ұзартуға рұқсат етіледі.

Қылмыстың сипатына, кәмелетке толмаған адамның жеке басының адамгершілік-психологиялық сипаттамасына қарай сот оған қатысты оны түзетуге, жаңа қылмыстардың алдын алуға ықпал ететін көрсетілген шаралардың кез келгенін таңдауға құқылы. Бұл ретте, Қылмыстық кодексте кәмелетке толмаған адамға тәрбиелік ықпал етудің бірнеше мәжбүрлеу шаралары тағайындалуы мүмкін деп көзделген. Ата-аналардың немесе оларды алмастыратын адамдардың не мамандандырылған мемлекеттік органның қадағалауына беру, сондай-ақ кәмелетке толмаған адамның бос уақытын шектеу және мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу сияқты тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шараларын қолдану мерзімінің ұзақтығын осы шараларды тағайындайтын сот белгілейді. Кәмелетке толмаған адам тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шарасын жүйелі түрде орындамаған жағдайда, оның құқықтық салдары заңмен айқындалады, яғни көрсетілген шараның күші кәмелетке толмағанның түзелуін қамтамасыз ететін мамандандырылған органның ұсынуы бойынша жойылады және оны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін деректер жіберіледі [103, б. 265].

Сонымен, жаза тағайындау кезінде қылмыс жасағанға дейін және одан кейінгі адамның психо-биологиялық, әлеуметтік ерекшеліктерін, оның жұмыс пен оқуға, заңдылыққа, отбасына, қоршаған ортаға және өмірдің басқа құндылықтарына қатынасын анықтауды және бағалауды қамтитын кінәлінің жеке басының сипаттамасы өте маңызды. Мұның бәрі сотқа сотталушының моральдық зияндылығы, қоғамға қарсы бағдарларының тұрақтылығы туралы қорытынды жасауға және оның одан әрі мінез-құлқын болжауға мүмкіндік береді. Сотталушыға жазаның түрі мен шарасын анықтай отырып, сот бұл әлеуметтік қауіпті әрекет сотталушының жеке басын алдын-ала қалыптастырудың табиғи нәтижесі ме, әлде кездейсоқ сипатта ма деген мәселені шешуге міндетті. Бұл жағдайда кінәлінің жағымды жақтарына назар аудару керек, осыны ескере отырып, оны қайта әлеуметтендірудің, жаңа қылмыстардың алдын-алудың ең қолайлы жолын анықтауға болады [34, б. 454].

Өкінішке орай, жазаның жаңа түрлерін жүйеге енгізудің оң жақтарымен қатар келеңсіз жағы да бар. Осыған байланысты И.М. Халперин заң шығарушы енгізген қылмыстық жазалау шарасы белгілі бір әлеуметтік жағдайларда оның маңыздылығын іс жүзінде дұрыс бағаламауға байланысты кең қолданылмауы мүмкін екенін атап өтті. Заңға жаңа дәстүрлі емес санкцияны енгізу оны сот практикасында қолданудың қажетті көлемі туралы мәселені әлі шешпейді, дегенмен оны заңнамаға енгізу фактісі қылмыстық қол сұғушылыққа қарсы

күресте осы санкцияны қолданудың әлеуметтік маңыздылығын растайды [104, б. 81].

Жазаның мақсатына жету үшін бас бостандығынан айыруды, ең қатаң жазаны (өлім жазасын қоспағанда) қолданудың қажеті жоқ деп айтуға негіз болған жағдайда, жұмсақ жазаны қолданған жөн. Бұл қажеттілік қылмыстық қуғын-сүргінді үнемдеу қағидатымен, сондай-ақ бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеумен байланысты әлеуметтік-психологиялық мәселелерді талдаумен негізделеді.

Жоғарыда баяндалғанды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 100-бабында көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекет жасауға кінәлі адамдарға тағайындалатын жаза жасалған іс-әрекеттердің ауырлығына және сотталған адамның жеке басына сәйкес келуге тиіс деген тұжырымға келуге болады.

Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының қылмыстық-құқықтық сипаттамасы тарауын қортындылай келгенде, кез келген қылмысты саралау барысында қылмыс құрамының дұрыс анықталуы керек.

3 АНАСЫНЫҢ ЖАҢА ТУҒАН БАЛАНЫ ӨЛТІРУ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ

3.1 Анасының жаңа туған баланы өлтіру жағдайы, құрылымы, динамикасы

Әйел мен баланың қоғамдағы орны - оның экономикалық жағдайын, елдің әлеуметтік-саяси құрылымының ерекшеліктерін, басқару әдістерін, мәдениеттің даму деңгейі мен құқықтық өзін-өзі тануды көрсететін оның дамуының интегралды көрсеткіші. Осыған байланысты әйелдердің мәртебесі де ерекшелік емес, олар ең алдымен шоғырланған түрде барлық қиындықтарды, соның ішінде әлеуметтік саладағы шешілмеген мәселелерді, тұрғын үйге, дұрыс тамақтану мен сапалы денсаулық сақтау қажеттілігіне қанағаттанбауды сезінеді. Қоғамда, шын мәнінде, бүгінде әйелдің жақсы жұмысшы болуы үшін де, оның мұқият әйелі мен анасы болуы үшін де қажетті жағдайлар жасалмаған. Көптеген әйелдер тұрақты әлеуметтік-психологиялық стресстің көзі болып табылатын айтарлықтай жүктемелерге ұшырайды. Бұл өз кезегінде қоғамға қарсы көзқарастар мен көзқарастардың, елеулі моральдық ақаулардың, соның ішінде балаларға деген жағымсыз жиіркеніш пен «ана» ұғымының қалыптасуына әкеледі. Бұл жағдай осындай жағдайға тап болған әйелдің мәселелеріне, қоғамға және алдын-ала өміршең емес декларативті заңдардың қабылдануына мүлдем бей-жай қарамауымен күрделене түседі. Осыған байланысты, біздің ойымызша, уақыт талабына сәйкес, әйел қылмысы туралы көзқарастарды қайта бағалау, оған қарсы тұрудың жаңа формалары мен әдістерін жасау қажет.

Қазақстанда әйелдер арасындағы қылмыс мәселесі соңғы жылдары ғана дербес ретінде қарастырыла бастады. Қазақстандық криминологтардың бұл мәселеге назар аударуының себебі, криминологиялық ақпараттың жинақталуы мен байытылуы зерттеуді тереңдетуге ғана емес, сонымен бірге кеңейтуге де ұмтылуға әкелді. Әйелдер арасындағы қылмысты қазақстандық зерттеушілер арасында әйелдер айналысатын Ш.Құрманбекованы [105] және Қазақстандағы әйелдер қылмысын кешенді зерттеген И.В.Корзунды бөліп көрсетуге болады және соңғы жылдары жалпы әйелдер қылмысының, сондай-ақ оның жекелеген көріністерінің дамуында алаңдаушылық тудыратын үрдістер байқалды деген қорытынды жасады [106, б. 179].

Қазақстанда жаңа туған баланы анасының өлтіруі сияқты қылмыстың «әйел» түріне байланысты зерттеулер іс жүзінде жоқ.

Дәстүрлі түрде адам өлтіру-бұл латенттілігі төмен қылмыс болса да, жаңа туған баланы анасының өлтіруі өте жасырын, сондықтан жаңа туған баланы анасының өлтіруінің жағдайын, құрылымын, динамикасын сенімді түрде анықтау өте қиын.

Кешігудің себебі-қылмыстарды анықтауға, тіркеуге және есепке алуға, сондай-ақ оларды ашуға, оның ішінде толық және жан-жақты ашуға кедергі келтіретін әлеуметтік, құқықтық, жеке және басқа сипаттағы жағдайлардың жиынтығы. Сонымен бірге, әлеуметтік сипаттағы жағдайлардың жиынтығы деп

құқық қорғау, сот және басқа да қадағалау және бақылау органдарының қызметіндегі белгілі бір шығындарды да түсіну керек, олардың міндеттеріне сот төрелігін жүзеге асыру, яғни қылмыстың бар-жоғын анықтау және оларды жасаған адамдарды анықтау, қылмыстарды тұтастай тіркеу және есепке алу кіреді. Біздің мақсатымыздың күрделілігіне қарамастан-жаңа туған баланы ананың өлтіруінің жай-күйін, құрылымын, динамикасын анықтау, мұндай талдаудың қажеттілігі даусыз, өйткені бұл қылмыстың әлеуметтік қаупінен туындайды. Сонымен қатар, әмбебап байланыстар мен құбылыстардың өзара тәуелділігі туралы диалектиканың философиялық категориясына сүйене отырып, жаңа туған балаларын аналардың өлтіруі жиынтығының бізге белгілі бөлігін зерттеу арқылы біз белгілі бір ескертулермен қылмыстың осы түрінің бүкіл жиынтығына таралуы мүмкін қорытынды аламыз деп болжауға болады.

Серебрякова В.А. мәліметтері бойынша, 1959 және 1960 жылдары КСРО аумағында әйелдердің өлтірулерінің жалпы санына қарағанда балаларының аналарының өлтіру пайызы өте жоғары болды: 1959 жылы 64%, 1960 жылы 55% [107, б. 30] келесі жылдары жаңа туған баланың анасының өлімі азайды. 1986 жылы КСРО - да әйелдердің барлық қасақана адам өлтірулерінің ішінде бұл қылмыстардың үлесі - 12,9%, 1987 жылы - 24%, 1988 жылы - 19%, 1989 жылы-15,3% құрады [108, б. 22].

Қазақстан егемендік алған сәттен бастап ҚР Қылмыстық кодексі заңды күшіне енгенге дейін аналардың жаңа туған балаларын өлтіруіне қатысты статистикалық ақпарат жоқ, өйткені сол кезде ҚР аумағында қолданыста болған Қазақ КСР Қылмыстық кодексінде аталған қылмыс құрамы қарастырылмаған. Осыған байланысты, сенімді ақпарат алу үшін біз Ресей статистикасына жүгінеміз, олардың жағдайы, құрылымы және жалпы қылмыстың динамикасы ұқсас және жаңа туған баланың анасы статистикалық есептердегі адам өлтірулердің жалпы санынан ерекше.

1991 жылдан бастап Ресейде экономикалық реформалар басталғаннан, өмір сүру деңгейінің төмендеуінен, экономикалық тұрақсыздықтан, қоғамның кейбір топтарының моральдық әлсіреуінен бастап жаңа туған нәрестелерді аналардың өлтіруінің айтарлықтай өсуі басталды. 1990 жылды - жаңа туған балаларды өлтірудің ең аз санын ескере отырып, 1996 жылға қарай жаңа туған балаларды өлтірудің өсу қарқыны 194%, ал 1998 жылға қарай өсу қарқыны 297% болғанына көз жеткізуге болады. Адам өлтірудің жалпы құрылымында жаңа туған балаларды өлтірудің үлесі 1990 жылғы 0,74% - дан 1998 жылға қарай 1,06% - ға дейін өсті. Ресей Қылмыстық кодексінің 106-бабының 170% - ы балалардың өсу қарқыны болды [85, б. 39].

Біз жүргізген зерттеуге сәйкес, кідіріс деңгейі барлық жерде бірдей емес, қалада ол ауылдық жерлерге қарағанда жоғары. Бұл құбылыстың түсіндірмесі, біздің ойымызша, қалалық және ауылдық өмірдің өзіндік ерекшелігі, сонымен қатар қалалардағы өмір сүру деңгейі ауылдық жерлерге қарағанда әлдеқайда жоғары болуы мүмкін. Ауыл өмірі әлдеқайда өлшенеді, онда қосымша ойын-сауық жоқ, сондықтан басқалардың өміріне деген қызығушылық артып, әдеттегі мінез-құлықтан ауытқу байқалмайды. Қажетсіз жүктілікті жасыру өте қиын, тіпті одан да көп жоғалып кету, сондықтан жаңа туған балаларды

өлтіруді анықтау жиі кездеседі. Қалада, керісінше, әркім өздігінен тұрады, ешкім ешкімге назар аудармайды, кейде тіпті көршілер бір-бірін білмейді, сондықтан қалада қалаусыз жүктілікті жасыру ауылдық жерлерге қарағанда әлдеқайда оңай. Қалада жаңа туған балалардың мәйігін жасыру арқылы жауапкершіліктен аулақ болу қиын емес, өйткені үлкен қалада өлтіруші ананы табу ауылдық жерлерге қарағанда әлдеқайда қиын. Қалада жаңа туған баланы өлтірудің салыстырмалы жеңілдігіне қарамастан, қала тұрғындары адам өлтірудің бұл түрін сирек жасайды, сонымен қатар қалада жаңа туған балаларды өлтірудің көп бөлігін ауыл тұрғындары жасайды.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруі барлық уақытта негізінен «ауылдың құқық бұзушылығы» болып саналды. Әрине, жаңа туған балаларды өлтіру қалаларда да, қалалық типтегі қалаларда да жиі кездесетін кезеңдер болды, бұл кезең 1988 жылдан 1995 жылға дейінгі кезең. Бұл жағдай КСРО-ның ыдырауымен, посткеңестік кеңістікте «жыныстық революция» пайда болды, бұл жыныстық бостандыққа әкелді. Ең алдымен, студенттер ата-аналарының қамқорлығынан құтылып, өздері қалағандықтан өмір сүре алатын жыныстық революцияға ұшырады. Алайда, олардың контрацепция туралы білімі өзгеріссіз қалды, әдетте, осы кезеңде анонимді түсік жасатпады, бұл жаңа туған нәрестелерді өлтіру санының көбеюіне әкелді.

Қалада жыныстық қатынас еркіндігін насихаттайтын ақпарат, салыстырмалы түрде рұқсат етілмегендіктен және қоғам тарапынан айыптаудың іс жүзінде болмауы уақыт өте келе тоқтап қалды, «таңқаларлық» деп қабылданады, ауылдық жерлерде жоғарыда аталған ақпарат ата-аналардың тыйымдарымен бәсекелеседі. Сонымен қатар, қалада барлық дәріханаларда және жарнамада әртүрлі контрацептивтер ұсынылады, ауылдық жерлерде, тіпті дәріханаларда болса да, кез-келген қыз оларды сатып алуға шешім қабылдамайды (оның ақшасы бар деген шартпен), өйткені ауылдық жерлерде бәрі бәрінің көз алдында болады және мұндай қыздың әрекеті бірден белгілі болады. Барлық ауылдарда дәріханалар жоқ, басқа медициналық мекемелерді айтпағанда, егер ауыл тұрғындарының некеден тыс, тіпті некеден тыс балалар туралы көзқарастарының жасырын ескеретін болсақ, онда қоғамдық айыптаудан қорқу ауылдық жерлерде жаңа туған баланы анасының өлтіруінің шарттарының бірі деп айтуға болады. Осыған байланысты Б.С. Маньковский былай деп атап өтті: «сотталған шаруалар арасында көпшілік (82,8%) басқалардың алдында ұят болғандықтан құқық бұзушылық жасады. Қалада сотталған адамдардың арасында біз басқа адамдар алдында ұят ниетінің осындай үлкен рөлін байқамаймыз, өйткені сотталған шаруалар арасында байқауға тура келеді. Мәселен, сотталған әйелдердің 50% - ы материалдық қажеттілікке байланысты осы құқық бұзушылықтарды (жаңа туған баланы өлтіру) жасайды. Үй жұмысшылары бұл құқық бұзушылықтарды материалдық себептер бойынша 100% (94,7%) жасайды» [109, б. 257].

Осыған байланысты қызықты қорытындыны Е.Б.Кургузкина тарапынан келтірілді. Кургузкина өз жұмысында жаңа туған балаларды өлтіру бойынша қылмыстық істерді зерделей отырып, қылмыскерлердің басым көпшілігі қылмыс жасалған жеріне қарамастан, көбінесе ауыл тұрғындары тарапынан

жасалатыны туралы қорытындыға келді. Ол бұл фактіні ауылдағы өркениеттің жеткіліксіз деңгейіне байланысты медициналық мекемелерге бару әдеті жоқ, қажетсіз жүктіліктен сақтану шаралары туралы нашар хабардар, болашағын белсенді жоспарлай алмайтындығымен, олардың өмірі инерция арқылы өтетіндігімен түсіндірді. Сонымен қатар, оның пікірінше, бала кезінен ауылдағы еріксіз байқалатын құбылыс, мал сою, тамақтану немесе ауру жағдайында, ақыл-есіне кешіктірілуі мүмкін, содан кейін қажетсіз, пайдалы емес және тіпті қауіпті әрекеттерді жою үшін қолайлы әрекет ретінде әрекет ету маңызды емес. Өзімшілдік тәжірибесі мұндай әйелді ана инстинктінен мүлдем айырады. Олар дүниеге келген баланы тұлға ретінде, адам ретінде, тірі жан ретінде қабылдамайды. Нәрестемен психологиялық және биологиялық байланыс бастапқыда жоққа шығарылады. Мұндай әйелдер үшін тек өз өмірі ғана құнды, баланың өмірі маңызды емес. Олар жаппай және арзан насихат негізінде өздері дамытатын материалдық әл-ауқат үлгісіне қол жеткізу үмітімен қалаға жиі келеді. Рухани құндылықтар ескерілмейді. Бала оның өмірінде қалыптасқан стереотиптерге сәйкес келмейді және бұл негізде кедергіні-баланы жою туралы ой қалыптасады [85, б. 57].

Әрине, Е.Б.Кургузкинаның ауыл тұрғындарының контрацепция саласында соншалықты хабардар еместігі және медициналық мекемелерге үнемі баруға дағдыланбағандығы және төтенше жағдайларда ғана жүгінетіндігімен келіспеуге болмайды. Бірақ бұл жағдайды ауыл халқының артта қалуымен түсіндіру, біздің ойымызша, қате. Сірә, бұл жағдайды емдеу мекемелерінің шалғайлығымен түсіндіруге болады, сондықтан ауруханаға жету үшін ауылдық жерлерде жетіспейтін уақыт пен ақшаны жұмсау керек. Сонымен қатар, бұл институттардың үнемі қысқаруы байқалады. Сондай-ақ ауыл әйелдерінің некесіз жүктілігі туралы жария болудан қорқуы да аз емес. Ауыл әйелдері қалаға келгенде, олар қала өміріне араласады және олардың ауылдық менталитеті (ауруханаларға жатпаушылық, жариялаудан қорқу, контрацепцияны қолдана алмау) қалады. Бірақ ауыл әйелдерінің қатыгездігі мен «қанқұмарлығы» артқанын айту, біздің ойымызша, қате.

Жаңа туған баланы анасы өлтіру 37% жағдайда пәтерде немесе жеке үйде, 29% жағдайда жатақханада, 14% жағдайда ауладағы дәретханада, 20% басқа жерлерде жағдайда болады. Бұл тенденциялардың тұрақтылығы 70-ші жылдардағы зерттеу деректерімен салыстырудан көрінеді, сондықтан Т.Д.Цыбуленконың мәліметтері бойынша жаңа туған балаларды өлтірудің 38,4%-ы пәтерде, 34,6%-ы жатақханада, 4,25%-ы дәретханада, 6%-ы бақтар мен бақшаларда, орманда – 7 %, өзен жағасында – 4 %, егістікте – 3,4 %, 1,35 %-ы шатырда жасалған [110, б. 12].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жаңа туған балаларды өлтірудің көпшілігі пәтерлерде, жеке үйлерде, жатақханаларда, яғни өлтіруші ананың тұрғылықты жерінде жасалады деген қорытындыға келуге болады. Алайда жаңа туған баласын анасының өлтіру жағдайлары қылмыскердің тұрғылықты жерінен тыс жерлерде де жүзеге асырылатын жағдайлар бар. Мұндай әйелдер, әсіресе, босанар алдында көрші елді мекендердегі туыстарына барып, сол жерде бала туып, үйлеріне жайбарақат оралады. Немесе туылғанға дейін әйел

достарына барады, ал бала туып, одан құтылғаннан кейін ол үйге қайтады.

Тәулік уақыты бойынша жаңа туған балаларды өлтіру мынадай түрде бөлінеді: 23 сағаттан 7 сағатқа дейін - 67%; 7 сағаттан 12 сағатқа дейін - 15%; 12 сағаттан 19 сағатқа дейін-6%;

19-дан 23 сағатқа дейін 12%. Көріп отырғаныңыздай, жаңа туылған балаларды өлтірудің көпшілігі 23-тен 7 сағатқа дейін жасалады, себебі түнде куәгерлердің аз болуы және әйелдердің көпшілігі түнде туылуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандай, жаңа туған балаларды өлтіру тәсілдері әртүрлі. Пайыздық арақатынаста жаңа туған балаларды өлтіру тәсілдері мынадай түрде бөлінді: тұншығу-39%; суға бату - 22,1%; жаңа туған балаларды өмір сүру үшін қолайсыз жағдайларда қалдыру (суықта, қоқыс контейнерлеріне тастау және сол сияқтылар) - 21,5 %; тірі көму (жерге, күлге, көмірге және сол сияқтыларға) - 7,3%; қатты заттарды қолдану-4%; пирсинг-кесу заттарын қолдану - 3%; Басқа әдістер (улану, тамақтанудан бас тарту, жану және т.б.) - 2,5%. Бұл тенденциялардың тұрақтылығы 20 ғасырдың басындағы зерттеулермен салыстырудан көрінеді. Сонымен, Б. С. Манковский өз зерттеуінде: «нәрестелердің ең көп пайызы (жаңа туған баланы өлтіру) тұншығу (67,7%), содан кейін суға бату (12,6%) арқылы жасалады. Тұншығу негізінен қолмен, жастықпен, көбінесе көрпемен және басқа заттармен жасалады. Баланы еден астындағы қуыстарға, сарайға, қарға көміп тастайтын жағдайлар жиі кездеседі. Суға батыру құдықта, өзенде, дәретханада жасалады» [107, б. 255].

Суреттің толықтығы үшін, әдетте, жаңа туған баланы өлтіру кезінде арнайы құралдар мен құралдар қолданылмайтынын атап өткен жөн. Бұл қол сұғу объектісінің ерекшелігіне байланысты, жаңа туған баланы соншалықты әлсіз, нәзік және қоршаған ортадан қорғалмаған, сондықтан оны өлтірудің арнайы құралдарын іздеудің қажеті жоқ. Көп жағдайда асфиксия кіндік арқылы жасалады немесе тыныс алу жолдары баланы импровизацияланған материалдармен жабу арқылы жабылады немесе асфиксия қажетті көмектің болмауынан, яғни жаңа туған баланың тыныс жолдарын тазартудың болмауынан болады. Жаңа туған баланың суға батуы жаңа туған баланың қазылған шұңқырлардың нәжісіне түсуі нәтижесінде пайда болады, босанған әйел жүктілікті жасыруға тырысып, дәретханада босанады; немесе ванна бөлмесінде немесе шелекте.

Құқықтық әдебиеттерде жаңа туған балаларды өлтіруді жас аналар жасайды деген пікір жиі кездеседі, кейде көбінесе кәмелетке толмағандар деген пікір бар. Б. С. Манковский өзінің зерттеуінде нәрестелердің (жаңа туған балаларды өлтірушілердің) ең жас жасы басым екенін атап өтті. 17 жастан 21 жасқа дейінгі сотталғандардың 39,3% - ы, ал 21 жастан 25 жасқа дейінгі сотталғандардың 32,4% - ы сотталды. Осылайша, 25 жасқа дейінгі осы құқық бұзушылықты жасаған адамдардың пайызы нәрестелік (жаңа туған нәрестелерді өлтіру) үшін сотталған барлық әйелдердің 71,7% құрайды. Егде жастағы әйелдер тек қана сыйбайлас ретінде әрекет етеді [107, б. 253]. Ю.М. Антонян да осындай пікірді бөлісіп, былай дейді: «әдетте, мұндай әрекеттерді (жаңа туған балаларды өлтіруді білдіреді) әлі бейімделмеген, яғни отбасы жоқ, жеткілікті материалдық қамтамасыз етілмеген, баспанасы жоқ жас әйелдер

жасайды» [98, б. 34].

Қазақстан Республикасы бойынша біздің жүргізген қылмыстық істерді зерттеу көрсеткендей, жаңа туған балаларын өлтірген әйелдердің көпшілігі 20-40 жас аралығында болған. Мәселен, 16-20 жас аралығындағы жаңа туған балаларды өлтіру - 12%, 20-25 жас аралығындағы әйелдерді өлтіру - 31%, 25-35 жас аралығындағы балаларды өлтіру - 39%, 35-45 жас аралығындағы әйелдерді өлтіру-18% [3].

Біздің зерттеулерге сүйене отырып, жаңа туған баланың анасын өлтірудегі ең қылмыстық топ 21-29 жас аралығындағы адамдар екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Сонымен бірге, бұл жаста адамның мінез-құлқы, құндылық бағдарлары, моральдық ұстанымдары толығымен қалыптасқанына ешкім күмән келтірмейді. Жас және кәмелетке толмаған әйелдер арасында жаңа туған балаларды өлтіру фактілерінің аз болуының себебін біз бұл топтың өмірлік ұстанымы, болашаққа деген сенімі, қатыгездікті жоққа шығару, өмірлік ұстанымының әлі толық қалыптасып үлгермеуі, олар басқаларға әлі мүлдем немқұрайлы қарамайтындығы қарастырлады. Бұл жағдайда үлкен ересектерге қарағанда, мұндай адам өлтіру туралы шешім қабылдау оларға қиынырақ екендігі көрінеді. Осыған байланысты Е.Б.Кургузкина:

«Ерте некеден тыс жыныстық қатынастардың көбеюіне қарамастан, олардың кәмелетке толмаған әйелдердегі саны онша көп емес және үлкен жастағы әйелдерге қарағанда қажетсіз жүктіліктің көп болуына әкелмейді. Және, керісінше, қазірдің өзінде өмір сүрген, балалары бар және тіпті некеде тұрған әйелдер жаңа туған баласын құртудан тартынбайды, материалдық қиындықтарды, тұрғын үйдің, жұмыстың болмауын және т. б. сылтау қылады. Алайда олардың іс-әрекеттерінің негізі гипертрофиялық өзімшілдік болып табылады, оның төтенше дәрежесі осы қылмысты жасауда көрінеді» [85, б. 48].

Жаңа туған балаларын өлтіретін аналар, әдетте, білім деңгейінің төмендігімен сипатталады. Бұл үлгі келесі жағдайлардан туындайды деп ойлаймыз: мәдени деңгейі төмен әйел, әдетте, жүктіліктің алдын алуға қатысты қажетті медициналық - санитарлық білімі жоқ; ол сонымен қатар медициналық мекемелерде жасырын түсік жасау мүмкіндігі туралы білмейді; оның қажетті құқықтық білімі жоқ (мысалы, заңсыз баланы баланың үйіне орналастыру құқығы туралы) және т.б., нәтижесінде балалы болмау ниеті оны өлтіру ниетіне айналады. Біз жүргізген зерттеуге сәйкес, анықталған өлтіруші аналардың көпшілігі орта білім алған. Зерттеу барысында біз киллер аналарды баяу дамыған және психикалық ауытқулары бар балаларға арналған арнайы мектептерде немесе «интеллектуалды дамудың кешігуі» диагнозымен кездестірдік.

Әдетте, жаңа туылған балаларды өлтіретін аналар қолайсыз тұқым қуалаушылыққа ие, мектеп жылдарында олардың көпшілігі сабырлы, мойынсұнғыш, бірақ сонымен бірге өте жабық, үнсіз, байланыссыз, қызығушылықтары мен қарым-қатынасы тар шеңбермен сипатталады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жаңа туған балаларды өлтіретін аналар жалпы білім деңгейінің төмендігімен сипатталады, олар байланыспайтын тәуелді сипатқа ие. Зерттелетін адамдардың мүдделері отбасы

мен жақын ортаның тар шеңберімен шектеледі, олардың қарым-қатынасы олар үшін өте маңызды.

Жаңа туған балаларын өлтірген әйелдердің көпшілігі тұрмыс құрмаған. Сонымен қатар, олардың кейбіреулерінде қалаусыз жүктілік алғашқы жыныстық тәжірибенің нәтижесі болып табылады, бірақ зерттелетін құбылыстың кері жағы да бар, сондықтан талдау нәтижелері бойынша киллерлер азғын өмір салтын жүргізді, бұл қажетсіз жүктілікке әкелді. Шамасы, жастық шағында тыныш, жабық, ата - аналарды тыңдайтын қыздар, тітіркендіргіш ата-ана қамқорлығынан құтылу нәтижесінде басқа экстремалды-моральдық ыдырауға көшеді. Осылайша, жыныстық қатынастың жеңілдігі, бір жағынан, некеден тыс жүктілікке әкеледі, ал екінші жағынан, некеден тыс жүктілік туралы көзқарастардың сақталуына және жағдайдан шығу жолдарын білмеуіне байланысты әйел жаңа туған балаларды өлтіреді.

Г.С.Мауленовтың айтуы бойынша, тағы бір маңызды себептердің бірі болып, «мемлекетте болып жатқан инфляция. Жалақының уақытылы, ұзақ уақыт төленбеуі, халықтың тұтынушылық қабілеттерінің төмендеуі; адамдардың демократиялық құқықтарының бұзылуы» [110, б. 39].

Әдетте, жаңа туған баланы анасы өлтіру олардың туған жерінде орын алады, өйткені оның әйел денесінің әлсіреуіне байланысты босану кезінде баланың мәйітін алыс жерлерге апаруға әлі мүмкіндігі жоқ. Бұл тұрғын үй секторында жаңа туған балаларды өлтіру бойынша криминогендік тәуекелдің жоғарылағанын көрсетеді және құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен және бірінші кезекте учаскелік инспекторлардан ерекше назар аударуды талап етеді. Бұл адам өлтірулер негізінен өлтіруші ананың тұрғылықты жерінде (уақытша да, тұрақты да) жасалады. Бұл, ең алдымен, әйелдің жүктілігін жасыруға ұмтылуымен түсіндіріледі, нәтижесінде мұндай әйел басқалар оның жағдайын байқамауы үшін үйден мүмкіндігінше аз шығуға тырысады. Бұл жағдайда әйелдің денсаулығы маңызды рөл атқарады, өйткені әйелдің туу процесінің басталуымен де, одан кейінгі кезеңде де жаңа туған баланың мәйітін алыс жерге алып жүруге мүмкіндігі жоқ. Бұл жағдайды жүкті әйелдің қаржылық қиындықтарға байланысты ешқайда баруға мүмкіндігінің жоқтығымен де түсіндіруге болады. А.К.Звирбул өз зерттеуінде: «Нәресте өлтіру (жаңа туған балаларды өлтіру) бойынша қылмыстық істерді зерттеу туған жер, жаңа туған баланың мәйіті табылған жер және тұрғылықты жері (тұрақты немесе уақытша) арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетті. Өлтірілген баланың анасының жеке басының нұсқасын және оның тұрған жерін ұсыну үшін маңызды. Анықталғандай, 68% жағдайда босанулар баланың анасының тұрғылықты жерінде орын алған, осыған байланысты жаңа туған балалардың мәйіттері анасы тұратын үйден алыс емес жерден табылған. Ұқсас көрініс әйел өзінің уақытша тұратын жерінде (туыстарымен, таныстарымен) босанған жағдайларда да байқалады. Бұл, шамасы, пренатальды кезеңде және босанғаннан кейін әйелдің, әдетте, үйден алыс жүруге физикалық қабілетінің болмауымен түсіндіріледі. Осыған орай, өлтірілген жаңа туған баланың анасын ең алдымен мәйіт табылған жерге жақын орналасқан үйлерден іздеу керек» деп жазады [111, б. 27].

Біздің зерттеуімізге сәйкес, өлтіруші аналардың 90%-ы баланың мәйіті табылған жерде (оның ішінде уақытша) тұрған, 1% - ы белгілі бір тұрғылықты жері жоқ адамдар болған, ал тек 3% - ы баланың туылуын жасыру үшін туылғанға дейін басқа аудандарға арнайы барған.

Еңбек қызметінің кез-келген саласы қызметкерлерінің біліктілік деңгейі осы топтардағы қылмыстық белсенділікке кері байланысты екендігі бұрыннан белгілі болды. Яғни, біліктілік неғұрлым жоғары болса, осы әлеуметтік топқа кіретін әйелдер соғұрлым аз қылмыс жасайды. Зерттеулер көрсеткендей, қылмыскерлер арасында жоғары өндірістік біліктілігі бар адамдар халықтың жалпы құрылымындағы осы біліктілікке қарағанда алты есе аз [112, б. 75].

Жоғарыда айтылғандай, жас кезінде өлтіруші аналар жабық болды, келесі кезеңде бұл мінез жоғалмады, өйткені зерттеулер көрсеткендей, олардың ешқайсысында қиын уақытта көмектесе алатын достары немесе жақын адамдары болған жоқ. Бұл адамдардан алыстау, өз мәселелеріне көшу, олардың қоғамға пайдасыздық сезімін күшейтті, ашуланды, нәтижесінде пайда болған теріс энергия жаңа туған баланы өлтіруден шығудың жолын тапты, оны кінәлі барлық қиындықтардың себебі ретінде қабылдады, іс жүзінде ондай емес.

Өкінішке орай, жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың арасында адами негіздері жүрдай, алкоголь мен есірткіні асыра пайдаланатын, тәртіпсіз жыныстық өмір сүретін, жұмыс пен тұрғылықты жері жоқ, құмарлықпен сипатталатын девиантты мінез-құлықты әйелдер бар. Бала олар үшін түкке керегі жоқ ауыртпалық ретінде қабылданады, сәйкесінше одан мүмкіндігінше тезірек құтылуға тырысады.

Кедейлік, жұмыстың болмауы, әлеуметтік және экономикалық сенімсіздік, үміттердің құлдырауы, психологиялық бейімділік аясында жоспарлардың орындалмауы әйелдердің маргиналдану процесін қарқынды түрде ашады, нәтижесінде қалыпты өмірге оралу, нарықтық қатынастарға түсу ықтималдығы аз әлеуметтік сатушылардың тұрақты қабаты пайда болады. Әйелдердің осы санатына азғындау дәрежесіне толық жетпеген, бірақ жеке ерекшеліктеріне байланысты құндылықтарды, өзара әрекеттесу ережелерін қайта бағалауға және бейімделуге, өмірдің жаңа жағдайларына лайықты бейімделуге нақты мүмкіндігі жоқ «сыртта қалып қойған» әйелдер тобы жатады [113, б. 309].

Көріп отырғанымыздай, күнімізде әйелдер қоғамның ең осал буыны болып табылады, осыған байланысты мемлекеттегі экономикалық процестер тұрақтанғанға дейін аналардың жаңа туған балаларын өлтіруін азайту туралы айтуға әлі ерте. Барлық жағымсыз тенденцияларды ескере отырып, жаңа туған балаларды өлтірудің нақты деңгейін нақты және байыпты бағалау қажет. Басқа елдердің қылмысы аясында ол дүрбелеңге де, қорқақтыққа да негіз бермейді. Сондықтан, қоғам барлық жағдайларда қылмысқа қарсы кәсіби күреске, сондай-ақ оны төмендету, оның ішінде жаңа туған балаларды өлтіруді азайту жөніндегі нақты бағдарламаларды жүйелі түрде әзірлеуге және жүзеге асыруға дайын болуы керек.

Қоғамның даму ерекшеліктерін ескере отырып, жаңа туған балаларды өлтірудің алдын-алу бойынша профилактикалық жұмыстар құрылуы керек, бұл

қылмыстың осы түрінің себептері мен жағдайларын анықтауды және оны түп-тамырымен жоюды білдіреді.

Сонымен, жаңа туған баланы анасының өлтіру себептері мен жағдайлары жалпы Қазақстандағы қылмысқа ықпал ететін себептер мен жағдайлардан құралады: өндірістің құлдырауы, жұмыссыздықтың өсуі, көші-қон процестерінің шиеленісуі, инфляция, бизнес саласындағы қатал заңдар және т.б.; әйел қылмыстылығының өсуіне ықпал ететін себептер мен жағдайлар: өз-өзіне күмәндану; отбасылық өмірдегі және тұрмыстық саладағы жан-жал жағдайлары; ауыр, біліктілігі төмен жұмыс немесе олардың болмауы және т. б. Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің себептері мен жағдайларының ерекшелігі: сәтсіз неке, баланың әкесінің алдауы, жүктіліктің шектеулі мерзіміне байланысты немесе басқа медициналық көрсеткіштер бойынша түсік жасау мүмкін еместігі, кейбір медицина қызметкерлерінің өз міндеттерін тиісінше орындамауы, жыныстық тәрбиенің төмен деңгейі, жалпы білім беру және мәдени деңгейдің төмендігі, қиындықтардан қорқу, қалаусыз жүктіліктің жариялануынан қорқу.

3.2 Анасының жаңа туған баланы өлтіру кезіндегі тұлғаның криминологиялық мінездемесі

Анасының жаңа туылған баланы өлтіруін криминологиялық талдауда, жай қылмыстағыдай, қылмыскердің жеке басын зерттеу аса маңызды емес. Адамның табиғатын зерттеу адамзат зерттеген барлық мәселелердің ішіндегі ең қиыны болып табылады. Жеке тұлғаны зерттеу күрделі мәселе болып табылғандықтан, бұл мәселе персонологтар, әлеуметтанушылар, психологтар, мұғалімдер, заңгерлер және басқа мамандар тарапынан жан-жақты зерттелуде. Бұл мәселенің өткірлігі халықтың негізгі бөлігінің кедейлігі, нашақорлық пен алкогольизмнің көп таралуы, халықтың басқалардың мәселелеріне деген қатыгездігі мен қаталдығы сияқты адамзаттың бойындағы көптеген кеселдермен түсіндіріледі, адамзаттың жоғарыда аталған дерттерінің жойылуына жеке тұлға мәселесі қаншалықты зерттелетініне тікелей байланысты болуы мүмкін.

Бұл мәселені зерттеудегі ерекше міндет заңгерлердің алдында тұр, олар белгілі бір адамның іс-әрекетін дұрыс бағалау үшін оның мінез-құлқының әлеуметтік, моральдық, психологиялық, физиологиялық және басқа аспектілерін біртұтас тұтастыру қажет.

Жоғарыда айтылғандай, қазіргі қоғам барлық жағынан дағдарысты бастан кешуде, нәтижесінде барлық әлеуметтік топтар дағдарыстың ауыр қысымына ұшырады. Әсіресе әлеуметтік-экономикалық проблемалардың теріс қысымына әйелдер ұшырайды, нәтижесінде олардың девиантты мінез-құлқында үрдістер пайда болады.

Жаңа туған баласын өлтіретін босанған әйелдің жеке басын осындай мінез-құлқтың себептері мен жағдайларына байланысты қарастырған жөн, өйткені кез-келген мінез-құлқтың ерекшеліктерін, оның ішінде қылмыстық, түсіну үшін жеке тұлғаның мотивациялық аспектілерін зерттеу қажет.

Жеке тұлғаны талдау қылмыс себептерінің табиғатын ашу үшін де маңызды. Егер сіз қылмыстық мінез - құлықты және оны тудыратын жағдайларды тізбек түрінде елестетсеңіз, онда бұл адам-оның алғашқы және толық қажетті буыны. Бұл басқаша болуы мүмкін емес, өйткені тек адам қылмыстық іс-әрекеттің себептерін, олардың қайнар көзін, ол болу-болмауды шешеді. Бұл адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігі негізделетін негіз жасайды. Қылмыскерлердің жеке ерекшеліктерін білу (бұл жағдайда қылмыскерлер) қылмыстың, ең алдымен жеке тұлғаның тиімді алдын-алу үшін қажет, оның мәні жеке адамға енгізілген жағымсыз факторларды анықтау және жою, яғни оның көзқарастарын, бағдарларын, көзқарастарын өзгерту болып табылады. Егер қылмыстың себебі жеке тұлғада болса, онда оның барлық қасиеттері мен ерекшеліктерін ғана емес, тек қылмыспен байланысты, яғни криминогендік маңызы бар белгілерді де анықтау керек [114, б. 64].

ҚР ҚК 100-бабының әрекеттерін саралау кезде сот-медициналық сараптаманың педиатриялық өлшемдеріне сәйкес айқындалатын сәбидің жаңа туылғандығын ескеру қажет. Жаңа туылған кезеңі өтіп кеткеннен кейін сәбиді өлтіру ҚР ҚК-нің 100-бабы бойынша сараланбайды, мұндай жағдайларда жауаптылық ҚК-нің 99-бабы бойынша туындайды. *Тергеу барысында қылмыстың дұрыс саралануы үшін жаңа туған бала жасының жоғарғы шегін, «жаңа туған бала», «бала» және «баланың анасы» түсініктерін заңнамалық деңгейде анықтау ұсынылады. Осыған байланысты:*

- «жаңа туған бала» - бала туылған сәттен бастап 28 тәулікке толғанға дейін болып табылады;
- «бала» – туғанына 28 тәулік болғаннан он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам;
- «баланың анасы» - жүктілік, босану, баланың пайда болуы мен тамақтануы кезеңіндегі әйел-ананың жағдайы, анасына тән баласымен туыстық қарым-қатынас санасы

Орыс тілінің түсіндірме сөздігіне жүгініп, «ана» терминіне толық анықтама бере аламыз. «Баланың анасы» - жүктілік, босану, баланың пайда болуы мен тамақтануы кезеңіндегі әйел-ананың жағдайы, анасына тән баласымен туыстық қарым-қатынас санасы деп түсіндіріледі [115].

Бірақ егер біз «баланың анасы» терминін заңи тұрғыдан қарастыратын болсақ, онда аналықтың бірнеше түрін ажыратуға болады:

- биологиялық ана;
- суррогат ана;
- бала асырап алушы рөліндегі ана.

Биологиялық ана – ұрпақ жалғастыру мақсатында жүкті болып, жүктілік кезеңінің өтуінен соң баланы дүниеге әкелген әйел. Осылайша, қолданыстағы заңнамаға сүйене отырып, ана болу дегеніміз баланың дүниеге келген сәтінен бастап әйелдің өмірінің соңына дейін созылатын қарым-қатынас деп түсініледі деп қорытынды жасауға болады.

Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі Кодексінің 146 бабына сәйкес Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар қолдана отырып, өмірлік әр

түрлі жағдайларға байланысты суррогат ана болуды таңдау, бала көтеру және туу бойынша қызмет көрсетулер, келісім шарттар негізінде жүргізіле бастады [116].

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің (бұдан әрі – Кодекс) 1 тарауында суррогат ана, суррогат ана болу және суррогат ана болу шарты туралы анықтама берілген:

- суррогат ана – суррогат ана болу шартына сәйкес тапсырыс берушілер үшін қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар қолданылғаннан кейін құрсақ көтеретін және бала (балалар) туатын әйел;
- суррогат ана болу – сыйақы төлене отырып, суррогат ана мен ерлі-зайыптылар арасындағы шарт бойынша, күні жетпей босану жағдайларын қоса алғанда, бала (балаларды) көтеру және туу;
- суррогат ана болу шарты - некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) және балалы болғысы келетін адамдар мен қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану жолымен бала көтеруге және тууға өз келісімін берген әйел арасындағы нотариатта куәландырылған жазбаша келісім

Бала туған әйелдерден басқа, Ана термині бала асырап алған әйелдерге де қолданылады.

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы ҚР Кодексіне 1-бабына сәйкес бала асырап алу - нәтижесінде шығу тегі бойынша туыстарының құқықтары мен міндеттеріне теңестірілетін жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтар мен міндеттер туындайтын сот шешімі негізінде баланы (балаларды) отбасына тәрбиелеуге берудің құқықтық нысаны. Бала асырап алушы заңды түрде баланың ата-анасына айналады [117].

20 қараша 1989 жылы қабылданған бала құқықтары конвенциясы Нью-Йорк қ. АҚШ, Бала құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы 8 маусым 1994 жылғы ҚР Жоғарғы Кеңесінің Қаулысының негізінде, «жаңа туған бала», «бала», «ана» ұғымдарын 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Қылымстық Кодексінің 3-бабына, 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 1-бабына және 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 1-бабына анықтамаларын енгізу керек.

2. ҚР ҚК 3-бабына келесідей толықтырулар енгізу ұсынылады:

«Ана» - жүктілік, босану, баланың пайда болуы мен тамақтануы кезеңіндегі әйел-ананың жағдайы, анасына тән баласымен туыстық қарым-қатынас санасы деп түсіндіріледі.

ҚР ҚК 15 бабының 2 тармағына келесідей толықтыру енгізу ұсынылады: Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне және келесідей толықтырулар енгізу ұсынылады:

14) «жаңа туған бала – туғаннан 28 тәулікке дейінгі бала»

кейінгі терминдердің кезектілігі сәйкесінше өзгертілуі қажет

15) елеулі зиян – осы Кодексте көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгісі ретінде көрсетілмеген жағдайлардағы мынадай зардаптар.

Тұлғаның мәні оның екі аспектісінен тұрады: адамның әлеуметтік іс-әрекетінде көрінетін және жеке адамның ішкі әлемін білдіретін және оның әлеуметтік бағытында көрінетін жеке тұлға. Мұндай қасиеттер жүйесі бірнеше элементтерден тұрады, олар ұжымдық түрде жеке құрылым деп аталатын нәрсені құрайды. Ішкі деңгейде жеке тұлғаның құрылымы-бұл адамның әлеуметтік қызметінің негізгі түрлеріне қатынасын көрсететін оның әлеуметтік бағдарлау элементтерінің жиынтығы. Сыртқы деңгейде жеке тұлғаның негізгі құрылымдық элементтеріне оның әлеуметтік мәртебеде және әлеуметтік функцияларда бекітілген негізгі қызмет түрлеріндегі нақты көріністері жатады. Осылайша, жеке тұлғаның құрылымында келесі элементтер бар:

- әлеуметтік мәртебе, оның ішінде адамның әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі орнын көрсететін белгілер жиынтығы (жынысы, жасы, отбасылық жағдайы, білім деңгейі, әлеуметтік топқа жататындығы және т. б.);

- қызметтің негізгі салаларындағы (кәсіби - еңбек, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-тұрмыстық) тұлғаның нақты көріністерінің көрсеткіштері арқылы көрсетілген әлеуметтік функциялар;

- адамның негізгі қызмет түрлеріндегі көріністеріне қатынасын көрсететін моральдық-психологиялық көзқарастар (жалпы азаматтық міндеттерге, мемлекеттік органдарға, заңға, құқықтық тәртіпке, еңбекке, отбасына және т.б. қатынасы).

Осылайша, қылмыскердің жеке басы-бұл адамның әлеуметтік мәнін, оның белгілерін, қасиеттерін, байланыстарын, қатынастарын, оның моральдық және рухани әлемін сипаттайтын, әлеуметтік және жеке өмір жағдайларымен өзара әрекеттесетін және белгілі бір дәрежеде қылмыс жасауды анықтайтын ең кең және ауқымды ұғым [118, б. 21].

Америка Құрама Штаттарында айыпталушы мүмкін ақылсыздық туралы қорғану ретінде мәлімдейді. Бұл қорғану әрекеті деп есептеледі 1000 істің 1-ден азында қолданылады, бірақ ананы өлтіру туралы істерде ақылсыздықты қорғану ретінде пайдалану әйелдердің 65% - ында ақталатынын айтады [119, б. 699].

Зерттеу нәтижелері жаңа туған балаларды өлтіретін аналарға тән ерекшеліктерді анықтауға ғана емес, сонымен қатар қылмыстың осы түрінің алдын алуды жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар беруге мүмкіндік берді.

Қылмыскердің (жаңа туған баласын өлтірген ана) жеке басын жан-жақты зерттеуде басты назар олардың мотивациялық бағытына негізделген типологиясына аударылады. Бұл типологиялау алдын-алу субъектілерінің профилактикалық қызметінің тиімділігін арттыру үшін қажет, сонымен қатар, жаңа туған баласын анасының өлтіргені үшін жаза тағайындау кезінде пайдалы деген ойдамыз.

Қылмыскерлердің жеке басын типологиялауға көшпес бұрын мұндай қылмыскерлердің жеке басына криминологиялық сипаттама беру керек.

Жоғарыда атап өткеніміздей, жеке тұлғаның криминологиялық талдауы жеке тұлғаның құрылымын, оның ішінде әлеуметтік мәртебені, әлеуметтік функцияларды және моральдық-психологиялық көзқарастарды талдауға негізделген. Өз кезегінде, жеке тұлғаның құрылымы осы адамдар жасаған

қылмыстардың құрылымымен тығыз байланысты. Яғни, біз зерттеген проблема мәселе аясында жеке тұлғаның құрылымы (жаңа туған баласын өлтіруші ана) жаңа туған баланың анасының өлтіру құрылымымен байланысты. Жаңа туған баланы анасының өлтіру құрылымын алдыңғы бөлімдерде қарастырғандықтан, зерттеу негізінде қайталануды болдырмау үшін бізді қызықтыратын қылмыскерлердің жеке құрылымы туралы қысқаша қорытынды жасадық.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, тұлғаның бұл құрылымы абсолютті емес және жалпыланған сипатқа ие. Адамның жеке басы, оның ішінде қылмыскердің жеке басы болғандықтан, көп қырлы ұғым және оны зерттеуде нақты шекараларды белгілеу мүмкін емес. Біз бұл тұжырымды адамның жеке басын жеке тұлғалар әлі толық анықтамайды деген негізде жасадық. Әлеуметтік мәртебе, яғни жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың жеке басының әлеуметтік - демографиялық сипаттамалары тұрғысынан мыналарды атап өткен жөн:

- жасы-21-29 жас;
- отбасы жағдайы-тұрмыс құрмаған;
- білім деңгейі-орташа;
- ауылдық жердің тумасы;
- аз ауқатты отбасынан;
- әлеуметтік тобы-жұмысшы, студент немесе жұмыссыз;
- қылмыстық әрекеттің қарқындылығы -сотталмаған.

Кесте 2-Жаңа туған баланы өлтіруші аналардың білім деңгейі, жұмыспен қамтылуы және жас ерекшеліктері кестесі

		2017	2018	2019	2020	2021
Кәмелеттік жасқа толмағандар		9	0	0	0	0
Жұмыссыздар		37	7	22	13	1
Білімі:	орта немесе орта кәсіби	37	2	14	13	22
	жоғары	0	1	0	0	0
Жасы:	16-17	10	5	0	0	0
	18-20	8	0	0	0	13
	21-29	10	7	9	13	0
	30-39	12	0	13	0	9
Орта кәсіптік оқу орнында оқитындар		0	0	0	0	12

Бұл деректердің криминологиялық маңызы зор, өйткені олар қанішер аналар қай әлеуметтік топтар мен топтарға жататынын көрсетеді және осындай криминогендік факторларды іздестіру мен анықтауға бағыт береді. Жаңа туған балаларын өлтірген аналардың жеке басын қараудағы маңызды криминологиялық мән қылмыскерлердің отбасылық жағдайы, олардың

материалдық қамтамасыз етілуі, тұрғылықты жері және басқа да демографиялық көрсеткіштер туралы мәліметтер болып табылады.

Әлеуметтік функциялар - бұл адамның қолданыстағы әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі жағдайына, белгілі бір әлеуметтік топтарға жататындығына, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы басқа адамдармен, мекемелермен және ұйымдармен қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуіне байланысты нақты әлеуметтік рөлдер [120, б. 29].

Адам көптеген әлеуметтік рөлдерді орындайды. Тек отбасында өлтіруші ана-қарындас, қыз, немере, мүмкін әйелі немесе анасы. Сондай-ақ, өлтіруші аналардың қоғамдық және күнделікті өміріндегі әлеуметтік рөлдер әртүрлі, олар қоғамдық белсенділер де, бірақ әр әлеуметтік рөл әр адам үшін маңызды және олардың өмірінде маңызды рөл атқаратын үш позициядан туындайды. Бұл ұстанымдарды өз мүшелерінің тиісті мінез-құлқының сценарийін анықтайтын субъектілердің үш тобы белгілейді, біріншіден, мұндай субъектілерге жеке тұлғаның мінез-құлқын заңдар мен заң актілері түрінде көрсетілген ресми ережелер жүйесі арқылы анықтайтын мемлекет жатады. Екіншіден, моральдық, этикалық, діни және басқа да заңдарға негізделген қоғамдық пікірмен көтермеленетін мінез-құлық нормаларының мінез-құлық ережелерін белгілейтін қоғам. Үшіншіден, бейресми құрылымдар (отбасы, бос уақыт топтары, әріптестер топтары және т.б.) - жазылмаған мінез-құлық ережелері, олардың әлеуметтік үміттері түрінде.

Заңнамалық тұрғыда қарастырылмаған мәселелердің бір болып:

Суррогат, генетикалық, заңды аналықты ажырату. Себебі репродуктивті технологиялар мен жаңа туған балаларды асырап алу арқылы балалардың туылу деңгейі жоғары.

Яғни бұл әйел адамдар ҚР ҚК 100- бабының субъектісі бола алмайды:

- 1) тек жұмыртқа беретін генетикалық ана;
- 2) бала асырап алған заңды анасы [121].

ҚР ҚК-нің 100-бабында көзделген қылмыстың артықшылықты құрамын бөліп көрсету негізіне қылмыс жасаудың мотиві мен аналықтың заңды жағдайы емес, әйелдің жүктілігі мен босануына байланысты қылмысты жасау уақыты алынған. Дәл осы процестер заң шығарушы босану кезінде немесе олардан кейін жасалған адам өлтірудің артықшылықты құрамын құру кезінде болжайтын психикалық жағдайды анықтайды.

Біз жүргізген зерттеудің мәліметтеріне сүйене отырып, жаңа туған балаларын өлтіретін аналарға үшінші топтың ұстанымдары әсер етеді, өйткені өлтіруші аналардың басым көпшілігі қоршаған ортаға эмоционалды тәуелді. Жеке сана, оның ішінде қылмыскердің жеке басы көбінесе ұжымдық сананың әсерінен қалыптасады. Бұл топтың немесе ұжымның өмірлік белсенділігінің ерекшеліктеріне байланысты, олардың құрамдас мүшелері үнемі байланыста болады. Топ мүшелерінің қарым-қатынасы, әртүрлі әлеуметтік факторлар мен оқиғаларды бағалау сөзсіз эмоционалды түрде көрінеді. Топ үнемі айыптайды немесе мақұлдайды, қуанады немесе ашуланады, сондықтан жалпы көңіл-күй мен пікір оның мүшелеріне берілетін негізгі рухани құрылымдар ретінде әрекет етеді.

Бұл жағдайда отбасы ерекше мәнге ие болады, өйткені жеке тұлғаның қалыптасуы, әсіресе адамның өмірінің алғашқы кезеңдерінде, ішкі ортаның әсерінен болатын мінез-құлық үлгісін бейсаналық таңдаумен тығыз байланысты. Біріншіден, бала кездейсоқ рөлдік модель ретінде таңдаған адамның кейбір сыртқы ерекшеліктерін ғана еліктейді, содан кейін оның «мен» таңдалған стандарттың жеке басымен терең сәйкестендіріледі. Сонымен қатар, мейірімділік пен жұмсақтық, қатыгездік пен дөрекілік, еркектік немесе әлсіздік, тәрбиелік немесе батылдық сияқты психологиялық қасиеттер алынады. Мұндай «портрет» басқалардың таңдалған мінез-құлық үлгісіне деген көзқарасымен реттеледі [122, б. 22].

Өнегелік-психологиялық көзқарастар қылмыскердің ішкі әлемін көрсетеді. Криминологтар моральдық-психологиялық көзқарастарды зерттей отырып, белгілі бір қылмыс жасаудың, оның ішінде жаңа туған баланы анасының өлтіруінің себептік кешенін толық анықтайды.

Бұл сипаттаманың психологиялық жағы бойынша біз белгілі бір жағдайларда пайда болатын ішкі әлемнің қылмыскерінің сипаттамасын түсінеміз. Жеке тұлғаның психологиялық құрылымы, ең алдымен, психикалық процестердің жеке ерекшеліктерімен де, жинақталған тәжірибемен де анықталатын әлеуметтік анықталған ерекшеліктерді қамтиды. Бұл қасиеттерге тұлғаның бағыты, оның моральдық қасиеттері, білімі, дағдылары, әдеттері, жеке мәдениет деңгейі жатады. Сонымен қатар, жеке тұлғаның психологиялық мәдениеті жеке психикалық процестердің жеке ерекшеліктерін (есте сақтау, ойлау, эмоциялар, ерік), сондай - ақ өткір мінезділікті, кейде психикадағы патологиялық өзгерістерді қамтиды [101, б. 154].

Сонымен қатар, адамның моральдық, дүниетанымдық және адамгершілік қасиеттері мен қасиеттері ерекше мәнге ие. Жаңа туған балларын өлтіретін аналарға тән ең көп кездесетін белгілер:

- өзімшілдік, көбінесе эгоцентризмге айналады, онда адамның барлық мінез-құлқы тек оның мүдделері мен қалауына бағынады;
- жаңа туған балаға жанашырлық сезімінің болмауы;
- аналық сезімінің болмауы;
- қажеттіліктер жиынтығы, тар мүдделер, шынайы мәдени мүдделердің толық болмауы;
- өзін-өзі ақтау ұстанымы, өзін-өзі ақтаудан туындайтын, өзгелерді оқиға үшін айыптау үрдісімен байланысты;
- заң мен қоғамның талаптарына сәйкес келетін оңтайлы жағдайды таба алмау, жағдайдан шығу.

Әрине, жоғарыда аталған белгілердің барлығы жаңа туған балаларын өлтіретін аналарда кездеспейді, кейбір жағдайларда мұндай белгілердің тек бір бөлігін біріктіруге болады.

Қылмыскердің жеке басын сипаттау үшін зияткерлік, эмоционалды және ерікті ерекшеліктер маңызды емес. Өлтіруші аналарға тән зияткерлік қасиеттерге мыналар жатады: ақыл-ой дамуының төмен деңгейі, көзқарастар мен мүдделердің тарлығы, білімнің жеткіліксіздігі, өмірлік тәжірибенің болмауы немесе өмірлік тәжірибе біз зерттейтін микро орта үшін беделді

қылмыскерлердің тәжірибесі мен біліміне негізделген. Өлтіруші аналардың басым көпшілігінде ақыл-ой дамуы қалыпты жағдай. Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың эмоционалды ерекшеліктері ретінде эмоционалды қозғыштықтың төмен дәрежесін, сезімнің летаргиясын, меланхолияға жақын темпераментті ажыратуға болады. Өлтіруші аналардың ерікті қасиеттері олардың қызметін саналы түрде реттеу, қабылданған шешімдерді қабылдау және жүзеге асыру, мақсатқа жету қабілетімен сипатталады. Алайда, өлтіруші аналардың, олардың жаңа туған балаларының ерікті қасиеттері гетерогенді, барлық өлтіруші аналардың ерік-жігеріне байланысты екі топқа бөлуге болады. Бірінші топты ықтимал әлеуметтік айыптауға немесе мақұлдауға қарамастан, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған күшті ерікті қасиеттердің иелері ретінде сипаттауға болады. Басқа топ әлсіздікпен, икемділікпен, некеден тыс жүктілікті айыптайтын және «мұндай ұятты кез-келген жолмен болдырмау керек»деп санайтын басқа адамдардың әсеріне қарсы тұра алмауымен сипатталады.

Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың жоғарыда аталған жеке ерекшеліктері толық тізім емес, әр адам жеке, бұл ерекшеліктер өлтіруші аналарға тән белгілер болып табылады, бірақ барлық ерекшеліктерді жаңа туған баласын өлтірген әйелге жатқызуға болмайтын жағдайлар болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, өлтіруші ананың жеке басы оларды заңға бағынатын азаматтардан және басқа қылмыскерлерден ерекшелетін келесі белгілермен сипатталады деген қорытындыға келуге болады. Мұндай ерекшеліктерге бейімделуге, алаңдаушылықты арттыруға, импульсивтілікке, агрессивтілікке, оқшаулануға жететін оқшаулануға, оң тәжірибені (өзіңіздің де, айналаңыздағы адамдардың да) пайдалана алмауға және болашақты болжауға қабілетсіздіктің әлсіздігі жатады.

Сонымен қатар, жеке тұлғаның құрылымын қарастыру кезінде мотивациялық саланы қарастыру қажет. Себебі, профессор В.В. Лунеевтің «мотивациялық сала-тұлғаның ішкі құрылымының «орталығы», оның қызметін біріктіреді» деген [123, б. 107].

Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың қылмыстық мінез-құлық пен қылмыстың негізін құрайтын келесі уәждерін бөліп көрсетуге болады: әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, оның ішінде өзімшіл, жауапсыз және басқа да жеке детерминанттарды қамтиды.

Іс-әрекетке шешім қабылдау үшін ең маңыздысы, атап айтқанда, ананың жаңа туған баласын өлтіру туралы шешімі, әлеуметтік-экономикалық себептер. Жаңа туған баласын өлтіргісі келетін әйелдің экономикалық жағдайына және оның жеке сипаттамаларына байланысты келесі әлеуметтік-экономикалық себептерді бөліп көрсетуге болады:

- абсолютті, яғни ең қажетті, өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру. Мұндай қажеттіліктер-тамақтану, ұйықтау, ішу қажеттілігі. Әдетте, күнделікті тіршілік қиындықтарына тап болған адам кез-келген адами құндылықтарды ұмытып кетеді, оның алдында өзіне тамақ алудан басқа бір міндет тұрмайды. Қазіргі Қазақстан Республикасы жағдайында, біздің ойымызша, өлтіруші ананы сипаттау кезінде абсолютті қажеттіліктерді қанағаттандыру сияқты ниет туралы

айтудың қажеті жоқ. Мұндай ниет соғыс пен жаппай кедейлік жағдайында кең таралған.

- халықтың әлеуметтік-экономикалық саралануы және адамдардың өз жағдайын басқалардың жағдайымен салыстыру жағдайында туындайтын «салыстырмалы қажеттіліктерді» қанағаттандыру. Жаңа туған баланы анасының өлтіруі кезінде бұл ниет ең көп таралған. Қажетсіз жүктілік жағдайында болған әйел бала туылған жағдайда оның өмір сүру жағдайлары нашарлайтынын түсінеді, сондықтан ол одан құтылады. Бұл тұжырым үшін жүкті әйелдің әлеуметтік жағдайы маңызды емес. Әйелдің жақын ортасы қабылдамайтын қалаусыз баланың дүниеге келуі толық және, әсіресе толық емес отбасында, әйелдің қаржылық жағдайына әсер етеді.

Өзінің биік мұраттарына жету-өлтіруші ана бағытталған белгілі бір материалдық стандарт (шіріген байлық) немесе әлеуметтік стандарт (қоғамның жоғарғы топтарына ену). Бұл ниет кез-келген тәсілмен бай, ауқатты адамға немесе «жоғары» қоғамнан шыққан адамға үйленуге дайын әйелдерге тән, ал қалаусыз бала бұл мақсатқа жетуге кедергі болып табылады. Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың ниеттеріне сүйене отырып, мұндай өлтіруші аналардың ең көп кездесетін жеке түрлерін ажыратуға болады. Бұл қадамның қажеттілігін К.Е. Игошев былай атап өтті - «типологиялау арқылы жеке тұлғаның өзіндік моделі жасалады. Адамның осы модельге сәйкестігін анықтау оның жеке тұлғаның белгілі бір түріне жататындығын көрсетуі керек» [124, б. 55].

Осыған байланысты В.Н. Бурлаков теориялық талдаудан туындайтын тұжырымдардың практикалық маңызы «қылмыскердің жеке басы» ұғымынан «қылмыскердің жеке басының типологиясы» санатына ауысқан кезде маңызды болады деп жазды. Сөйтіп келгенде, қылмыстың жеке алдын-алу қызметі қылмыскердің жеке басының типологиясын дамытуға байланысты, бұл қылмыстық мінез-құлықты болжау және алдын-алу мен құқықтық ықпал етудің сараланған және дараланған шараларын қолдану әдісінің негізі болып табылады [125, б. 173]

Құқықтық әдебиеттерде сіз қылмыскердің жеке басын типологиялаудың көптеген нұсқаларын таба аласыз, бұл, ең алдымен, бір мәселені - қылмыспен күресті шеше отырып, құқықтың әртүрлі салалары өздеріне тән әдістер мен әдістерді қолданатындығына байланысты. Сонымен, қылмыстық-құқықтық типологиялау жауапкершілікті даралау міндетіне бағынады, қылмыстық-атқару - жазаның орындалуын дұрыс ұйымдастыру, криминология қылмыстық мінез-құлықтың себептері мен жағдайларын көрсетуге және осы себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған. Жоғарыда аталған барлық типологиялық нұсқалар сәйкес келе алмайды, бірақ үйлесімді болуы керек, өйткені олар бір мақсатқа - қылмыспен күреске ұмтылады.

Біздің ойымызша, қарастырылып отырған қылмыскерлер тобының жеке басының криминологиялық типологиясына толығырақ тоқталу керек, өйткені бұл зерттеудің негізгі мақсаты жаңа туған балаларды өлтірудің себептік кешенін талдау және осы негізде зерттеулер жаңа туған балаларды өлтірудің

алдын алу шараларын жетілдіру мәселелері бойынша тұжырымдамалық ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Криминологиялық әдебиетте девиантты мінез-құлық пен әлеуметтік бағыттың белгілі бір мотивтерін сипаттауға көп көңіл бөлінеді. Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың мотивациялық саласының ерекшеліктері негізінен Е.Б.Кургузкина анықтап, сипаттайтын жаңа туған балаларды өлтіретін аналардың түрлерімен түсіндіріледі:

1. Асоциалды (қоғамға қарсы, маргиналды, люмпенизацияланған) тип. Бұл типке қоғамға қарсы, көбінесе үйсіз өмір салтын жүргізетін, құмарлықпен, қайыршылықпен айналысатын, алкогольді шамадан тыс пайдаланатын, кездейсоқ жыныстық қатынасқа түсетін әйелдер жатады.

2. Жеңілтек-комфортты тип, ол сырттай әл-ауқатыты болып көрінеді, қылмыс немесе құқық бұзушылық жасауды білдірмейді. Бұл топқа кәмелетке толмаған немесе бастапқыда ата-аналардың шамадан тыс қамқорлығында, тіпті олардың қысымында өмір сүрген, өте жас қыз балалар кіреді.

3. Жүйелі- қаскөй тип, оған балалары бар, некеде тұрған немесе серіктесі бар әйелдер кіреді. Нәрестелерді өлтірушілердің барлық санаттарының ішінде олар өздерінің іс-әрекеттерін барынша саналылығымен және алдын ала ойластырғандығымен ерекшеленеді [85, б. 91].

Әрине, Кургузкина Б.Б. әзірлеген типология ең көп таралған және жалпыланған мінез-құлық сипаттамаларын қамтиды, бірақ әрбір жеке тұлға әртүрлі дәрежеде көрсетілген көптеген белгілермен қамтамасыз етілгендіктен, олар әдетте бір немесе басқа түрге жатады деп сипатталады, өйткені әрбір нақты жағдайда кез келген түрге жататынына қарамастан, жеке тұлға басқа түрдегі кейбір сипаттамаларға ие болуы мүмкін. Дегенмен, профилактикалық іс-шараларды жоспарлауда жеке қасиеттердің типологиясы көп көмектеседі. Жаңа туған балаларын өлтіретін аналардың әр түрінің сипаттамаларын егжей-тегжейлі сипаттау қажет сияқты.

Асоциалды тип адам тұлғасына және оның ең маңызды артықшылықтарына жағымсыз және менсінбейтін көзқарастарды ұстанатындықтан, оны мынадай белгілермен сипаттауға болады: өміріне, денсаулығына, тәнінің тұтастығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне, оның ішінде өзінің жеке қасиеттеріне; отбасылық, қызметтік, азаматтық және басқа да міндеттерді қоса алғанда, әртүрлі әлеуметтік көзқарастар мен нұсқауларға индивидуалистік-анархистік көзқарастар. Бұл түрге жататын әйелдер айналадағы барлық нәрсеге бей-жай қараумен сипатталады, олар халықтың ең кедей топтарына жатады, бірақ олар өз жағдайын жақсартуға ешқандай әрекет жасамайды. Олардың қажеттіліктері қарапайым физиологиялық қажеттіліктермен шектеледі, әдетте, алкогольге немесе есірткіге тәуелділік жағдайды қиындатады. Мұндай әйелдер баланы ауыртпалық ретінде қабылдайды, олардың аналық сезімдері атрофияға ұшырайды, олар өздері ұқсас ортада өскендіктен және аналық мейірімді көрмегендіктен, кейбір жағдайларда олар мұндай сезімдердің бар екенін де білмейді.

Жеңілтек-комфортты тип қоғамдағы мінез-құлықты реттейтін әлеуметтік нормаларға ұқыпсыз көзқараспен сипатталады. Зерттелетін қылмысқа келетін

болсақ, жеңіл-желпі-жайлы түрге жатқызылған ана өлтірушілер әрекеттерінің жалпы оң бағытымен сипатталады. Жоғарыда айтылғандай, бұл түрге ата-ана қамқорлығынан босатылған, өз өмірін өз бетінше құратын жас әйелдер жатады. Әдетте, бұл кезеңде әйел өз өмірін өз қалауы бойынша басқара алады деп есептей отырып, қалыптасқан мінез-құлық нормаларын елемейді. Бейтаныс адамдармен, негізінен ер адамдармен қарым-қатынасқа түседі. Мұндай бөртпе әрекеттер (жеңіл мінез-құлық) әдетте қажетсіз жүктілікке әкеледі. Қатаң тәрбие жағдайында жас әйел туған-туысқандарына туындаған жағдай туралы хабардар ете алмайды, жағдайдан шығудың ықтимал жолдары туралы жеткілікті білімі жоқ, кездейсоқ таныстар, құрбы қыздар жүктілікті тоқтатудың күмәнді жолдарын ұсынады, нәтижесінде, бұл жағдайдан шығуға тырысқан мұндай әйел ықтимал жолдарға, соның ішінде жаңа туған баласын өлтіруге барады.

Біріншісі-теріске шығарудың қарапайым түрі емес тілек: мен жүкті емеспін деп үміттенемін. Екіншісі қасақана алдауды қамтиды басқаларды жасыру деп жақсы сипатталған. Үшінші түрі – «шынайы» теріске шығару фактілерді белсенді қайтару функциясы: «мен қазір бұл туралы ойлана алмаймын». СәйкесЛ. Кому және т. Ливерманға бір нәрсені жоққа шығару үшін алдымен мойындау керек шындық бар, содан кейін белсенді назар аудармаңыз [126, б. 43].

Жүйелі- қаскөй тип осы түрге жататын адамдар адамгершілік және құқық нормаларын жүйелі түрде бұзатындығымен ерекшеленеді. Мұндай әйелдер бастапқыда жағымсыз баладан құтылу туралы шешім қабылдайды (осы типтегі әйелдер ҚР ҚК 100-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылуы тиіс). Сондай-ақ, бұл типке құқықтық сана, мәдениет және білім деңгейі төмен әйелдерді жатқызуға болады; қатыгездікпен, агрессивтілікпен, оқшауланумен сипатталады. Бұл түрдің өкілдері белгілі бір жағдайларды өз мүдделеріне бейімдей алады, мысалы, жүктілік әйелді жақсартады деген пікірді таратып, босану кезінде ағзаның жасаратындығын айтып, осылайша кейбір әйелдерді түсік жасамауға шақырады, алайда босанғаннан кейін баланы қажетті нәтижеге жетудің құралы ретінде жояды. Жоғарыда айтылғандай, бұл тип өзінің іс-әрекеттерін саналы түрде және қасақана жасауымен ерекшеленеді, сондықтан олар жасаған қылмыстары үшін жазаны таңдағанда барлық жағдайларды ескеру қажет, өйткені олар қарапайым қасақана адам өлтіргені үшін жауапқа тартылуы мүмкін. Демек, мұндай әйелдердің жаңа туған баланы өлтіруінің себептері мен шарттары басқа екі түрге жататын адамдарға қарағанда өзгеше, ал қасақана адам өлтірудің алдын алу үшін жасалған ескерту нысандарын таңдау керек.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, өлтіруші ананың жеке басы оларды заңға бағынатын азаматтардан және басқа қылмыскерлерден ерекшелетін келесі белгілермен сипатталады деген қорытындыға келуге болады. Мұндай ерекшеліктерге бейімделуге, алаңдаушылықты арттыруға, импульсивтілікке, агрессивтілікке, оқшаулануға жететін, оң тәжірибені (өзіңіздің де, айналаңыздағы адамдардың да) пайдалана алмауға және болашақты болжауға қабілетсіздіктің әлсіздігі жатады.

3.3 Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының теориялық негіздері бойынша жалпы және арнайы алдын-алу жолдары

Әлеуметтік негізі бар қылмыстың алдын алу қылмыстық-құқықтық ғылымдардың негізгі санаттарына жатады және олардың тұжырымдамалық аппараттарында көрнекті орын алады. Бұл санат осы заң ғылымдарының органикалық бірлігін, олардың практикамен байланысын қамтамасыз ететін ғылыми талдаудың өзіндік құралы ретінде қызмет етеді. Қылмыстың алдын алу қоғамның мемлекеттік-құқықтық және әлеуметтік салаларында ішкі құрылымның күрделілігімен және көп қырлы көрінісімен сипатталады. Алдын алудың барлық анықтамаларында оның басты, маңызды белгісіне - қылмыстың алдын алуға, қылмыстық мінез-құлықты болдырмауға, жеке адамның қоғамға қарсы ұстанымдарға ауысуына жол бермеуге баса назар аударылады. Бұл осы тұжырымдаманың өзіндік «квинтэссенциясы» болып табылады, дегенмен қоғам мен мемлекеттің өмірі мен қызметінің әртүрлі салаларына қойылатын теориялық және практикалық талаптар жүйесінің призмасы арқылы көп өлшемді түрде қарастырылады. Сондықтан қылмыстың алдын алу оның әлеуметтік және құқықтық реттеу механизмі, әлеуметтік құндылық пен әлеуметтік әділеттілік талаптары, қоғам мүшелеріне әсер ету нысандары мен әдістерін қолдану мүмкіндіктері және т. б. тұрғысынан талданады [127, б. 223].

Қылмыстардың алдын алу немесе қылмыстарды ескерту дегеніміз-мемлекеттің атынан әрекет ететін оның әртүрлі органдарының (әлеуметтік және құқық қорғау), қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдардың және жекелеген азаматтардың қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды бейтараптандыруға немесе жоюға бағытталған қызметі болып табылады. Бұл қызмет өзінің мазмұны бойынша әртүрлі шараларды (ықпал ету шараларының жүйесін) қамтитын және белгілі бір объективті сыртқы факторлар мен жекелеген жеке тұлғаларға бағытталған.

Қылмыстың алдын алудың бұл жалпы түсінігі әрбір жеке жағдайда оны қылмыстардың әртүрлі санаттарына (түрлеріне), соның ішінде ананың жаңа туған баласын өлтіруіне қатысты нақтылауға мүмкіндік береді [128, б. 144].

Қылмыстың себептері мен жағдайларының иерархиясына байланысты оның алдын алудың үш негізгі деңгейі бар: жалпы әлеуметтік (жалпы), арнайы-криминологиялық (арнайы) және жеке.

Қылмыстың алдын алудағы деңгейлік көзқарас осы қызметті жүзеге асыратын органдар мен ұйымдардың құрылымын құруда көрінеді. Қылмыстың алдын алу деңгейін дұрыс таңдау, оның тиімділігін анықтайды.

Жалпы әлеуметтік деңгей (жалпы алдын алу) экономика, әлеуметтік өмір, моральдық-рухани саладағы және т.б. қайшылықтарды шешуге бағытталған мемлекеттің, қоғамның, олардың институттарының қызметін қамтиды. Алдын алу әсері жалпы әлеуметтік-экономикалық саясатты сәтті жүзеге асырудың арқасында қол жеткізіледі. Бұл тұрғыда саясат қандай болса, жалпы әлеуметтік алдын алу да сондай деуге болады [129, б. 236].

Біз қарастырып отырған мәселе (әйелдердің жаңа туылған балаларын өлтірудің алдын алу) аясында жалпы алдын алу қызметі, жүкті әйел мен жас балалары бар әйелді әлеуметтік қорғау саласындағы қайшылықтарды шешуге

бағытталған. Жалпы алдын алу шаралары жалпылама және жан-жақты сипатымен, үздіксіздігімен, күрделілігімен және өзара тәуелділігімен, радикалистімен сипатталады. Осындай шараларды жүзеге асыру үшін қоғамдық өмірдің, сондай-ақ жекелеген аймақтардың жеткілікті ауқымды салаларын қамтитын экономикалық және әлеуметтік дамудың мемлекеттік жоспарлары әзірленуде. Бұл ретте Қазақстан Республикасының барлық халқы, оның ішінде әйелдер де осындай шаралардың әлеуметтік қолданушылары болып табылады. Халықты жалпы алдын алу шараларымен кеңінен қамту қоғамның әр әйелді адам өлтіруші ретінде қарастыратынын білдірмейді. Жалпы алдын алу шараларын жүзеге асыру жаңа туған балаларды өлтірумен тиімді күресу үшін адами, материалдық және қаржылық ресурстарды жұмылдыруға бағытталған.

Жалпы алдын алушылық әсер ету әдістерін саралауға қатысты басқа да көзқарастар бар. В.Н. Бурлаков өзінің нақты мазмұны бойынша алдын алу шаралары экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, техникалық, ұйымдастырушылық және құқықтық болып жіктелетінін тұжырымдайды. Бұл ретте Бурлаков, осы жіктеуге сәйкес жалпы және арнайы криминологиялық алдын - алу шараларын бөлуге болатындығын атап өтті [126, б. 238]. Е.И. Қайыржанов өз жұмысында жалпы алдын алу шаралары ретінде әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, идеологиялық, ұйымдастырушылық, құқықтық, техникалық және басқаларды көрсетеді [129, б. 158].

Біздің ойымызша, жалпы алдын алушылық әсер ету әдістерінің жоғарыда аталған барлық жіктелуі өмір сүруге құқылы, бірақ Е.Қайыржанов жасаған жіктеу ең дұрыс болып табылады, өйткені біздің ойымызша, жалпы алдын алушылық әсер ету әдістері сан түрлі және сан қырлы, олар мемлекеттің әлеуметтік өмірінің барлық аспектілерін қамтиды. Осыған байланысты, жалпы алдын алушылық әсер ету шараларының кешеніне әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, идеологиялық, ұйымдастырушылық, құқықтық, техникалық, сонымен қатар психологиялық - педагогикалық, мәдени-тәрбиелік және басқалар кіреді.

Қандай-да бір мемлекетте болып жатқан экономикалық процестер сол мемлекет халқының өміріне ең үлкен әсер ететіні даусыз. Мұндай процестерді тұрақтандыру жалпы қылмыстың алдын алудың, сондай-ақ жаңа туған баланы анасының өлтіруінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Ең алдымен, бұл отандық өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өндірісін жолға қою, заңды экономикалық қызметтің басымдығын қамтамасыз ету, жұмыссыздықты азайту, валюталық және бүкіл қаржы жүйесін нығайту, инфляцияны төмендету, ең алдымен әйелдер мен балалар жататын халықтың барлық кедей топтары үшін нақты күнкөріс минимумын қамтамасыз ету. Бұл тұжырым жүктілік, босану және бала тәрбиесі кезеңінде әйелдердің жұмыс қабілеттілігін жоғалтуына, осылайша еңбек нарығында аутсайдерлерге айналуына, жасына және физикалық мәліметтеріне байланысты балалар өздерін заңды түрде қамтамасыз ете алмайтындығына негізделген. Барлық осы факторлар жаңа туған нәрестелерді өлтіру жағдайымен тікелей байланысты, өйткені тұрақты экономикасы бар қоғам өз мүшелерінің, соның ішінде әйелдер санының

калыпты психологиялық дамуына ықпал етеді. Тұрақты экономикасы бар қоғамда әйел болашаққа деген сенімді сезінеді, ол өзі үшін де, болашақ ұрпағы үшін де қорықпайды, мұндай қоғамда әйел ашуланбайды, ол «Әйел» және «Ана» болып қала береді, ал өз кезегінде мұндай әйел ешқашан жаңа туған баласын өлтіруге бармайды.

Тұрақсыз экономика жағдайында жүкті және көп балалы әйелдерге мемлекеттік субсидияларды арттыру туралы айту ертерек болатыны анық, бірақ біздің ойымызша, мұндай әйелдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру шараларын қарастыруға болады және біздің ойымызша, қажет.

Жүкті әйелді немесе жас балалары бар әйелді жұмысқа қабылдау тиімді емес екені күмән тудырмайды. Ақылы жүктілік демалысы кезінде жалақы төлеу, қызметкердің жұмыс орнында ұзақ уақыт болмауы, оған оралу құқығын сақтай отырып, сондай-ақ баланың ауруына байланысты жұмыс орнында әйелдің жиі болмауы жұмыс беруші үшін бірқатар жағымсыз салдарға әкелетіні анық.

Сол себепті, аталған салдарларды жою үшін мұндай жұмыс берушілер үшін салық жеңілдіктерін, төмен пайызбен кредиттер беруді немесе жұмыс берушіге пайдалы жанама қолдаудың өзге де шараларын көздеу қажет.

Әйелдің өтініші бойынша жұмыс беруші жүктілік кезінде және одан кейінгі кезеңде әйелдің өз міндеттерін үйде орындауын қамтамасыз ете алады. Бұл әсіресе өндірістік аумақтарды ұстап тұру қиын жағдайда жұмыс беруші үшін тиімді болуы мүмкін.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ананың жаңа туған баланы өлтіруіне ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерттегенде әйел үшін микроортаның маңызы елеулі рөл атқарады. Микроорта дегеніміз бұл әйел адамның отбасы, жақын ортасы.

Отбасы қоғам өмірінде, оны тұрақтандыруда, әлеуметтік шиеленісті жеңуде ерекше рөл атқаруға арналған. Табиғаты мен мақсаты бойынша ол, халық санының азаюын жеңу, қоғамда адамгершілік принциптерін орнату, балаларды әлеуметтендіру, мәдениет пен экономиканы дамыту, отбасылық-тұрмыстық қатынастардың барлық жиынтығын нығайту сияқты іргелі мәселелерді шешуде қоғамның одақтасы болып табылады [130, б. 310].

Әйелдің жеке басына әсер ететін теріс жағдайларды алдын алудың негізгі шаралары, олардың материалдық әл-ауқатын жақсартумен қатар, мәдени деңгей мен құқықтық сананы арттыру, жеке тұлғаның адамгершілік дамуына барынша жағдай жасау болып табылады. Бұл мәселелерді шешуде, жоғарыда айтылғандай, отбасындағы тәрбиенің рөлі өте зор, дегенмен білім беру мекемелерінің рөлі, барлық білім беру және мәдени-ағарту мекемелерінің қызметі бірдей маңызды, өйткені материалдық әл-ауқаттың өсуі қоғамға қарсы идеяларды, әдеттер мен мұраттарды жоя немесе бейтараптандыра алмайды. Сондай-ақ, мәдени-тәрбиелік шаралар арқылы сыртқы ортаның әйелдердің жеке басына теріс әсерін жою мүмкін емес. Экономиканы қалпына келтіру, материалдық әл-ауқатты арттыру мәдени және білім деңгейін арттырумен, әлеуметтік пайдалы көзқарастарды, қажеттіліктер мен мүдделерді қалыптастырумен, әйелдерді белсенді қоғамдық қызметке қосумен қатар жүруі

тиіс.

Әйелдің өмірінде орын алған қандай да бір қиын жағдайлар кезінде жалпы әлеуметтік деңгейде қолдау мен көмек көрсету шаралары ұйымдастырылуы тиіс. Мәселен, Ресей халқын әлеуметтік қорғау жүйесінде соңғы жылдары қиын өмірлік жағдайға тап болған, әлеуметтік бейімділігі жоқ, девиантты мінез-құлқы бар 18 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдерге арналған әлеуметтік оңалту мекемелері құрылды. Бұл әртүрлі типтегі мекемелер және олардың арасында қандай да бір себептермен үйінен және отбасынан тыс жүрген жүкті қыздарға бағытталған «кішкентай ана» (Санкт - Петербургте құрылған) шартты атауымен баспана құрудың алғашқы тәжірибесі бар. Әдетте, бұл кәмелетке толмаған қыздар, олардың жүктілігі қан отбасында өткір теріс реакция тудырады. Сонымен қатар, бұл отбасы әрқашан қоғамға қарсы сипатқа ие бола бермейді. Кейбір жағдайларда отбасы некеден тыс ерте жүктілікті қабылдай алмайды. Бұл көп жағдайда қыздың үйден кетуімен аяқталып, ата-ана мен бала және ерлі-зайыптылар арасындағы қатынастарында өткір жанжал тудырады [88, б. 108].

Ана болу кез-келген басқа әлеуметтік пайдалы жұмыс сияқты кәсіпке айналуы керек [56, б. 139].

Жаңа туған балаларды аналардың өлтіруінің жалпы алдын алудың маңызды қыры-маскүнемдікке, нашакорлыққа және құмар ойындарға қарсы күрес.

Жеке тұлғаны әлеуметтендірудің алғашқы кезеңдеріндегі қиындықтар, ең алдымен, әйел психикасының құлдырауына әсер етеді. Әйел алған теріс әлеуметтік дағдылар мен әдеттер адамның ішімдікке, есірткіге тәуелділігі аясында санада әлдеқайда берік орын алады, бұл өз кезегінде, тәжірибе көрсеткендей, әрдайым девиантты мінез-құлықтың белгісі болып табылады [131, б. 165].

Қылмыстың арнайы алдын алу қылмысқа қарсы күресті күшейту жөніндегі жоспарлар (бағдарламалар) нысанында жүзеге асырылады. Оларда қылмыстың нақты түрлері мен топтарының және тұтастай алғанда белгілі бір аумақта (ел, өңір) қылмыстың алдын алуға бағытталған іс-шаралар жүйесі көзделеді. Бағдарламада көзделген іс-шараларды қамтамасыз ету бір-бірімен байланысты және бір-бірімен иерархиялық байланыста болмайтын әртүрлі профилактикалық субъектілердің жұмысын өзара және өзара үйлестіруде қол жеткізіледі [119, б. 237].

Қылмыстың себептерін, жағдайларын, басқа да детерминанттарын анықтау және жою (бұғаттау, бейтараптандыру) оның бейіндік, құрамдық, негізгі белгісі болып табылады. Сонымен қатар, арнайы криминологиялық ескерту жоспарланған және дайындалған қылмыстардың алдын алу, басталған қылмыстардың жолын кесу сияқты іс-шараларды қамтиды.

Арнайы ескерту жалпы алдын алуды үйлесімді түрде толықтырады және нақтылайды, алайда арнайы ескерту шаралары оның жеке құрамдас бөліктері тұрғысынан қабылданады және уақытпен шектеледі. Олар қатаң түрде белгілі бір мақсатқа бағытталған, мамандандырылған және экономиканың әртүрлі салаларына және т. б. байланысты уақыт пен кеңістікте белгілі бір түрде

шектелген.

Негізінде, бұл белгінің тек біреуі (мақсаттылық) ғана белгілі бір мағынада абсолютті мәнге ие, ол қылмыстың алдын алудың қарастырылған түрлерін ажырату үшін сапалы критерий рөлін атқарады. Олардың арасындағы айырмашылықтар сандық жағынан болмаса, мазмұны жағынан елеулі емес. Осылайша, жалпы әлеуметтік шаралар, негізінен, арнайы (экономиканың жекелеген салаларына, халықтың әлеуметтік топтарына қатысты) және тіпті жеке (жеке ескерту) деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін болуына қарамастан, олардың көлемі жалпылай болып табылады, яғни, бүкіл қоғам, мемлекет ауқымында әрекет етеді. Экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени-тәрбиелік сипаттағы шаралардың көмегімен қылмыстың алдын алудың әсері негізінен жалпы әлеуметтік ескерту нәтижесінде қол жеткізіледі, бірақ мазмұны жағынан ұқсас алдын - алу шаралары арнайы криминологиялық қызмет аясында жүзеге асырылуы мүмкін (кем дегенде белсенді түрде басталуы мүмкін). Құқықтық шаралар жалпы әлеуметтік ескертудің бір бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін, алайда олардың қасиеттері көбінесе арнайы криминологиялық ескертуге тән. Жалпы және арнайы алдын алу шараларының бір-бірімен өзара әрекеттестігі тек көлемі мен мазмұны бойынша ғана шектеліп қоймай, басқа да негіздерге қатысты болуы мүмкін.

Жалпы алдын алу шаралары мен арнайы шаралар арасындағы тікелей байланыстармен қатар кері байланыс та бар. Арнайы алдын алу тек жалпы алдын алу шараларының негізінде ғана жүзеге асырылады деген сөз емес. Арнайы алдын алу тек жалпы әлеуметтік дамудың әлеуетін пайдаланып қана қоймай, сонымен қатар оның жолындағы айтарлықтай кедергілерді жойып, оған ықпал етеді.

Бұл тұрғыдан алғанда, қылмыстың өсуі, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қайта құрулардың жұмысын баяулатып қана қоймай, олардың бұзылуына, қалпына келуіне қауіп төндіретін өтпелі кезеңдегі арнайы ескертудің рөлі, әлеуметтік құндылығы туралы айтуға болады [132, б. 348].

Осыған байланысты Қайыржанов Е.И. алдын алудың дербес түрі ретінде арнайы (топтық) ескертуді бөліп көрсету қажеттілігі де тәжірибелік қажеттіліктен туындайтынын атап өтті. Шынайы өмірде бұл әдіс жол ашып қана қоймай, жемісті де болды. Біз бұған, мәні бойынша, алдын алу шараларының әртүрлі үйлесімді жүйелерін дамытуға қарыздармыз. Демек, жалпы қылмыстың, атап айтқанда қылмыстың жекелеген санаттары мен түрлерінің (біздің зерттеуімізге қатысты – аналардың жаңа туған балаларын өлтіруі) алдын алу жолдарын одан әрі іздестіру арнайы топтық профилактиканы ескере отырып жүргізілуі керек [129, б. 164].

Мамандандырылмаған мемлекеттік субъектілерге, ең алдымен, Қазақстан Республикасының Президенті, заң шығарушы және атқарушы билік органдары жатады. Олар арнайы ескертудің заңнамалық және өзге де нормативтік - құқықтық негізін қалыптастырады, осы қызметтегі басқа субъектілердің құзыретін, құқықтары мен міндеттерін белгілейді, оны қаржылық, материалдық-техникалық, кадрлық және өзге де ресурстық қамтамасыз етуді, жоспарлауды, бақылауды және осы саладағы билік (мемлекеттік-құқықтық)

басқарудың өзге де функцияларын жүзеге асырады, сондай-ақ осы қызметті жүзеге асыру кезінде қылмыстың алдын алу бойынша әртүрлі деңгейдегі мақсатты іс-шаралар тікелей жүзеге асырылады.

Арнайы криминологиялық ескертуде мемлекеттік және муниципалды кәсіпорындар, мәдениет, денсаулық сақтау, білім беру мекемелері, сондай-ақ өндірістік және басқа мақсаттағы жеке және коммерциялық құрылымдар маңызды рөл атқарады.

Қылмыстың арнайы криминологиялық алдын алу саласындағы белгілі бір міндеттерді көше, квартал, үй комитеттері, мектептердің ата-аналар кеңестері, қамқоршылық, қайырымдылық ұйымдары, тек мемлекеттік емес, сонымен қатар қоғамдық негізде жұмыс істейтін, жеке медициналық-психологиялық, әлеуметтік орталықтар, отбасылық балалар үйлері және т. б. шешеді.

Д. Бурже, Д. Грейс және Л. Уайтхурст ойларына бірнеше себептерге байланысты болжам бойынша «неонатид синдромы» Фрай тестінен өтуі екіталай [133, б. 74].

Неонатидтің жарқын мысалы - жаңа туған бала қажет емес, сондықтан 9 ай бойы жүктілікті жасырған әйел жалғыз туады, содан кейін баланы қарусыз өлтіреді, мысалы: тұншықтыру немесе суға батыру арқылы [134, б. 74].

Криминологиялық тұрғыдан қарастыратын болсақ аталған субъектілер үшін (мемлекеттік және қоғамдық) олардың мазмұнындағы, қызмет бағытындағы айырмашылықтарын қоас алғанда, олардың бәріне ортақ бір қыры бар - қылмыстың алдын алу функциясы (кең мағынада — қылмыс пен құқық бұзушылыққа қарсы күрес) олар үшін жалғыз, бейіндік және тіпті негізгі функциясы болып табылмайды. Олар, қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қоспағанда, қоғамның әртүрлі қажеттіліктерінен (материалдық тауарлар өндірісінде, билікті ұйымдастыруда, әлеуметтік өмірдің әртүрлі қырларын басқаруда, діни сезімдер мен нанымдарды қанағаттандыру, этникалық қауымдастықтардың өзін — өзі анықтауы және т.б.) туындайды. Қылмыстың әлеуметтік сипатына, оның әр түрлі экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа факторлармен анықталатындығына байланысты, әлеуметтік тәжірибенің бұл субъектілері (сөздің кең мағынасында) әлеуметтік жағымсыз құбылыстарға, құқық бұзушылықтарға, оның ішінде ең қауіптісі — қылмыстарға алдын-ала қарсы тұру мәселелерін шешуге бағытталған.

Басқа үлкен топты қылмыстың әлеуметтік-криминологиялық алдын алудың мамандандырылған субъектілері құрайды, олар үшін ортақ нәрсе-қылмысқа және басқа да құқық бұзушылықтарға қарсы күрес (олардың алдын алуды қоса алғанда), олар үшін жалғыз немесе негізгі, негізгі (негізгі функциялардың бірі) болып табылады. Бұл топта мемлекеттік және мемлекеттік емес субъектілер де ерекшеленеді. Қоғамдық құрылымдардың ішінде қылмыстың алдын алудың мамандандырылған субъектілері дәстүрлі түрде қоғамдық тәртіпті сақтау пункттерін, прокурорлардың, тергеушілердің қоғамдық көмекшілерін, штаттан тыс полиция қызметкерлерін және басқаларын қамтиды.

Сонымен қатар, қоғамдық құрылымдарды қылмыспен, әйелдер қылмысымен және, атап айтқанда, олардың жаңа туған нәрестелерінің

аналарын өлтірумен күресуге тартудың сапалы жаңа нысандарын іздеу жүргізілуде. Мәселен, Қазақстан Республикасында «Үміт», «Ана үйі», «Құрбылар» сияқты қиын жағдайға тап болған әйелдерге көмектесетін дағдарыс үйлері мен мекемелері қызмет атқаруда.

Қазақстан Республикасында сондай-ақ ата-аналары уақытша материалдық қиындықтарға тап болған балалар тәрбиеленетін «Бөбек» қорының балалар ауылы жұмыс атқаруда.

Арнайы криминологиялық қылмыстың алдын алу субъектілерінің келесі алуан түрлілігінің құрамдық белгісі олардың мемлекеттің құқық қорғау органдары жүйесіне немесе сот жүйесіне жататындығы болып табылады. Бұлар прокуратура, ішкі істер, қаржы полициясы, кеден қызметі, әділет және басқа да органдары, сондай-ақ соттар (жалпы юрисдикциялар және төрелік). Құқық қорғау органдары заңдардың орындалуына бақылау мен қадағалауды жүзеге асыруға, олардың бұзылуына заңда белгіленген тәртіппен ден қоюға, кінәлі адамдарды жауапқа тартуға шақырылады. Бұл ретте қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтардың алдын алу заңның тікелей нұсқаулары бойынша олардың негізгі функцияларының біріне жатады [135, б. 65].

Арнайы криминологиялық қылмыстың алдын - алу бойынша жұмыстың едәуір көлемін ішкі істер органдары орындайды. Полиция қызметкерлерінің барлық қызметі, олардың барлық бөлімшелерінің қалай болғанда да қылмыстың алдын алу жұмыстарымен айналысатындығымен сипатталады. Осылайша, тергеу аппараты қылмыстық істерді тергеп-тексеру барысында жекелеген қылмыс түрлерінің жасалу себептері мен шарттарын анықтап, оларды жою жөнінде ұсыныстар енгізеді. Тергеуші тарапынан жүзеге асырылатын алдын алу қызметінің негізгі бағыттары келесідей:

- қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайларды анықтау және жою (ұсыныстар енгізу, криминологиялық ұсыныммен қарау);
- дайындалатын қылмыстың алдын алу, жасалатын қылмыстың жолын кесу және кінәліні қылмыстық жауаптылыққа тарту;
- қылмысқа жол берген адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту;
- қылмыстық процеске қатысатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Алдын алу жұмысының негізгі бағыттарымен қатар, басқа жалпы алдын алу шаралары бар [136, б. 32].

«Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы «2014 жылғы 23 сәуірдегі №199-V Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ішкі істер органдарының басым міндеттерінің бірі құқық бұзушылықтардың алдын алу және қылмысқа қарсы күрес болып табылады [137]. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының алдын алуға, кәметке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуға, есірткінің таралуын болдырмауға көп көңіл бөлінеді, бірақ тұтастай алғанда зорлық-зомбылық түрлерінің алдын алуға аз көңіл бөлінеді.

Жаңа туған балаларды өлтірудің алдын алуға да аз көңіл бөлінеді.

Учаскелік инспекторлар қызмет етуі керек үлкен аумақтардан туындайтын қиындықтармен қатар, ПМ-нің кадрлық мәселесі де үлкен маңызға ие. Зерттеу көрсеткендей, ішкі істер органдарында тотқтаусыз реформалар мен

кадрлардың «тұрақтамауы» деп аталатын құбылыстар, жалпы ішкі істер органдарының жұмысына, оның ішінде профилактикалық жұмыстарға кері әсерін тигізуде. Кадрлардың тұрақсыздығына байланысты халықпен тікелей жұмыс істейтін полицейлердің жұмыс өтілі орта есеппен 2-3 жылды құрайды, көп жағдайда полицейлердің жоғары білімі жоқ. Бұл мәселе әсіресе, қызметкерлердің мойнына үлкен міндеттер жүктелген кезде және олардың қылмыстық құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ жана туған нәрестелерді өлтірудің алдын алу жөніндегі іс-әрекеттердің тиімділігі көбінесе олардың кәсібилігіне тікелей байланысты болған кезде өз әсерін тигізбей қоймайды. Осыған байланысты А. А. Гаитов: «Қылмыспен күрестегі жетістіктер, оның алдын алу кәсіби дайындық деңгейіне және тәртіп жағдайына тікелей байланысты» дейді [136, б. 32]. Жаңа туған балаларды өлтірудің алдын алудың тиісті әдістерінің болмауы да маңызды мәселе болып табылады.

Аналардың жаңа туған балаларын өлтіруінің алдын алу, жаңа туған балаларын өлтіруге бейім әйелдердің жалпы жүкті әйелдерден ешбір жағдайда ерекшеленбейтіндігімен қиындай түседі. Осыған байланысты учаскелік инспектор жүкті әйелдің күнделікті өмірі мен оның жеке басындағы мәселелерін білуі қажет, ал бұл өз кезегінде барлық жүкті әйелдерді, азғын өмір салтын ұстанатын әйелдерді және жаңа туған баланы өлтіруге бейім әйелдерді есепке алу қажеттілігін көрсетеді. Алайда учаскелік инспекторлардың басқа міндеттерін де ескерсек, олар мұндай алдын алу шараларына физикалық түрде үлгере алмайтыны ортаға шығады. Сол себепті, біздің ойымызша, алдын алу органдарының медицина қызметкерлерімен өзара іс-қимылы бойынша бағдарлама әзірленуі тиіс. Біздің ойымызша, арнайы криминологиялық алдын алу шараларын жетілдіру мақсатында қылмыстық жауапкершілік пен жазаның сөзсіздігі институтының тиімділігін арттыру маңызды. Осыған байланысты, жоғарыда атап өткеніміздей, жаңа туған баланы анасының өлтіруі өте жасырын сипатқа ие болғандықтан, ал бұқаралық ақпарат құралдарының көбінесе жаңа туған балаларды өлтірудің қорқынышты егжей-тегжейлерін ғана көрсетіп, жаңа туған баланы өлтірушіге қолданылған жазалау мәселесіне бей-жай қарауы, халықта жазасыздық ұғымының қалыптасуына ықпал етеді деген қорытындыға келуге болады.

Осы орайда ішкі істер органдарының баспасөз орталықтары мен қоғаммен байланыс бөлімшелері бұқаралық ақпарат құралдарымен жақындасу жұмыстарын жүргізіп, алдағы уақытта да тығыз байланыста болуы қажет деп есептейміз. Сонымен бірге, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жасалған қылмысты көрсету кезінде, қылмыстың жасалу тәсілдерін, жан түршігерлік көріністер мен жайттарды емес, жасалған қылмыстың салдарын, кінәліге тағылатын жазаның түрлері жайлы айтылуы тиіс. Бұған қоса осы орын алған жағдайлардан шығудың ықтимал жолдары туралы халық арасында ағарту жұмыстарын жүргізу қажет. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарынан қандай-да бір нәрестенің мәйітін көрсету кезінде, жауыз ананың өзін де баласын да тәуекелге ұшыратпай, аурухана жағдайында, тегін босануы мүмкін екендігі айтылса, аналар тарапынан жаңа туған балаларды өлтіру фактілерінің көпшілігінің алдын алуға болар еді деген ойдамыз.

Қазіргі кезеңде адамдарға заңмен берілген мүмкіндіктерді толықтай иеліктен шығаруға мүмкіндік бермейтін құқықтық нигилизм, кейде тіпті қарапайым құқықтық надандық кең етек алды. Қоғам мүшелері өз құқықтарын қорғауға қабілетсіз болып, бұл құқықтарды қабылдамаумен қатар, кейде басқалардың құқықтары мен заңды мүдделерін ескеруді қаламайды. Мұндай жағдайда азаматтардың құқықтық бағдар жүйесінде қоғам өміріндегі рөлі айтарлықтай арта түсетін бұқаралық ақпарат құралдары маңызды орын алады. Олар халықты хабардар етіп қана қоймай, оның дүниетанымын, идеологиясын, құқықтық санасын белсенді түрде қалыптастырады [138, б. 79].

Әйелдер спирттік ішімдіктер мен есірткі заттарын қолдануға бейім емес, дегенмен оларды қолданған кезде әйелдердің ішімдік пен есірткі тәуелділігі еркектермен салыстырғанда анағұрлым тез орын алады. Ішімдік пен есірткіге салынған әйелдерді емдеу ерлерге қарағанда әлдеқайда қиын, олар эмоционалды күйзелістерге бейім келеді. Осыған орай, мұндай әйелдерді анықтау және емдеу, сондай-ақ олардың құқық бұзушылық жасауының алдын алу неғұрлым ерте қолға алынса, соғұрлым тиімді болады. Осыған байланысты, босанар алдындағы әйелдерді анықтау және оларды есепке алу жаңа туған балаларды өлтіру деңгейін төмендетуге көмектеседі.

Мектеп жасындағы әлеуметтік бейімсіздік белгілеріне мыналар жатады: психоактивті заттарды жүйелі пайдалану (арақ ішу, есірткі қолдану), сексуалдық девианция, жезөкшелік, қаңғыбасты, қылмыс жасау [139].

Балалар үшін мекемелер мен мектептерде педагогтердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру-бұл күрделі кезең-кезеңмен өтетін процесс [140].

Отбасының кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу саласындағы ерекше мүмкіндіктері, әрине, айқын бола түсуде. Жеке тұлғаны оң қалыптастырудың әдістері мен құралдарының айтарлықтай әлеуетіне ие бола отырып, ұйымшыл және адамгершілік жағынан дені сау отбасы - бүкіл қоғамымыздың әлауқатының кепілі. Мемлекет оқушылардың өмірінің кез-келген қолайсыз жағдайларында заңсыз мінез-құлқын болдырмау үшін отбасының білім беру резервін барынша пайдалануға мүдделі болуы керек [77, б. 96].

Салыстырмалы түрде оқшауланған әлеуметтік құрылым бола отырып, отбасы қыздарға екі жолмен- біріншіден отбасының өмір сүру тәсілімен, екіншіден отбасының тұрмыстық салты арқылы әсер етуі мүмкін. Татулық, құрмет, отбасы мүшелеріне, балаларға деген сүйіспеншілік, жанжалды жағдайларды дұрыс шеше білу қабілеті, отбасы мүшелерін тең көру қабілеті, кейбір отбасы мүшелерінің басқа мүшелеріне мақсатты тәрбиелік әсер ету қабілеті отбасындағы қалыпты жағдайдың көрсеткіші болып табылады. Бұл орайда кез-келген отбасыда жаңа туған балаларды өлтірудің алдын алу мәселесі ерекше айқын көрінуі тиіс. Әрине, мұндай алдын алу мәселесі жаңа туылған нәрестені өлтіру қаупі туындаған кезде ғана қажет. Ата-аналар балаларының жыныстық қатынастары мәселесіне шыдамдылық танытып, осы қатынастардың барлық салдарын ашық түсіндірулері тиіс. Оларға контрацептивтерді қолдануды үйретулері тиіс. Бұл ретте осы мәселеге қатысты ата-аналар алаңдатарлық жағдайда болса, психологтар мен дәрігерлердің кеңесіне жүгінуі тиіс. Айта кету керек, ата-аналар қыздарының жыныстық

мінез-құлқына үлкен түсіністікпен қарап, оларды түсінуге және оларға көмектесуге тырысқанда, жаңа туған нәрестелердің өлімін болдырмауға нақты мүмкіндік болатынын атап өткен жөн. Әрине, некесіз жүктілікті дұрыс деп есептеген жөн емес, дегенмен жағдай жаңа туған нәрестені өлтіру орын алуы мүмкін шекке дейін жетпеуі тиіс [84, б. 131].

Жоғарыда айтылғандардың барлығы дұрыс екендігі анық, дегенмен бұл деректер отбасы институтының маңыздылығын ғана көрсетеді, сондай-ақ жаңа туған нәрестені өлтіру қаупі төнген жағдайда ата-аналарға қажетті әрекеттерді тізімдейді. Бірақ ата-анасы балаларының мінез-құлқынан бейхабар, немесе оларға мүлдем мән бермейтін жағдайда мұндай әрекеттердің қажеттілігін жариялау бір басқа, оны жүзеге асыру бір басқа. Ол үшін құқық қорғау органдарының қызметкерлері (учаскелік инспекторлар мен кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторлар, психологтар) ата-аналарды балаларының девиантты мінез-құлқы туралы хабардар етуге, қажет болған жағдайда олармен түсіндірме әңгіме жүргізуге, оларды (ата-аналарды) балаларымен шыдамды әрі сенімді қарым-қатынас жасауды үйретуге, балаларына контрацепция мәселелерін және ықтимал қиын жағдайдан шығу жолдарын түсіндіретін ашық әңгімелесу қажеттілігін түсіндіруге міндетті.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруін аса тиімді арнайы алдын алу мақсатында Бас Прокурордың 11.12.2017 ж. №155, Ішкі Істер Министрінің 7.12.2017 ж. №821, Денсаулық сақтау министрінің 12.12.2017 ж. №942 және басқа да мемлекеттік органдардың «ҚР ІО, ҚР МКК, ҚР МҚІжСЖҚА, прокуратура және басқа да мүдделі мемлекеттік органдарды қылмыстың алдын алу және оған қарсы күрес мәселелері бойынша өзара хабардар ету тетігі туралы Нұсқаулықты бекіту туралы» бірлескен бұйрығына толықтырулар енгізу қажет.

Бұл бұйрықта медициналық қызметкерлердің ішкі істер органдарына дене жарақаттары туралы хабарлау міндетімен қатар, олардың әйелдер консультацияларында есепке алынғысы келмейтін әйелдердің жүктілігі туралы хабарлау міндетін ескеру қажет. Ескерту қызметінің барлық субъектілерінің бірлескен іс-қимылдарының қалыптасқан тетігі ғана қажетті нәтижеге әкелуі мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мынадай анықтаманы тұжырымдауға болады: қылмыстық мінез-құлқтың жеке алдын алуы – бұл мемлекеттік және мемлекеттік емес органдардың, ұйымдардың және олардың өкілдерінің қылмыс жасауы мүмкін адамдарды анықтау, оларға және оларды қоршаған әлеуметтік микроортаға оңды түзету әсерін қамтамасыз ету жөніндегі қызметі [123, б. 383].

Қылмыстарды жеке алдын алу, жеке ескерту сияқты, криминогендік тұлғаның генезисі тұрғысынан бірнеше түрден тұратыны белгілі: ерте ескерту (ерте, алдын-ала алдын алу), тікелей ескерту (тікелей алдын алу), пенитенциарлық ескерту (пенитенциарлық алдын алу) және постпенитенциарлық ескерту (постпенитенциарлық алдын алу). Пенитенциарлық және постпенитенциарлық алдын алу кейде рецидивтің алдын алу деп аталады [119, б. 165].

Ерте алдын алу девиантты және құқық бұзушылықтың бастапқы сатысында тұрған қылмыскерлерді анықтауға және оларға қарсы тікелей алдын алу шараларын жүргізуге бағытталған. Зерттеліп отырған проблеманы ескере отырып, ерте профилактика жалғыз басты жүкті әйелдер мен азғын өмір салтын ұстанатын әйелдерге қатысты, олар туралы олардың балалы болғысы келмейтіндігі туралы ақпарат алынған немесе осындай қорытындыға әкелетін басқа да мәліметтер бойынша жүргізіледі. бұл әйелдер жаңа туған баласын өлтіруі мүмкін.

Анықтау сатысында профилактикалық араласуды қажет ететін объектілерді іздестіру, есепке алу және зерттеу жүргізіледі, даму болжамы және олардың криминогенділік дәрежесіне баға беріледі, ықпал ету шараларының сипаты анықталады. Демек, криминогендік объектілерді анықтау жеке профилактикалық қызметтің ең шешуші сәті болып табылады, ол оны тиімді жүзеге асыру үшін ақпараттық алғышарттарды жасайды. Ақпараттық-аналитикалық жүйелер әдістемесін пайдалана отырып, жүкті әйелдердің жеке басын зерттеу арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады [141, б. 31].

Жаңа туған балаларды өлтірудің жеке алдын алудың қиындығы-кінәлілердің жеке басының ерекшеліктері, сондай-ақ осындай қадамға баруға шешім қабылдай алатын әйелдерді анықтаудағы ерекше қиындық. Мұндай тұлғаларды анықтау жөніндегі тікелей міндет ішкі істер органдарына, ең алдымен, учаскелік инспекторлар мен кәметке толмағандар ісі жөніндегі бөлімшелерге жүктеледі. Алайда, көптеген ішкі істер бөлімдерінің күнделікті қызметінде жұмыс жүктемесі, білікті, арнайы оқытылған кадрлардың болмауы, жаңа туған нәрестелерді өлтірудің алдын алу үшін арнайы әзірленген әдістердің болмауы, дұрыс ақпарат қызметі жеткіліксіз, мұндай әйелдер туралы ақпарат әрдайым уақтылы қабылданбайды, кейде мүлдем келмейді. Мұның бәрі жаңа туған нәрестелерді өлтіруді күтуге болатын әйелдерді анықтау үшін арнайы, соның ішінде жедел іздестіру шараларын қажет етеді. Мұндай әйелдерді, кез-келген жағдайда, тиісті детерминанттардың әсерінен олар қылмыс жасамас бұрын жүйелі және уақтылы анықтау керек [85, б. 140].

Ж.М.Чокина атап өткендей: «Қылмыстың алдын алу үшін қажетті жедел маңызды ақпаратты алуды ұйымдастыру қызмет көрсету аймағындағы жедел жағдайды бағалаудан басталады. Бұл жағдайда ең маңызды аспект жедел-профилактикалық есепте тұрған жедел мүдделі тұлғаларды зерттеу болып табылады. Қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайларды анықтау жөніндегі іс-шаралар жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізумен сипатталады. Бұл мәселеде басты рөл сенімді адамдарға тиесілі» [142, б. 20].

Құқықтар декларациясында 1959 жылғы 20 қарашадағы баланың физикалық және ақыл-есі жетілмеген, оның ішінде тиісті құқықтық қорғаныс-туылғанға дейін де, кейін де қорғауды және күтімді қажет етеді [143].

Қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар дегеніміз негізінен жағымсыз, бірақ мәжбүрлі шаралар болып табылады. Қылмыстың алдын алуды қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларынсыз-ақ жүргізуге болады, бірақ біз кез-келген қылмыстың алдын алу шараларының кез-келген жүйесін, оның ішінде жаңа туған баланы анасының өлтіруін қарастырған кезде, келесі зерттеу

және баяндау схемасына сүйену керек:

- жалпы ескерту шаралары,
- арнайы ескерту шаралары,
- жеке ескерту шаралары, оның ішінде қылмыстық жауапкершілік пен жазалау шаралары [144, б. 242].

Жазаның негізгі әлеуметтік функциясы сотталғандардың (арнайы, жеке алдын алу) және өзге адамдардың (жалпы алдын алу) жаңа қылмыстар жасауының алдын алу болып табылады. Қылмыстық жазаның алдын алу функциясын ашып көрсету үшін жазаны қолдану принциптері, яғни сот жаза тағайындау кезінде оның алдында тұрған нақты міндеттерге неғұрлым тиімді қол жеткізуге ұмтылатын, негізгі және бастапқы ережелері маңызды болып табылады.

Э. Дулит жаңа туған нәрестелерді өлтіру жағдайларында «теріске шығарудың» үш түрі бар деп мәлімдейді [145, б. 219].

Белгілі болғандай, бұл тұрғыда жазаның сөзсіздігі - жалпы және арнайы алдын алу әсерінің өзектілігіне үлкен мән беріледі.

Жазаның нақты және тиімді алдын алу әсері, ең алдымен, қылмыскерді қайта әлеуметтендіруге бағытталған алдын алу әсері жаза әділ және орынды болған кезде ғана мүмкін болады. Сондықтан жеке ескертудің ең тиімді құралы-жазаны даралау, бұл сотқа кінәліге нақты, ең әділ және орынды жаза тағайындау ықтималдығы жоғары немесе аз дәрежеде мүмкіндік береді. Демек, жазаның алдын алу қасиеттері максималды дәрежеде жүзеге асырылған кезде көрінеді және жаңа қылмыстардың алдын алу мүмкіндігін шындыққа айналдыру үшін алғышарттар жасалады [146, б. 69].

Жаңа туған баласын өлтірген әйелге әсер ету құралдарының бірі ретінде жазаның объективті мүмкіндіктері мәселесін, оның көзқарасын, сенімін, дағдылары мен әдеттерін өзгерту, жазаны өтеу кезеңінде түзеу шегін зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы зор, әсіресе, соңғы уақытта, мұндай қылмыстардың саны көбейген кезде, жазаны орындайтын органдар қызметінің критерийлері мен көрсеткіштері, шартты түрде мерзімінен бұрын және шартты түрде босатуды қолдану негіздері, әртүрлі жаза мерзімдерінің оңтайлылығы және, ең алдымен, бас бостандығынан айыру мерзімдері сияқты күрделі теориялық және практикалық проблемалар кешенін шешу осы мәселелерді шешуге негізделген. Бұл мәселелер түзеу мекемелерінен босатылған, жаңа туған нәрестені өлтіргені үшін сотталған әйелдердің әлеуметтік қайта бейімделуіне, яғни олардың қарапайым әлеуметтік ортадағы өмірге психологиялық және моральдық дайындығы, бостандықтағы өмір жағдайларына тез бейімделу мақсатында оларға мемлекеттік және әлеуметтік ықпал ету бағыттары мен нысандары сияқты басқарудың көптеген мәселелерін шешумен тығыз байланысты [147, б. 5].

Сотталған әйелдердің арасында, әсіресе жаңа туған балаларды өлтіргені үшін невротикалық бұзылыстары барлардың айтарлықтай үлесі бар. Олардың арасында мазасыздық пен депрессия да жиі кездеседі. Сондықтан сотталған әйелдерге арналған тәрбиелік шаралар жүйесі жағымсыз психикалық күйлердің орнын толтыру үшін ауыр психотерапиялық әдістерді енгізуді талап етеді.

Әйелдердің ерекше мүмкіндігін ескере отырып, оларға қатысты аутогендік тренинг, өзін-өзі арбау және т.б. сияқты тәрбие әдістерін қолдану келешекке арналған жоспар болып табылады [98, б. 230].

Осыған байланысты әйелдер колонияларында арнайы психологиялық қызметтердің кеңінен жұмыс істеуі қажеттілігі туындағаны көрінуде.

Сонымен бірге, біздің зерттеуіміз көрсеткендей, жаңа туған балаларды өлтіруді, әдетте, қалыптасқан мінезі бар әйелдер жасайды. Осыған байланысты жеке тұлғаның түбегейлі өзгеруі туралы айту мүмкін емес, өйткені ересек адамның психикасы өте кертартпа және сыртқы әсерлерге салыстырмалы түрде тұрақты, ал сотталғандардың өмірлік ұстанымдары мен көзқарастарын өзгерту әрекеттері тұрақты ішкі қарсылықты тудырады. Физиология тұрғысынан бұл процесті келесідей түсіндіруге болады: динамикалық көзқарас тұрақтылығының қалыптасуы мен орнатылуы азды-көпті шиеленісті күресте жүреді, әрине, қалыптасқан көзқарас тұрақтылығын қайта құру немесе жаңа динамикалық көзқарас тұрақтылықты орнату үлкен жүйке еңбегін, үлкен жүйке еңбегі жағдайында жүреді, бұл айтарлықтай төзімділікті қажет етеді. Көп жағдайда бұл қайта құру жүйке бұзылуларымен бірге жүреді және жалпы қиын өтеді. Әдетте ескі көзқарас тұрақтылығы жаңасына бірден жол бермейді [148, б. 255].

Осыған байланысты жазаны тұлғаның оң өзгерістеріне әкелетіндей етіп орындау қажеттілігі туындайды. Жазаның мақсаттарының бірі жаңа қылмыстардың жасалуының алдын алу болып табылады. Бұл мақсатқа бірнеше жолмен жетуге болады. Біріншіден, сотталған адам үшін жаңа қылмыс жасау мүмкін болмайтын жағдайлар жасау (мысалы: қоғамнан оқшаулау). Екіншіден, сотталушының оны қайтадан қабылдауға құлықсыздығын тудыратын жаза қолдану арқылы жүзеге асыруға болады. Бірақ, біздің ойымызша, ескертудің ең тиімді әдісі-сотталушыны қайта әлеуметтендіру, ол келесі жолмен жүзеге асырылады:

- жаңа туған баланы өлтірушіге тәрбиелік әсер ету, оған әлеуметтік қажетті кәсіптерді үйрету,
- оның отбасымен қалыпты қарым-қатынасын қалпына келтіруге көмектесу, бұл ретте отбасы мүшелеріне жаңа туған баланы қызының, әпкесінің өлтіру себептерін түсіндіруге тырысу керек, осылайша болашақта олар өз отбасы мүшелеріне мұқият болу керек.

Сотталушының жазасын өтегеннен кейін өзін қалай ұстайтынын болжау оңай емес. Алайда, белгілі бір дәрежеде оны жазаны өтеу кезіндегі мінез-құлқын бағалау арқылы бағалауға болады. Критерийлер ретінде түзеу мекемелеріндегі тәртіптік тәжірибе туралы, сотталғандардың еңбекке, оқуға қатынасы туралы, көркемөнерпаздар ұйымдарының жұмысқа қатысуы және олардың түзелу дәрежесінің жалпы сипаттамасы туралы деректер таңдалды [149, б. 101], бірақ еңбекке немесе оқуға деген жосықсыз көзқарас белгілі бір қызмет түріне қабілеттіліктің болмауымен байланысты туындайтын жағдайлар да бар [150, б. 71].

Сондықтан әр сотталушыға жеке тіл табу керек, сонымен қатар сотталғандарды түзету үшін түзеу мекемелерінің қызметкерлері

сотталғандарды әлеуметтік пайдалы еңбекке, кәсіптік оқытуға тарту үшін жеткілікті білікті болуы керек.

Жаза-тәрбие процесін тиімдірек жүргізу үшін сотталғандарды мекеме түрлері бойынша бөлек ұстау маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік-педагогикалық немқұрайлылық дәрежесі бойынша ерекшеленетін сотталғандардың санаттарын саралау сотталғандардың осы санаты үшін арнайы қажетті жазалау және тәрбиелеу шараларын қолдану мүмкіндігін тудырады. Сотталғандардың салыстырмалы түрде біртекті топтарын сараланған орналастыру бір реттен көп сотталған қоғамға қауіпті қылмыскерлердің, онша ауыр емес қылмыстар үшін сотталғандарға, бірінші рет сотталғандарға теріс әсерін әлсірететіндігі жағынан да маңызды. жас адамдар.

Пробация – санаттары заңмен айқындалған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы қызмет түрлері мен жеке айқындалатын шаралар жүйесі [151].

Пенитенциарлық профилактиканың жоғарыда аталған барлық шаралары мақсатқа жетпеуі мүмкін, өйткені сотталғандардың мінез-құлқына тәрбиенің қол жеткізілген нәтижелерін бекітетін, заңға бағынатын жеке тұлғаны одан әрі қалыптастыруға ықпал ететін оң факторлар ғана емес, сонымен бірге қазіргі қоғамда, өкінішке орай, әлдеқайда көп теріс факторлар әсер етеді. Осыған байланысты, жаңа туған баланы өлтіргені үшін түзеу мекемелерінде жазасын өтеу кезінде әйел түзеу мекемесінен тыс өмірге адамгершілік, психологиялық және ұйымдастырушылық дайындықтан өтуі қажет.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардың негізінде біз ерте алдын-алуды табысты жүргізу үшін өзінің жаңа туған баласын өлтіруі мүмкін әйелдерді анықтау жөніндегі шараларды күшейту қажет деген қорытындыға келдік, мұндай әйелдер анықталған жағдайда, соңғыларын жаңа туған баланы өлтіруден бас тартуға көндіру мақсатында алдын-алу шаралары әңгімелер жүргізу қажет.

Анасының жаңа туған баланы өлтіру қылмысының криминологиялық сипаттамасы және алдын-алу жолдары тарауын қортындылайтын болсақ, кез келген қылмыстық құқық бұзушылықты азайту үшін, оның алдын алу қажет. Анасының жаңа туған баласын өлтіру қылмысындағы ана мінездемесін зерттей келе, қыз балаларға ерте кезден алдын-алу шараларын жүргізіп, ал қылмыс оқиғасы болып кеткеннен кейінгі әйел адамдарына оңалту шараларын қолдану қажет екендігін ұсынамыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан Республикасында әрбір адамның өмір сүруге құқығы, ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ екендігі туралы Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген.

Жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмыстары Қазақстанда жылдан жылға 1-2 есе көбейуіне байланысты өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Жаңа туған баланың анасының өлтіру мәселесін зерттеу бірқатар негізгі тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді:

1. Қазіргі жағдайда әйелдер қоғамның ең осал буыны болып табылады, осыған байланысты мемлекеттегі экономикалық процестер тұрақтанғанға дейін аналардың жаңа туған балаларын өлтіруін азайту туралы айтуға әлі ерте. Барлық жағымсыз тенденцияларды ескере отырып, жаңа туған балаларды өлтірудің нақты деңгейін нақты және байыпты бағалау қажет. Басқа елдердің қылмысы аясында ол дүрбелеңге де, қорқақтыққа да негіз бермейді. Қоғам идеологиялық иллюзияларға түспеуі керек, ол барлық жағдайларда қылмысқа қарсы кәсіби күреске, сондай-ақ жаңа туған балаларды өлтіруді азайту үшін нақты бағдарламаларды жүйелі түрде әзірлеуге және жүзеге асыруға дайын болуы керек.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде жаңа туған баланың анасының өлтіруіне келесідей анықтамалар берілді:

ҚР ҚК 100-бабының әрекеттерін саралау кезде сот-медициналық сараптаманың педиатриялық өлшемдеріне сәйкес айқындалатын сәбидің жаңа туылғандығын ескеру қажет. Жаңа туылған кезеңі өтіп кеткеннен кейін сәбиді өлтіру ҚР ҚК-нің 100-бабы бойынша сараланбайды, мұндай жағдайларда жауаптылық ҚК-нің 99-бабы бойынша туындайды. *Тергеу барысында қылмыстың дұрыс саралануы үшін жаңа туған бала жасының жоғарғы шегін, «жаңа туған бала», «бала» және «баланың анасы» түсініктерін заңнамалық деңгейде анықтау ұсынылады. Осыған байланысты:*

- *«жаңа туған бала» - бала туылған сәттен бастап 28 тәулікке толғанға дейін болып табылады;*
- *«бала» – туғанына 28 тәулік болғаннан он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам;*
- *«баланың анасы» - жүктілік, босану, баланың пайда болуы мен тамақтануы кезеңіндегі әйел-ананың жағдайы, анасына тән баласымен туыстық қарым-қатынас санасы.*

20 қараша 1989 жылы қабылданған бала құқықтары конвенциясы Нью-Йорк қ. АҚШ, Бала құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы 8 маусым 1994 жылғы ҚР Жоғарғы Кеңесінің Қаулысының негізінде, *«жаңа туған бала», «бала» ұғымдарын 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Қылымстық Кодексінің 3-бабына, 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 1-бабына және 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 1-бабына анықтамаларын енгізу керек.*

2. ҚР ҚК 3-бабына келесідей толықтырулар енгізу ұсынылады:

3-бап. Осы Кодексте қамтылған кейбір ұғымдарды түсіндіру

14) «жаңа туған бала – туғаннан 28 тәулікке дейінгі бала»;

кейінгі терминдердің кезектілігі сәйкесінше өзгертілуі қажет

15) елеулі зиян – осы Кодексте көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгісі ретінде көрсетілмеген жағдайлардағы мынадай зардаптар.

Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 1-бабының 1-тармағына келесідей өзгерту мен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Бала (балалар) - он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам» - анықтамасының мәтініне *«туғанына 28 тәулік болғаннан» сөздерімен толықтыруды ұсынамыз.*

1-бап. Осы Кодексте пайдаланылатын негізгі ұғымдар

1. Осы Кодексте мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

11) бала (балалар) - туғанына 28 тәулік болғаннан он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам;

12) бейінді маман - жоғары медициналық білімі, денсаулық сақтау саласында сертификаты бар медицина қызметкері;

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 1-бабының 1-тармағына келесідей өзгерту мен толықтыру енгізу ұсынылады:

«Бала (балалар) - он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам» - анықтамасының мәтініне *«туғанына 28 тәулік болғаннан» сөздерімен толықтыруды ұсынамыз.*

1-бап. Осы Кодексте пайдаланылатын негізгі ұғымдар

1. Осы Кодексте мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

8) бала (балалар) - туғанына 28 тәулік болғаннан он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам;

9) бала асырап алу - нәтижесінде шығу тегі бойынша туыстарының құқықтары мен міндеттеріне теңестірілетін жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтар мен міндеттер туындайтын сот шешімі негізінде баланы (балаларды) отбасына тәрбиелеуге берудің құқықтық нысаны;

3. Жаңа туған бала Қазақстан Республикасының толыққанды азаматы болып табылады, бұл ереже Қазақстан Республикасының Конституциясында былай деп бекітілген: «Өмір сүру – жасына, нәсіліне, дініне, саяси нанымына, экономикалық немесе әлеуметтік мәртебесіне қарамастан кез келген адамның негізгі құқықтарының бірі». Қазақстандық заң шығарушы, сондай-ақ құқық қорғау органдары жаңа туған баланы өлтіруге қарт адамні өлтіруден гөрі немқұрайды қарайды, бұл біздің ойымызша дұрыс емес. Осыған байланысты біз қылмыстың бұл түрін жеңілдететін мән-жайлар бойынша жасалған деп қарауды қайта қарау қажет деген қорытындыға келдік. Сонымен қатар, ананың жаңа

туған баланы өлтіруін қылмыстың артықшылықты құрамдарынан алып тастауға болады деп санаймыз. Өмір сүру құқығы-жаңа туған баланың анасы өлтірген кезде қол сұғудың тікелей нысаны. Қаралып отырған қылмыстың құрамы босанатын әйел немесе босанған әйел өзінің жаңа туған баласын өлтірген жағдайларда ғана орын алуы мүмкін, бұл ретте Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабында көзделген қылмыс құрамының объектісі физиологиялық босану басталған кезден бастап өмір сүру құқығына ие бала болады және осы баптың қолданылуы босанатын әйелде босанудан туындаған физиологиялық процестер орын алатын, оның психикалық жай-күйіне әсер ететін (әрбір жағдайда жеке-жеке белгіленеді), бірақ сот медицинасы белгілеген жаңа туылғандық көрсеткішінің бір күнінен аспайтын уақытпен шектеледі.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабындағы «*босану кезінде*» деген сөздерді «*физиологиялық босану басталған кезден*» деген сөздермен және «*босанғанан кейін*» деген сөздерді кейін «*немесе босанғаннан кейін бірден*» деген сөздермен өзгертілуін ұсынамыз.

Жаңа туған баланы анасының өлтіруін саралау кезінде ықтимал қателерді жою үшін, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 100-бабын жаңа туған баланы анасының *бірнеше рет өлтіруі, аса қатыгездікпен жаңа туған баланы анасының өлтіруі, екі немесе одан да көп жаңа туған баланы анасының өлтіруі* сияқты саралау белгілері көзделген 2-ші бөлікпен толықтыру қажеттігі туралы ұсыныс енгізіледі.

ҚР ҚК 100 бабының 1 тармағына келесідей өзгерту мен осы бапқа 2 тармақты енгізу ұсынылады:

100-бап. Жаңа туған баланы анасының өлтіруі

1. Анасының өзінің жаңа туған баласын физиологиялық босану басталған кезінде немесе босанғаннан кейін бірден психикасын күйзелтетін ахуал болған жағдайларда немесе есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психикасының бұзылуы жағдайында өлтіруі –

төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген мән-жайлар кезінде:

- 1) бірнеше рет жасалған;
- 2) аса қатыгездікпен жасалған;
- 3) екі немесе одан көп жаңа туған баланы анасының өлтіруі –

төрт жылдан алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Қазақстан Республикасы ҚК-на сәйкес қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған адамдар бірқатар қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде акселерация кеңінен таралғаны белгілі, осыған байланысты жасөспірімдердің ерте жыныстық жетілу жағдайлары жиі кездеседі, бұл өз кезегінде ерте жыныстық қатынасқа әкеледі, бұл жағымсыз салдарға (ерте жүктілік) әкеледі, нәтижесінде олардан арылуға деген ұмтылыс орын алады.

Заңнамалық тұрғыда қарастырылмаған мәселелердің бір болып:

Суррогат, генетикалық, заңды аналықты ажырату. Себебі репродуктивті технологиялар мен жаңа туған балаларды асырап алу арқылы балалардың туылу деңгейі жоғары.

Яғни бұл әйел адамдар ҚР ҚК 100- бабының субъектісі бола алмайды:

1) тек жұмыртқа беретін генетикалық ана;

2) бала асырап алған заңды анасы.

ҚР ҚК-нің 100-бабында көзделген қылмыстың артықшылықты құрамын бөліп көрсету негізіне қылмыс жасаудың мотиві мен аналықтың заңды жағдайы емес, әйелдің жүктілігі мен босануына байланысты қылмысты жасау уақыты алынған. Дәл осы процестер заң шығарушы босану кезінде немесе олардан кейін жасалған адам өлтірудің артықшылықты құрамын құру кезінде болжайтын психикалық жағдайды анықтайды.

Қазақстан Республикасы ҚК-нің *15-бабының* екінші бөлігіне сәйкес қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған адамдар бірқатар қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Бізді жеке адамға қарсы қылмыстар қызықтыратындықтан, жоғарыда көрсетілгендерге қатысты және Қазақстан Республикасы ҚК - нің 15-бабында көзделген қылмыстарды ғана атап өтеміз, олар: адам өлтіру (99-б.), денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (106-б.), ауырлататын мән-жайлар кезінде денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру (б. 2). 107), зорлау (120-б.), нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері (121-б.), адамды ұрлау (125-б.). Ал Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің *100-бабы жоғарыда аталған тізімге енбеген.*

Осыған байланысты, *14 жас*тан бастап қылмыстық жауапкершілік - жаңа туған баланы анасының өлтіруі көзделетін қылмыстар тізбесіне (ҚР ҚК 15-бабы) *енгізуін ұсынамыз.*

ҚР ҚК 15 бабының 2 тармағына келесідей толықтыру ұсынылады:

15-бап. Қылмыстық жауаптылыққа жататын адамдар

2. Қылмыс жасаған уақытта он төрт жасқа толған адамдардың адам өлтіргені (99-бап), *жаңа туған баланы анасының өлтіруі (100-бап)*, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіргені (106-бап),...үшін қылмыстық жауаптылыққа жатады.

5. Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің субъективті жағы қасақана ниетпен сипатталады. Ананың жаңа туған баласын өлтіруі - босану кезінде немесе одан кейін болғанына ерекше назар аудару керек. Қылмыс жасау ниетінің пайда болуының уақыт кезеңін белгілеу, оның кенеттен пайда болғанын немесе алдын-ала ойластырылғанын анықтау өте маңызды. Ананың эмоционалды жағдайын анықтау әрекетті қылмыстық-құқықтық бағалауда ерекше мәнге ие, өйткені бұл қылмыстық кодекстің 100-бабының диспозициясында көрсетілген «психо-травматикалық жағдай» сияқты жеңілдететін жағдайдың болуын анықтауға көмектеседі.

Көптеген ғалымдар көп жағдайда субъективтік жақтың факультативтік белгілерінің мақсат пен ниетті ғана қарастырады. Ал факультативті белгінің үшінші элементі эмоцияны көп жағдайларда қарастырмайды.

«Психотравматикалық жағдай шарттары» және «психиканың бұзылуының жағдайы» ұғымдарының Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында нақты анықтамасы жоқ.

Ананың әрекеті (әрекетсіздігі) мен жаңа туған баланың өлімі арасында себептік байланыс бар: біріншіден, егер қылмыстық әрекет (әрекетсіздік) босану басталған кезде немесе босанғаннан кейінгі қысқа мерзімде орын алса, екіншіден, өлім ананың әрекетінің (әрекетсіздігінің) сөзсіз нәтижесі болуы тиіс.

Бұл анықтамаларға, істің барлық жағдайларына, жаңа туған баласын өлтірген ананың физикалық мүмкіндіктеріне негізделген мамандар ғана анықтай алады. Осының нәтижесінде есі дұрыс және есі дұрыс еместігі, психикасының бұзылуы жағдайларының болуы және психикасының бұзылуы туралы мәселені шешу кезінде тәжірибеде психология, психиатрия және акушерлік саласындағы мамандардың қатысуымен кешенді сараптама тағайындау қажет, ол мынадай сұрақтарға жауап бере алады: босану ағымының сипатына қатысты, босанудың әйелдің психикалық жағдайына әсері туралы, олардың ұзақтығы туралы, әйелдің өз әрекеттерін сезіну мүмкіндігі туралы және тағы басқалары.

Жоғарыда келтірілген пікір босанудан туындаған психикалық бұзылудың жай-күйі ғана емес, сондай-ақ психикалық бұзылудың жағдайлары болып табылатындығын көрсетеді. Жаңа туған баланы өлтіруге итермелейтін жанжалды өмірлік жағдайлар «психотравматикалық жағдайлар» деп жасырылады. Мұны қылмыстың субъективтік жағының міндетті элементі ниет белгісі дәлелдейді. Көп жағдайда: туыстарының сөздерінен қорқуы, баланың некеден тыс туғанына ұялу, баланың әкесі тарапынан алдау, ата-ана алдындағы қорқыныш себептері болып табылады.

Осы баптың құрылымы субъектінің босанудан туындаған ерекше психоэмоционалды күйде немесе босану кезінде туындаған белгілі бір травматикалық жағдайда екенін анықтайды. Осының нәтижесінде оның жаңа туған баласын өлтіру туралы шешім қабылдайды.

6. Жаңа туған нәрестені өлтіруші –ананың портреті:

Жаңа туған баласын өлтіретін ананың шамамен әлеуметтік портретін анықтауға болады. Бұл әдетте:

- 21-29 жасындағы;
- орта білімі бар;
- қала маңында немесе ауылдық жерде тұратын;
- бұрын сотталмаған;
- біліктілігі төмен жұмыспен қамтылған немесе жұмыссыз, мүмкін студент;
- үйленбеген;
- санитарлық нормасы бойынша қалыпты тұрғын үйі жоқ;
- материалдық кірісі ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен;
- өз жағдайына қатаң тәуелді әйел адам болып табылады.

7. Жаңа туған балаларды өлтірудің алдын алу бойынша профилактикалық жұмысты өлтіруші аналардың жеке ерекшеліктерін, сондай-ақ осы қылмыс түрінің себептері мен шарттарын анықтауды және жоюды көздейтін қоғамның даму ерекшеліктерін ескере отырып құру қажет.

Жаңа туған балаларды анасының өлтіру себептері мен жағдайлары Қазақстанда жалпы қылмысқа ықпал ететін өндірістің құлдырауы, жұмыссыздықтың өсуі, көші-қон процестерінің шиеленісуі, құнсыздану, кәсіпкерліктегі қатаң бақталастық және т. б сияқты себептер мен жағдайлардан құралады. Ал әйелдер қылмысының өсуіне өз-өзіне күмәндану, отбасылық өмірдегі және тұрмыстық саладағы жанжалды жағдайлар, ауыр, біліктілігі төмен жұмыс немесе оның болмауы және т. б. себептер мен жағдайлар ықпал етеді. Жаңа туған баланы анасының өлтіруі әдетте сәтсіз неке, баланың әкесінің опасыздық жасауы, жүктіліктің мерзімі өтіп кеткендіктен немесе басқа медициналық көрсеткіштер бойынша түсік жасату мүмкіндігінің болмауы, кейбір денсаулық сақтау қызметкерлерінің өз міндеттерін тиісінше орындамауы, жыныстық тәрбиенің төмен деңгейі, жалпы білім беру және мәдени деңгейдің төмендігі, қиындықтардан қорқу, қалаусыз жүктілікті жариялаудан қорқу сияқты себептер мен жағдайлардан туындайды.

Осыған байланысты жаңа туған баланы анасының өлтіру қылмысын алдын алу мақсатында келесідей арнайы алдын-алу шаралары ұсынамыз:

Жаңа туған баланы анасының өлтіруінің аса тиімді арнайы алдын алу мақсатында, Бас Прокурордың 11.12.2017 ж. №155, Ішкі Істер Министрінің 7.12.2017 ж. №821, *«органдарды қылмыстың алдын алу және оған қарсы күрес мәселелері бойынша өзара хабардар ету тетігі туралы Нұсқаулықты бекіту туралы»* бірлескен бұйрығына толықтырулар енгізу қажет.

Бұл бұйрықта медициналық қызметкерлердің ішкі істер органдарына дене жарақаттары туралы хабарлау міндетімен қатар, олардың *«әйелдер консультацияларында есепке алынғысы келмейтін әйелдердің жүктілігі туралы жергілікті әкімшіліктің әлеуметтік қамсыздандыру бөлімінің қызметкерлеріне және ішкі істер органдарының қызметкерлеріне хабарлау міндетін қарастыру қажет»*. Біздің ойымызша, оларға уақытылы медициналық және өзге де әлеуметтік көмек көрсетілуі үшін ана мен баланы қорғау орталығында әйелдер консультацияларында есепке қою жөніндегі шараларды жүргізу қажет.

8. Осы ұсыныстар мен ұсынымарды тәжірибеге енгізу, біздің ойымызша, аналардың жаңа туған балаларын өлтіруінің алдын алуға көмектеседі, сондай-ақ жаңа туған балаларды өлтірумен күресу жағдайына жағымды әсерін тигізеді.

ПАЙДАЛЫНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Жолдауы.2020 жылғы 1 қыркүйек https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek 20.12.2021
2. 2022 ЖЫЛ – БАЛАЛАР ЖЫЛЫ. <http://zhaikuni.kz/2022-zhyl-balalar-zhyly/> 25.12.2021
3. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> 21.12.2021
4. Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400> 26.12.2021
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> 26.12.2021
7. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Жолдауы 2 қыркүйек 2019 жыл. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy 26.12.2021
8. Шаргородский М.Д.. Преступления против жизни и здоровья. М., Юрическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1947. – 510 с.
9. Гернет М.Н. Детоубийство (Социологическое и сравнительно-юридическое исследование) М., Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.
10. Трубецкой Е. Социальная утопия Платона. 1908г. С.66-67. См.: Гернет М.Н. Детоубийство (Социологическое и сравнительно-юридическое исследование) М., Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.
11. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V. Перевод, предисловие и примечание заслуженного деятеля науки Каз.ССР профессора Булатова С.Я., Алма-Ата, Наука. 1967. - 151 с.
12. Очерк истории развития преступлений против жизни и здоровья, 1857. - 187 с. См: Шаргородский М.Д.. Преступления против жизни и здоровья. М., Юрическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1947. - 510 с.
13. Беккария Ч., О преступлениях и наказаниях, перевод Исаева М.М., М., 1939. - 353-354 с. См: Шаргородский М.Д.. Преступления против жизни и

здоровья. М., Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1947. - 510 с.

14. Фабриц Г.. Учение об изгнании плода и о детоубийстве. Второе немецкое издание переработанное Вебером А., перевод дополнения с ссылками на русское законодательство Фрейберг Г.И. СПб. 1906. - 231 с.

15. Карамзин Н.М. История государства Российского. Книга 1. - Т.1. глава 3 СПб. 1842. – 37 с. См.: Гернет М.Н. Детоубийство (Социологическое и сравнительно-юридическое исследование) М., Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.

16. Павлов А.. Номоканон. М., 1897. – 192 с. См.: Гернет М.Н. Детоубийство (Социологическое и сравнительно-юридическое исследование) М., Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.

17. Таганцев Н.С., Уголовное уложение 22 марта 1903 года. СПб., 1904. - 628 с.

18. Никифоров Б.С.. Уголовное законодательство Республики Индия. М., 1958. - 279 с.

19. Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств. Под редакцией Гельфер М.А.. М., 1957. - 66 с.

20. Авхия Ж., под ред. Загородникова Н. Уголовное право МНР (часть особенная), М., 1978. - 104 с.

21. Авхия Ж.. Борьба с преступлениями против жизни. Под ред. Бородин С.В.. М., 1979. – 192 с.

22. Хайталиев А.. Уголовное обычное право туркмен. Ашхабад. 1986. - 236 с.

23. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. Караганды: Болашак-Баспа, 2004. — 430 с.

24. Фукс С.Л. Обычное право казахов в 18- первой половине 19 века, Алма-Ата, 1981. - 225 с.

25. Культелеев Т.М., Масевич М.Г., Шакаев Г.Б. Материалы по казахскому обычному праву. Алматы. 1998. – 464 с.

26. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық (ерекше бөлім). Алматы Жеті жарғы 2003. - 556 б.

27. Сердюк Л. Детоубийство: вопросы правовой оценки/Л.Сердюк. - М., 2003. - 45 с.

28. Уголовный Кодекс Республики Польша / А.И. Лукашов, Н.Ф.Кузнецова, А.И. Лукашова, Е.А. Саркисова; 2001. - 128 с.

29. Уголовный Кодекс Республики Сан-Марино/ С.В. Максимова - СПб, 2002. - 258 с.

30. Уголовный Кодекс Голландия / Б.В. Волженикин; орыс тіліне аударған И.В. Миронов. СПб, 2001. – 510 с.

31. Уголовный Кодекс Швейцарии / А.В.Серебренникова - СПб, 2002. – 350 с.
32. Уголовный Кодекс Дании / С.С. Беляев; СПб., 2001. - 171 с.
33. Уголовный Кодекс Жапонии / А.И. Коробеев СПб., 2002. - 226 с.
34. Уголовный Кодекс КНР / А.И. Коробеева; СПб., 2001. - 303 с.
35. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&sub_id=1250000&pos=1334;-18#pos=1334;-18 03.01.2022
36. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-ХІІ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.04.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110&sub_id=990000&pos=1183;-54#pos=1183;-54 14.01.2022
37. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года № 222-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.11.2021 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286&pos=772;-50#pos=772;-50 16.11.2022
38. Уголовное право. Общая часть. Под редакцией д.ю.н., профессора Ветрова Н.И., д.ю.н., профессора Ляпунова Ю.И.. М.: Новый юрист, КноРус, 1997., - 592 с.
39. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957. – 364 с.
40. Каиржанов Е.И.. Уголовное право Республики Казахстан. (Общая часть) Алматы. Компьютерно-издательский центр «Вита», 1998. - 220 с.
41. БСЭ, т. 29, М., 1978. – 640 с.
42. Философия. Учебное пособие для студентов ВУЗов под ред. Кохановского В.П.. Ростов-на-Дону. 1995. – 263 с.
43. Хьелл Л., Зиглер Д.. Теории личности (Основные положения, исследования и примечания). (Серия мастера психологии).СПб.: ПитерКом., . 1999. - 608 с.
44. Популярная медицинская энциклопедия. Под ред. Покровского В.И., 5-е издание, М.: Издательский Дом «Оникс», Альянс-В, 1998. - 688 с.
45. Коржанский Н.И.. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. М, 1980. – 148 с.
46. Прохоров В.С. Преступления и ответственность., ЛГУ., 1984. - 236 с.
47. Ашитов З.О.. Социалистическая законность и квалификация преступлений. Алма-Ата: Казахстан, 1983. - 159 с.
48. Ткаченко В.И. Квалификация преступлений против жизни и здоровья по Советскому Уголовному праву., М., 1977. - 83 с., Таганцев Н.С.. О

преступлениях против жизни. Т.1 1949. – 461 с. Шарипова Г. Уголовная ответственность за детоубийство по Уголовному кодексу Узбекской ССР. Диссертация на соискание ученой степени к.ю.н.Ташкент,1987.

49. Тимина Л.И. «Ответственность за детоубийство по советскому уголовному праву» автореф. дисс... к.ю.н., М., 1980. – 12 с.

50. Кенни К. Основы уголовного права. Перевод с английского к.ю.н. Каминской В.И., под ред. Никифорова Б.С.. М., 1949. – 599 с.

51. Рустемова Г.Р.. Медико-правовые проблемы трансплантации органов и тканей человека. Алматы., Санат, 1998. - 128 с.

52. Курс советского уголовного права (часть Особенная) т.3, Л., 1973. – 836 с., Советское уголовное права (часть Особенная). М., 1951. - 431 с.

53. БСЭ, - Т. 16, М., 1974. – 280 с.

54. Шарипова Г.С. «Уголовная ответственность за детоубийство по Уголовному кодексу Узбекской ССР» Дис... к.ю.н., Ташкент., 1987. - 46- 47 с.

55. Гуковская Н.И., Свешников В.А.. Судебно-медицинская экспертиза трупа по делам о насильственной смерти. Пособие для следователей. М.: Госюриздат, 1957. - 255 с.

56. Штрасман Г.. Учебник судебной медицины. М., 1901. – 635 с.

57. Гофман Э. Учебник судебной медицины. Перевод под редакцией профессора Косоротова М.Н., 1908. – 687 с.

58. Авдеев М.И.. Судебная медицина. М., 1959. – 711 с.

59. Громов А.П. Курс лекций по судебной медицине. М., 1970. – 310 с.

60. Лукичев О.В. диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему: «Уголовно-правовая и криминологическая характеристика детоубийства». СПб. 2007. – 62 с.

61. Шарипова Г.С. «Уголовная ответственность за детоубийство по УК Узбекской ССР» дисс... к.ю.н., Ташкент., 1987. - 58-63 с.

62. Закон Республики Казахстан от 17 декабря 1998 года N 321-1 ЗРК О браке и семье https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011851 15.12.2021

63. Бодяжина В.К. Акушерство., М., 1975. – 456 с.

64. Сергиевский В.А., Рахметов С.М.. Квалификация преступлений. Алматы. Оркениет, 1999. - 106 с.

65. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для ВУЗов/ под редакцией д.ю.н., профессора Рогова И.И. и к.ю.н., доцента Рахметова С.М., Алматы, ТОО Баспа, 1998.- 228 с.

66. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления М., Госюриздат., 1960. - 243 с.

67. Пионтковский А.А.. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., Государственное издательство юридической литературы, 1961. - 665 с.

68. Ожегов С.И. Словарь русского языка М., Русский язык, 1987. - 800 с.
69. Приказ Минздрава РК от 2 апреля 1996 г. № 143.
70. Лукичев О.В. «Уголовно-правовая и криминологическая характеристика детоубийства» дисс... к.ю.н., СПб. 1999. – 72 с.
71. Красиков А.Н., Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России., Саратов., 1996. – 47 с.
72. Чокина М.В. «Проблемы предупреждения убийства матерью новорожденного ребенка» материалы диссертации Алматы 2001. – 55 с.
73. Молдабаев С. Проблемы субъекта преступления в уголовном праве Республики Казахстан. Монография., Алматы., 1998. – 156 с.
74. Жор дайна И.Ф.. Учебник акушерства., Изд.3., М., 1961. – 270 с.; Петченко А.И., Акушерство, Изд.2, Киев, 1963. – 675 с.; Сердюков М.Г., Судебная гинекология и судебное акушерство. Изд. 2., М., 1964. – 161 с.
75. Николаев А.П. О физической и биологической сущности эмоциональных переживаний роженицы. Киев. 1930. – 158 с.
76. Гуревич М.О.. Психиатрия., М., 1949. – 502 с.
77. Скрабанский К.К.. Учебник акушерства., М., 1946. – 216 с.
78. Авдеева М.Д. Социалистическая законность 1937. № 8 - 112 с.
79. Антонян Ю.М., Бородин С.В.. Преступность и психические аномалии., М., Наука., 1987. - 205 с.
80. Приказ и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан № 626 от 30 октября 2009 года «Об утверждении Правил проведения искусственного прерывания беременности».
81. Нуртаев Р.Т. Виктимологические проблемы воздействия на преступность.// Предупреждение преступности № 1 - 2001. – 46 с.
82. Ли А.Н. «Проблемы предупреждения преступности учащихся общеобразовательных школ РК» дисс... к.ю.н., Алматы, 2000. – 86 с.
83. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. - М.: Издательство НОРМА, 1998. - 285 с., 112 со ссылкой на Миньковский Г.М., Бабаев М.М. Права и долг молодого гражданина. М., 1974. – 256 с.; Рубинштейн С.Л. Основы психологии М., 1935. – 481 с.
84. Н.И.Загородников, М.И.Якубович, В.Ф.Кириченко, Ю.А.Демидов. Советское уголовное право М., 1962. – 121 с.
85. Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. М., Юрист., 1994. – 47 с.
86. Лохвицкий З.Д. Курс русского уголовного права 2 изд. 1871. – 704 с.
87. Большой юридический словарь. / Под ред. Сухарева А .Я., Зорькина В. Д.,Крутских В.Е.,М.: Инфра-М., 1998. - 790 с.
88. Психология под ред. Г.С.Костюка Киев 1968. – 199 с.

89. Таганцев Н.С., Гернет М.Н.. Детоубийство (Социологическое и сравнительно-юридическое исследование) М., Типография Императорского Московского Университета, 1911. - 318 с.
90. Кургузкина Е.Б. «Предупреждение убийства матерью новорожденного ребенка (криминологические и уголовно-правовые аспекты)» дисс... к.ю.н. М., 2000. – 28 с.
91. Джекебаев У.С. О социально психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата, изд-во «Наука» КазССР 1971. - 202 с.
92. Антонян Ю.М. «Психология убийств» М., 1997. – 260 с.
93. Нуртаев Р.Т. Борьба с неосторожными видами преступлений: проблемы эффективности. Алма-Ата Наука КазССР, 1990. 208 с.
94. Красиков Ю.А. Учебник Уголовное право России. Общая часть. М., 1999. – 350 с.
95. Криминологические и уголовно-правовые проблемы наказания У.С. Джекебаев. 1983. – 208 с.
96. Поленов Г.Ф. Назначение наказания. - Алматы: «Борки», 1998. - 72 с.
97. Рахметов С.М., Кулмуханбетова Б.А., Нурымбетов А.А. Наказание. - Алматы: Данекер, 1998. - 121 с.
98. Чукмаитов Д.С. Некоторые проблемы применения уголовного наказания Право и государство 1997. № 4 - с. 6-11
99. Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001_02.02.2022
100. Рогов И.И. Балтабаев К.Ж. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть Учебник. — Алматы: Жеті Жарғы, 2016. - 448 с.
101. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. — Алматы: Жеті Жарғы, 1998. - 288 с.
102. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для ВУЗов/ под редакцией д.ю.н., профессора Рогова И.И. и к.ю.н., доцента Рахметова С.М., Алматы, ТОО Баспа, 1998. - 285 с.
103. Гальперин И.М. Наказание: социальные функции, практика применения. М., 1983. – 208 с.
104. Курманбекова Ш. «Проблемы женского наркотизма» Автореф. дисс... к.ю.н., Алматы 1999. – 55 с.
105. Корзун И.В. Преступность среди женщин в Казахстане Алматы: ЖетіЖарғы, 1998. - 192 с.
106. Серебрякова В. А. Преступность среди женщин как объект криминоло-гического изучения // Вопросы борьбы с преступностью. Вып.22., М., 1975. – 107 с.

107. Положение детей в СССР 1990 г. Состояние. Проблемы. Перспективы. 1990. – 22 с.
108. Маньковский Б.С. Детоубийство сборник Убийства и убийцы / Под ред. Краснушкина Е.К., Сегала Г.М., Фейнберг Ц.М., М., Издательство Мосздравотдела, 1928. - 375 с.
109. Цыбуленко Т.Д. «Детоубийство и меры по их искоренению (По материалам следственной практики Украинской ССР)» автореф. дисс... к.ю.н. 1975. – 12 с.
110. Мауленов Г.С. Основные характеристики преступности в Казахстане Алматы: Галым., 1999. - 210 с.
111. Звирбуль А.К. Расследование и предупреждение детоубийств Методическое пособие, М. 1967. - 64 с.
112. Сахаров А.Б. Опыт изучения влияния социальных условий на территориальные различия преступности / Социалистическая законность 1977. № 1 - 75-84 с.
113. Римашевская Н.М. Социальные последствия экономических трансформаций в России / Социологические исследования 1997. № 6 – 57 с.; Карпец И.И. Преступность иллюзии и реальность / Российское право М, 1992. 309 - 431 с.
114. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин М.:Росс. право, 1992. - 256 с.
115. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.,2010.
116. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> 10.11.2022
117. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> 10.11.2022
118. Кудрявцев В.Н., Миньковский Г.М., Сахаров А.Б. Личность преступника. М., Юрид.лит., 1975. - 272 с.
119. Н. Stangle. “Murderous Madonna: Femininity, violence, and the myth of postpartum mental disorder in cases of maternal infanticide and filicide”. William & Mary Law Review 2008. № 50 - 699-734 p.
120. Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. Лекция. М., МВШМ МВД СССР, 1984. - 43 с.
121. Является ли суррогатная мать биологической матерью? <https://babygest.com/en/faqs/is-a-surrogate-mother-the-biological-mother-2/> 10.11.2022

122. Антонян М.Ю. Социальная среда и формирование личности преступника (неблагоприятные влияния на личность в микросреде) М., , РИО Академии МВД СССР, 1975. – 160 с.
123. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. М., 1991 г. – 107 с.
124. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький, 1974. – 168 с.
125. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под редакцией проф.Бурлакова В.Н., проф., академика Сальникова В.П., проф., академика Степашина С.В. - СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999, - 608 с.
126. L. Kohm and T. Liverman. “Prom mom killers: the impact of blame shift and distorted statistics on punishment for neonaticides”. *William and Mary Journal of Women and the Law* 2002. №9 - 43-71 p.
127. Криминология и профилактика преступлений. Учебник. Под ред. д.ю.н.Алексеева А.И. М.: МВШМ МВД СССР 1989. - 431 с.
128. Каиржанов Е. Криминология (общая часть) Алматы Республиканский издательский кабинет. 1995. - 202 с.
129. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под редакцией проф.Бурлакова В.Н., проф., академика Сальникова В.П., проф., академика Степашина С.В. - СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999. - 608 с.
130. Римашевская Н.М. Социальные последствия экономических трансформаций в России / Социологические исследования 1997. № 6 - 57 с.; Карпец И.И. Преступность иллюзии и реальность / Российское право М, 1992. - 310- 431 стр.
131. Шумский Н.Г. Алкоголизм у женщин. Алкоголизм. М., 1984. – 165 с.
132. Криминология. Учебник для юридических вузов. Под общей редакцией д.ю.н., профессора А.И.Долговой М.: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. - 784 с.
133. D. Bourget, J. Grace and L. Whitehurst. “A review of maternal and paternal filicide”. *Journal American Academy Psychiatry Law* 2007. №35 - 74-82 pp.
134. С. Meyer and M. Oberman. Mothers who kill their children: Understanding the acts of moms from Susan Smith to the “prom mom”. (New York: NYU Press, 2001). <https://psycnet.apa.org/record/2001-01953-000> 10.09.2021
135. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин М.:Росс. право, 1992. - 256 с.
136. Каиржанов Е.И., Гаитов А.А. Роль следователя в предупреждении преступлений. Алматы: «Оркиниет». 2000. - 164 с.
137. Закон РК «Об органах внутренних дел» от 23.04.2014г. №199-V ст.4

138. Зарипов З., Кержнер М. Профилактика правонарушений Правовые меры. Механизм функционирования. Проблемы эффективности. Ташкент «Узбекистон» 1993. - 191 с.

139. Күмісбеков С. К. Девиантты мінез-құлықтың түсінігі туралы ҚР заңнама институтының жаршысы І2(38) 2015. – 153-158 с.

140. Формирование правовой культуры педагогов как условие успешной социализации детей-сирот <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-pravovoy-kultury-pedagogov-kak-uslovie-uspeshnoy-sotsializatsii-detey-sirot/viewer> 11.02.2022

141. Лелеков В.А. Молодежная преступность проблемы и опыт региональных исследований. Воронеж. 1998. - 110 с.

142. Чокин Ж.М. «Использование лиц, сотрудничающих на конфиденциальной основе при предупреждении и расследовании преступлений органами внутренних дел (правовые и организационно-тактические аспекты)» автореф. дисс... к.ю.н., Алматы, 2000. – 20 с.

143. Declaration of the Rights of the Child. Adopted by Resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly (1959). Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml 15.12.2021

144. Каиржанов Е. Криминология. Общая часть: Учебник для юридических вузов. Издание второе, переработанное и дополненное. Алматы Оркениет 2000. – 288 с.

145. E. Dulit. “Girls who deny a pregnancy. Girls who kill the neonate”. *Adolescent Psychiatry* 2000. №25 - 219-235 p.

146. Криминологические и уголовно-правовые проблемы наказания Джекебаев У.С., Судакова Р.Н., Шапинова С.А. и др., Алма-Ата: Наука 1983. – 208 с.

147. Шмаров И.В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания (Проблема социальной адаптации) М. 1974. – 136 с.

148. Филатов В.С. Психология характера в свете павловского учения о физиологии высшей нервной деятельности. Учение П.П.Павлова и физиологические вопросы психологии. М., 1952. - 400 с.

149. Скаков А.Б. Назначение вида режима исправительных колоний. Алматы: НИиРИО Алматинской высшей следственной школы ГСК Республики Казахстан, 1997. - 120 с.

150. Чукмаитов Д.С. Влияние первого преступления на последующую противоправную деятельность рецидивистов: Учебное пособие/ Под ред. проф.А.С.Михлина - М.:ВНИИ МВД России 1994. - 88 с.

151. Пробація туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 38-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000038> 14.02.2022

